

E RROMENGO THAJ EGIPĆANENGO THAN ANDI CRNA GORA

**KRZO BUĆAKO DIKHIPE E ARAKHAVNENGO PALA E MANUŠENGE
ČAČIPA VI TROMANIPA ANDI CRNA GORA THAJ SITUCIJA ATHOSKA
DIKHIPE E THANENGO KAJ VON BEŠEN**

Institucija e Arakhavnenge pala manuškane čaćipa thaj tromanipa andi Crna Gora

Podgorica, April 2023

Iklipesko čer:

Arakhavno pala manuškane čaćipa thaj tromanipa andi Crna Gora

Pala iklipesko čer:

Arakhavno pala manuškane čaćipa thaj tromanipa andi Crna Gora – mr Siniša Bjeković

Gatisarde:

Nerma Dobardžić Kurti,
i paruvni e Arakhavnesko
Milena Krsmanović Iković,
i turvinjavni e Arakhavnesko

Gatipe pala štampa thaj dizajno:

Jovica Tadić

Štampa:

3M Makarije Podgorica

Tiražo:

100

Institucija e Arakhavnenge pala manuškane čaćipa thaj tromanipa andi Crna Gora
Svetlane Kane Radević 3
81000 Podgorica, Montenegro
Phone/Fax +382 20 241 642
e-mail: ombudsman@t-com.me
Web: www.ombudsman.co.me

© Institucija e Arakhavnenge pala manuškane čaćipa thaj tromanipa andi Crna Gora,
aprilo 2023
Sa čaćipa si ačhade.

Gaja publikacija si čerdi uzo Evropako unijako thaj Evropako Konsilesko lovengo istardipe, krzo jekhethano programo „Horizontal Facility pala Zapadno Balkan thaj Turska“ thaj projekto „Marimata opro dvistipe thaj bitolerancija andi Crna Gora“. Istartdipe si numaj o holjardipe e autoresko/ki thaj na mothovel Evropako unijako thaj Evropako Konsilesko oficijalno gindipe.

Co-funded
by the European Union

COUNCIL OF EUROPE

Co-funded and implemented
by the Council of Europe

ISTARDIPE

I ANGLOALAV	5
II ČAČIPESKO THAJ STRATEGIJAKO FRAMO	9
III DIKHIPEN E THANENGO KAJ BEŠEN RROMA THAJ EGIPĆANI	13
IV BARIKANE DIKHLJARIPA ANDE VARESAVE PAŠIMATA	19
4.1. EDUKACIJA	19
4.2. ČHERBEŠIPEN	22
4.3. BUĆAKO LENIPE	25
4.4. ČAČIPESKO STATUSO THAJ LESKO ČHINAVIPE	26
V PREDMETURA ANDARI PRAKSA E ARAKHAVNESKO PALA MANUŠENGE ČAČIPA THAJ TROMANIPA ANDI CRNA GORA	29
VI RROMA THAJ EGIPĆANI KRZO PRAKSA ANDE EVROPAKO KRIS PALA MANUŠENGE ČAČIPA	43
6.1. PREDMETURA ANDI RELACIJA KORING CRNA GORA	47
VII FOTOGRAFIJE ČERDINE PE RROMANO THANENGO DIKHIPE THAJ ATHOSKA GATISARDE VAČARDIPA	49
AGORUTNE GINDA	65

I ANGLOALAV

Sektoro pala arakhipe kotar i diskriminacija, e dukhade grupura vi pala e muršikano-džuvljikano jekhajekhipa ando 2022. brš érda baro rromano thanengo dikhipe ando framo katari proaktivni bući, andar pašimata koring amalipe thaj andar dikhlaripe kaj šaj te éeren pindžardipe e problemura ando sakodjivesko dživdipe a save čhinel inkluzija thaj o than ando amalipe. Timo pala dikhipe sasa i paruvni e Arakhavnesko pala manuškene čačipa thaj tomanipa andi Crna Gora Nerma Dobardžić Kurti thaj i turvinjavni e Arakhavnesko Milena Krsmanović Ikočić.

Pašalipe koring Rroma thaj Egipcáni sasa érdino krzo e rromano thanengo dikhipe, podatkurengo čidipe thaj krzo sajekheski komunikacija e manušenca save phiraven gova amalipe, e bare manušenca pe lokalno levelo thaj e civilnikane amalipesa. Dikhipa thaj vačardipa e manušenca save phiraven rromano amalipe thaj dikhipa thaj bačardipe andi lokalni samouprava éeren pe barikano materijalo thaj informacijako xajing pala gatipe pala gova raporto.

Koring rezultatura e rodipesko andaro 2022. brš¹ savo sasa érdino ando framo e programesko „Horizontalno instrumento pala Zapadni Balkan thaj Turska 2019- 2022“, krzo aktivitetoto „Avrečhandip-eski thaj jekhajekheski promocija andi Crna Gora“, save lobarda vi institucija e Arakhavnesko pala manuškane čačipa thaj tromanipa andi Crna Gora, andi relacija pe phučipe ande savi mjera si generalno dikhavni diskriminacija koring Rroma thaj Egipcáni, 21,3% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj majbut dikhel pe; a 35,7% phučle manušen jal džuvljen kaj but dikhel pe; džiko 13,2% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj na dikhel pe but, a 20,6% gindisaren kaj na dikhel pe nisar. Bistum, so 57% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj diskriminacija dikhel pe majbut, jal kaj diskriminacija dikhel pe but koring Rromenge thaj Egipcáni. Kana dikhen gova podatkura koring podatkura andari 2020. brš dikhel pe kaj koring e manušenge thaj džuvljenge ando gova amalipe o diskriminacijako levelo na dikhla pe but deso pocira sar angla duj bršengo (2020), kana 22,2% phučle manušen jal džuvljen gindisarde kaj si diskriminacija koring Rroma thaj Egipcáni majbut dikhavni.²

Koring pale gasavo xajing e rodipesko, 57,6% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj si Rroma thaj Egipcáni thovde andi diskriminacija andi pašimata pala bućako lenipe (60,1% 2020. brš); sigo athoska politikako pačape (72,0%), e phurengi (65,2%) thaj bangipengi (63,1%). Ko aver rig, 35,6% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj si Rroma thaj Egipcáni thovde andi diskriminacija andi edukacijaki pašimata, so si majbaro diskriminacijako stepeno andi relacija pe saki aver grupa (bangipe 33,2%; phuripe 27,4%; seksualni orijentacija 19,4% thaj aver). Majbaro diskriminacijako stepeno si kana si o alav kataro sastipesko arakhipe koring Rroma (32,3%), a athoska avel phure dženura (26,7%); dženura e bangipesa (26,1%). Thaj andi kultura baro si diskriminacijako koring Rroma thaj Egipcáni (29%); so si khanči cira andi relacija koring politikako pačape (31,3%); bangipe (27,8%). Pale gasavi si situacija kana si ando phučipe i diskriminacija andi bući savi éeren publikane službe. Koring sintetikane podatkura, a pe fundo pala normalno molipe pala sa romsardine pašimata kaj si érdo diskriminacijako dikhipe, Rroma thaj Egipcáni si grupa savi si majbut thovdi pe bijekhutnikano than, so si o gidndipe kataro 37,3% phučle manušen jal džuvljen, athoska aven e dženura e bangipesa (35,5%); politkako pačape (33,7%); phure dženura (32,9%); seksualni orijentacija (24,2%) thaj aver.

1 CEDEM, *Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022*, novembro 2022. brš, pe linko: <https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2023/02/MNE-10.02.2023-2.pdf>

2 Ando rodipe avile 997 phučle manušen jal džuvljen, so éerel standardnikano mjerako bandjipe kataro +/-3.1% pala pojave uzo indicenca kataro 50%, a intervalensa e pačapesko kataro 95%.

Durder, andi relacija pe phučipe kaj si mišto jal bilačhe, bimišto te peren andi varesavi grupa, 54,1% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj si peripe ando rromano jal egipćansko amalipe bangipe, so si, te na dikhen pe dženura e bangipesa, pala save 60.5% phučle manušen jal džuvljen gindisaren kaj si lengo bangipe biisutnipe, majbaro molipe andi relacija pe sa aver grupura save si ando riziko katari diskriminacija. Andi mjerna relacija pala socijalno ulavipen, 25,2% phučle manušen jal džuvljen na mangel Rroma thaj Egipćani ando lengo perutnipe, so si pocikno molipe andi relacija pe homoseksualna dženura save 40,0% phučle manušen jal džuvljen na mangel ando lengo perutnipe.

Ando Evropako komisijako raporto e anglalipese andi Crna Gora pala 2022. brš³ mothovel pe kaj si Rroma thaj Egipćani jekhethane majdaravikano minoritetikano amalipe, thaj kaj lengi socio-ekonomikani situacija džungarda pe kana sasa pandemija COVID-19. Ando Raporto mothovel pe durder kaj te dikhas nakhade brša kate si o trendo pala lovengo bajrovipe savo uladel pe pale Rromengo inkluzijako istardipe, numaj kate naj len varesavo plano thaj tradipe, sar vi lovengi kontrola. Ando septembro 2021. brš Ministarstvo pala o kris thaj manuškane čačipa dija 320.000 eura koring but civilnikane amalipenge organizacije pala 21 projektura pala amalipeske inkluzije thaj promocije vi pala arakhipe e manušengo čačipengo pala Rroma thaj Egipćani andi Crna Gora. Ando 2022. brš, pala finansiripe e projekturongo/programengo pala nevladine organizacije andi pašimata pala arakhipe thaj promocija e manušenge thaj minoritenge čačipengo, pala arakhipe e čačipengo e Rromengo thaj Egipćanengo sasa ulado 380.000,00 eura, a gova si ulado pala projektura ande 25 organizacija.⁴

Andaro proceso pala arakhipe katari diskriminacija prdal pe Arakhavno, thaj krzo pačapesko tradipe pala čhereske propisura thaj maškarmenenge dokumentura andari pašimata pala arakhipe e minoritenge narodura, dikhas pe kaj si o than pala amalipeske grupura andi Crna Gora bilačo vi džungalo ande saste dživdipeske aspektura, katara socijalno thaj ekonominako statuso, džiko edukacija thaj ačhavutnipe andari politikaki participacija.

Rezultatura ande themutnipesko/javno rodipe katari diskriminacijaki percepcija mothoven kaj si Rroma opre pe lista sar majbut diskriminirini grupa ande crnogorikano amalipe. Marginalizacija thaj amalipesko ačhavutnipe e Rromengo astarda e biisutnipesa pala sajekheske agorisardipa andi pašimata pala edukacija, bućako lenipe thaj socio-ekonomikano statuso, so anda džiko Rromengo generacijsko čorrorripe savo našti te ačhel bizo čačikane mjerura thaj afirmativne akcije. Akanutne podatkura mothoven kaj si e Rromengo thaj Egipćanengo čorrorripe 4 džiko 5 droma zuralendar deso kon aver barikani populacija.

Šorutne problemura save azbaven, bisigaren jal čeren bišajipe pala e Rromengi thaj Egipćanengi amalipeski inkluzija si pala majteluno edukacijako levelo thaj phirnikano zuralipe; personalno dokumenturengo biisutnipen thaj biagorutnipe pala krisano statuso; phari ekonomikani thaj socijalni situacija; biformalno bućako lenipe thaj pocikno džindo e bućarne thanengo; dživdipe ande džungale thaj bistandardizovanikane bešipa; biisutnipen e garancijengo sar kaj si nekretnina/barvalipe vi sajekhesko lovengo istardipe, thaj diskriminacija vi bilindipe e buhle amalipestar.

Džungali edukacija čerel džungalo than pala e Rroma thaj Egipćani ando bućako lenipesko proceso, so si sevep vući bibučaki situacija thaj sevep baro, ekstremno čorrorripesko riziko. E Rroma thaj Egipćani save astarde bući si sajekh tali diskriminacija thaj aver džungale procesura koring bućenge krisura save na avel avri sevep o daravipe kaj šaj te astaren bizo bući, jal odolese so na džanen pire čačipa pala piro arakhipe. Goja kategorija e thanbešutnengo piri bući rodel ando komunalno sektoro, kaj arakhen thaj čeren bući pala higijena, kaj čiden sekundarne sirovine thaj čeren but phare fizikake buća.

E Rroma thaj Egipćani si andi izolacija e averendar thanbešutnendar thaj majbut bešen ande thana

³ <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Montenegro%20Report%202022.pdf>

⁴ O kris katara lovengo uladipe pala projekturongo/programengo pala nevladine organizacije ande pašimata pala arakhipe thaj promocija pala manušenge thaj minoritenge čačipa, e čačipengo arakhipe e Rromengo/Romnjengo vi Egipćanengo 2022.brš, dikhen pe web: file:///D:/Downloads/odluka-re-2022.pdf

save si ulade e gadžikanendar thanendar. Odolese, sevep gova uladipe bajrovel vi svako socijalno uladipe thaj ačhavutnipe.

Rromane thaj egipćanske amalipa naj si ande politikako krisipe andi Crna Gora, so si jekh baro problememo savo ćerel pe pala o sevepo kaj von našti te ćeren krisipe ande pašimata kaj si lengo interes, thaj pala problemura save si but barikane pala lengo džuvdipe. Participacija ando proceso kaj von šaj te anen o krisipe si numaj direktno alope kana si kate bari alomata. Roma naj len autentikane šore manuša ande crnogorikani Skupština, naj len manuša ande skupština savi si jedinica lokalne samouprave, itakaj si gova čačipe zagarrantimo pala sa aver minoritenge nacionalnenge amalipa. Paruvipa thaj pherdipa pala o Zakono kataro alope e manušengo naj san ćerde katare rromane poslanikura thaj kate naj len situacija jal than pala minimalno andripe pala e Rromen thaj Egipćani. Odolese o cenzuso pala andripe ando nacionalno thaj lokalno parlamento ačhilo bišajutno pala gova minoritengi grupa. Problemo sar politikako ačhutnipe si pindžardo pala nakhle thaj akanutne Strategije pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo 2021-2025, so dikhel pe kaj varesave strategikane resipa naj len nisavi realizacija.

Koring Raporto katari aktuelni situacija ando rromano amalipe andi Crna Gora ando 2022. brš savi pala trubujipe pala gova Raportesko gatipe e Arakhavnese dija o Rromski savjet/**Rromano turvinjipe**, mothovel pe kaj perutne ande rromano thaj egipćansko amalipe si les but diferentikane problemura sar marginalizacija ande ekonomikano, politikano, edukativno thaj kulturno umal, thaj kaj si jekh minoritengo amalipe savo si les majbaro than ande but thema. Mothovel pe pala trubujipe pala agorisardipe e problemura savi si len džuvlja thaj čhavorre, pala edukacijako levelo, sastipesko thaj socijalno arakhipe, bibučarnipe, thaj sa gova andi relacija koring barikano amalipe. Gadija, gova Raporto mothovel baro problememo sevep personalnikane dokumentura, maripe opro antiromizmo thaj opro sa aver nacionalnikane, rasne, paćapeske jal aver diskriminacije thaj segregacije e Rromengo thaj Egipćanengo. Andi relacija koring ekonomikano statuso thaj bućako lenipe⁵ Rromano turvinjipe mothovel kaj but perutna ando gova amalipe save si astarde ando gova rodipe naj len bući (so 70%), thaj kaj si muršikane but bućarne thaj kaj von rodel pe ando aktivno zuralipe maškar avere save roden bući. Podatkura mothoven kaj von si bibučarne thaj roden bući thaj gova ćeren ando prosjeko 6.7 brš. Andi relacija pe bešipe ando Raporto mothovel pe kaj but Roma thaj Egipćani dživisaren ande thana kaj si len thanbešavne save peren ande barikano amalipe, numaj 42.2% lendar dživisaren ande thana kaj bešen numaj dženura save si Roma jal Egipćani. Koring percepcija katare phućle manušen jal džuvljen, pocirra Roma thaj Egipćani phenen kaj dživinen ande segregarime amalipa deso so gova sasa ando 2016. brš. Andi relacija pe thanbešutno statuso thaj pe istaripe e personalnikane dokumentura mothovel pe kaj rodipe phenel pe kaj buteder deso opaš phućle manušen jal džuvljen si thaneske Roma thaj Egipćani, džiko 42.8% phenen kaj avile andi Crna Gora. Durder, mothovel pe kaj maškare Roma thaj Egipćani save mothovel pe sar thaneske thaj e gasavenca save avile angla vareso vakte kate, nane baro uladipe kana si phućipe katare ovjerine personalne dokumentura thaj kataro dokumento matično lil e bijandesko, jal kaj uladipe si kate kana si o phućipe pala ovjerino sastimasko lil (97.9% thaneske Roma thaj Egipćani mothoven kaj von si len, a 93% save avile kote), romasaripe e čhavorrengo ando matična lila e bijandesko (97.7% thaneske Roma thaj Egipćani mothoven kaj lenge čhavoren si romasardine thaj 92.1% save avile kote), sar vi themutno lil (88.2% thaneske Roma thaj Egipćani mothoven kaj von si len o lil thaj 79.6% save avile kote). Andi relacija pe sićipe pe duripe kana sasa COVID-19 epidemija mothovel pe kaj sako dujto phućlo manuš jal džuvljen phenen kaj lesko/lako čhavo naštisarda te ćerel gova, thaj kaj majbaro procento e phućle manušen jal džuvljen naj len nisavi škola (32.5%). Durder mothovel pe kaj si kate statistikane edukacijake uladipa maškar murše thaj džuvlja, thaj kaj si o procento e džuvljako bizo škola jal gasave save si len pocira deso štar razredi andi fundeski škola but baro deso trujal e murše. Gadija, pe primjero 43.2% džuvlja save avile ando rodipe nane nisavi škola, džiko si pale gasavo primjero pala 22.6% murše. Pale gasavo, mothovel pe kaj pocira katar opaš phućle manušen jal džuvljen labarel ažutipe kataro centar pala socijalni bući, džiko trujal 40% den vorba kaj astaren materijalno ažutipe sako čhon, thaj kaj si kate baro džindo e manušengo thaj džuvljengo save astaren vareso serviso kataro centro pala socijani bući.

5 DeFacto Consultancy thaj Ministarstvo pala kris, manušenge thaj minoritenge čačipa "Socio-ekonomski položaj Roma i Egipćana u Crnoj Gori", 2020. brš, rodipe pe linko: https://mmp.gov.me/organizacija/OUZ_RAE/234675/NOVO-ISTRAZIVANJE-O-SOCIJALNOJ-INTEGRACIJI-ROMA-I-EGIPCANA.html

II ČAČIPESKO THAJ STRATEGIJAKO FRAMO

Ustavo Crna Gora, krzo čhnavipe e članesko 9 e savenca si lačhardo krisipesko poredko, mothovel kaj si line thaj pindžarde maškathemeske ugovorura thaj generalna ortosaripa andaro maškathemesko kris jekhethano kotor pala andralutno krisano poredko, si len barikanipe prdal pe crnogorikano krisipe thaj von si labarde kana si kote relacija save si avrečhende deso andralutno krisipe. Ustavo čerel garancija pala posebne minoritenge čačipa, krzo čhnavipe e članesko 79 kataro arakhipe e identitetosko thaj e članesko 80 kataro opripe e asimilacijako.

Opšto si gindipe kaj Crna Gora si la barjardo normativno framo pala arakhipe e čačipengo pala minoritenge krzo ustavni thaj krisani garancija, a voj čerda ratifikacija pala duj strategijake dokumentura pala Evropako Turvinjipe, Frameski konvenzija pala arakhipe pala nacionalne minoriteta thaj Evropaki povelja katara regionalnikane thaj minoritenge čhibe. Pale gasavo, Evropaki konvenzija pala arakhipe e manušengo čačipengo thaj fundengo tromanipengo (EKLJP) inzarel indirektnikano arakhipe e minoritengo čačipengo, krzo, maškare aver, garancija e čačipengo pe pačivalipe pala privatno thaj familijako džividipe (člano 8); čačipengo pala godjako tromanipe, gindipe thaj pačape (člano 9); čačipengo pe vačaripesko tromanipe (člano 10); čačipengo pala tromanipe pe čidipe thaj jekhethanipe (člano 11), džiko čhnavipe e članesko 14 thaj e članesko 1 ando Protokolo džindo 12, maškar aver personalne karakteristike del opripe pala diskriminacija kaj sako manuš šaj te čerel šukarimata koring gova čačipengo save si čhinade ande konvenzija jal ande zakono pe fundipe koring rasa, morčhaki bojava, čhib, pačape, nacionalnikano jal socijalno rat, sar vi koring phandipe uzo vareko nacionalnikano minoriteto.

Itekaj nane ni jekh maškathemesko instrumento (nane univerzalno, nane regionalno) savo istarel definicija e minoriteski, Frančesko Kapotorti, o specijalno manuš andi Potkomisija UN-a pala diskriminacija thaj minoriteta, 1977. brš čerda definicija pala nacionalnikano minoriteto sar grupa savi si pocikni andi relacija pe aver thanbešutne ando them thaj savi na istarda dominantno than thaj kaske perutne – save si thanbešutne ando gova them – si len etnikaki, pačapeski thaj čhibjaki karakteristika savi si avrečhandi e averendar thanbešutnendar, thaj, save si len hačaripe e solidaresko, savo si ortosardo koring arakhipe pire kulturako, tradicijako, pačape thaj čhibjako. Crnogorikano čačipesko dipavno lija jekh definicija savi si paše definicija pala nacionalne minoriteta kataro Frančesko Kapotorti, thaj koring gova definicija andaro Kris kataro minoritenge čačipa thaj tromanipa, minoritengo narodo thaj aver minoritengo nacionalnikano amalipe si saki grupa e thanbešutne andari Crna Gora, kasko džindo e dženendar si pocikno kataro aver thanbešutne, savi si la pale gasave etnikake, pačapeske jal čhibjake karakteristike, avrečhende deso aver thanbešutne ande gova them, thaj savi si koring nakhlipe phandini pala Crna Gora thaj savi si la motivo thaj mangipe te arakhel nacionalnikano, etnikako, kulturako, čhibjako thaj pačapesko identiteto.

E članensa 79 e Ustavesko si garantime avrečhande – minoritenge čačipa:

1. pe mothodipe, arakhipe, bajrovipe thaj putardo vačaripe e nacionalnikanesko, etnikako thaj pačapesko avrečhandipe;
2. pe alope, labaripe thaj putardo vačaripe e nacionalnikane semnura thaj nacionalnikano djiven-go semnipe;
3. pe labaripe e pire čhibjako thaj alfabeto ande privatno, putardo thaj oficijelno labaripe;
4. pe sičipe pe piro čhib thaj alfabeto ande themeske ustanove kaj školake programura istaren vi

- nakhlipe vi kultura e dženendar save si perutne ando nacionalnikano narodo thaj aver nacionalnikane minoritenge amalipa;
5. te andi pašimata kaj bešen buteder thanbešutne, ande organura andi lokalna samouprava, ande themeske thaj krisipenge organura phiraven postupkura pe čhib e minoritenge themenge thaj aver minoritetenge nacionalnenge amalipenge;
 6. te fundisaren sićipeske, kulturake vi paćapeske amalipa uzo themesko matrijalno/loveno ažitipe;
 7. te piro anav thaj angloanav romsaren thaj labaren pe piri čhib thaj alfabeto ande oficijelnikane dokumentura;
 8. te andi pašimata kaj o thanbešutnengo džindo si baro trubuj te thoven tradicionalna lokalna anava, dromenge thaj thanenge anava, sar vi topografikane semna save trubuj te aven romsarde vi pe čhib savo labarel minoriteto – narodo thaj aver minoritenge nacionalnenge amalipa;
 9. pe čačo autentično andripe andi Skupština Crna Gora thaj ande aver skupštine andi lokalna samouprava kaj bešen but minoritenge dženura, koring e afirmativno akcijako principo;
 10. pe čačo dženengo džindo ande putarde službe, ande organi e themeske barederipengo thaj andi lokalni samouprava;
 11. pe informiripe pe pire čhibjake;
 12. te ćeren thaj bajroven kontaktura e thanbešavnenca thaj amalipenca avral Crna Gora e savenca si len jekhethano nacionalnikano thaj etnikako rat, kulturako – nakhlipeško barvalipe, sar vi paćapesko haćaripe;
 13. pe fundisaripe e turvinjipengo pala arakhipe thaj bajrovipe pala posebna čaćipa.

Durder, e ćlanesa 80 andaro Ustavo bimukli si asimilacija zuralipesa koring perutne save si minoritengo narodo thaj aver minoritenge nacionalnikane amalipa thaj kate si ćhinašipe pala themesko udžilipe te arakhen gova perutne katari saki asimilacijaki forma e zuralipesa.

E krisipesa e minoritenge čaćipenge thaj tromanipenge⁶ pašes si laćharde čaćipa thaj tromanipa pala minoritenge narodura sar vi mehanizmura e arakhipeske pala gova čaćipa. E krisipesa laćharde pe o drom pala arakhipe e identitesko thaj del arakhipe e asimilacijatar pala minoriteta, sar vi lengo andripe ando putardo/javno džuvdipe. Kana si participacija ando phućipe, vi uzo ustavno thaj krisipesko laćhardipe e čaćipengo pala laćho autentično andripe, Komiteto UN-a katari eliminacija pala rasna diskriminacija ando piro Raporto pala Crna Gora andari 2018. brš phenel daravipe ando politikako thaj putardo dživdipe pe themesko thaj pe lokalno levelo kaj nane autentično andripe pala sa etnikake thaj nacionalnikane minoritenge grupura (palpale e Rroma thaj Egipćani) thaj e dženura thaj organura save anen kriza. Komiteto si les daravipe so varese uslovura save si udžile uzo alopesko kris kana si ando phućipe politikake stranke save mothovel nacionalnikane minoriteta von na ćeren bari bući kana si gova andi relacija e Rromenca thaj Egipćanenca. Komiteto del mothovipe kaj o them trubuj te del duj droma buteder zuralipe pe laćhardipe e andripesko pala sa etnikake thaj nacionalnikane minoritenge grupura, palpale pala Rroma thaj Egipćani ando politikako thaj i socijalno zuralipe e Rromengo thaj Egipćanengo ando putardo sektoro pe themesko thaj pe lokalno levelo. Efektivni participacija e perutnengo save si nacionalno minoriteto ande avrećhende pašimata ande putardo dživdipe del socijalna kohezija thaj bajrovipe pala čačo demokratsko društvo/amalipe. Phućardipe e čaćipengo pala politikaki participacija ande nacionalnikane thaj etnikake minoriteta jekh si baro aspekto e arakhipesko e minoritengo ande govavakteski demokratija, odolese so e govesa ćerel integracija pala minoritenge thanbešutne ando forutno društvo/amalipe.

E krisipesa si čačo romasardo kaj minoritesko narodo jal aver minoritesko nacionalno amalipe thaj lenge perutne, ando reslipe pala arakhipe pala sasto nacionalnikano identiteto thaj pala piro tromanipe thaj čaćipe, šaj te fundisarel o turvinjipe pala gova minoritesko narodo jal pala aver minoritesko nacionalno amalipe. Minoritesko narodo šaj fundisarel numaj jekh turvinjipe, savo alopel pe pe vaktu katara štar bršengo thaj si les najćirra 17 dženura. Turvinjipe e minoritesko narodesko jal aver minoritesko nacionalno amalipe si dženura koring funkcija jal dženura save si alosarde garadine, pe elektorska skupština pala gova narodo jal aver minoritesko amalipe. Vaćardino koring Pravila pala

⁶ "Službeni list Republike Crne Gore", br. 031/06, 051/06, 038/07, Službeni list Crne Gore", br. 002/11, 008/11, 031/17

alope e dženurengo ando turvinjipe e minoritesko narodosko jal aver minoritesko nacionalno amalipesko, dženura e turvinjipesko pe lengi funkcija si najbut dopaš katara sasto džindo e dženura save bešen ando turvinjipe, džiko sasto džindo e dženura našti te avel buteder katara dujdroma e dženura pe funkcija, numaj te si gova džindo pocirra katara minimumo andaro člano 33 gindipe 4 e Krisipesko katara minoritenge čačipenge thaj tromanipenge.

Andi gova relacija koring čhinaVIPende e Krisipesko savenca si romasardo alope e dženengo ando turvinjipe pala minoritesko narodo jal aver minoritenge nacionalne amalipa, Arakhavno čerda prdal pe pritužba 53 jekh phučipesko čeripe thaj anda o gindipe uzo turvinjipa save dija ando Ministarstvo pala kris, manušenge thaj minoritenge čačipenge, thaj gova si: te čerel gindipe pala paruvipesko thaj pherdipesko šajipe ando Krisipe katara minoritenge čačipenge thaj tromanipenge, ando kotor savo lačharel alope e dženura thaj lengo alope ando turvinjipe ande minoritesko narodo jal aver minoriteske nacionalnikane amalipa, pe drom sar si kate o šajipe pala tromani vodji e narodoski ; sar vi paruvipesko thaj pherdipesko šajipe ando Krisipe katara minoritengo čačipengo thaj tromanipengo kaj si o šajipe pala zurale konsultacije e relevantnenca akterenca save čeren bući e čačipencaa, thanesa e amalipestar thaj katara interes pala nacionalno minoriteto, uzo gindipe savi trubuj te den predstavnikura/manuša andaro minoritenge narodura thaj aver minoritenge nacionalnikane amalipengo.⁷

Durder, e Krisipesa katara opripe e diskriminijako⁸ oprimi si saki diskriminacijaki forma, pe sako fundo thaj definirime si mehanizmura pala arakhipe e diskriminacijako, save ande o postupko pe pritužba prdal pe Arakhavno pala manušengo čačipengo thaj tromanipengo andi Crna Gora, sar vi krisesko arakhipe krzo postupko savo džal pe tužba pala arakhipe e diskriminacijatar. E članesa 2 gindo 2 e Krisipesko, diskriminacija si definirini sar "sako krisako jal faktičko čerdipe e uladipesko jal bijekhutno proceso, jal procesesko muklipe koring jekh dženo, jal koring i dženengi grupa andi relacija koring aver dženengi grupa, savo fundisarel pe rasa, morčhaki bojava, nacionalnikano peravipe, socijalno jal etnikako rat, andi relacija koring varesavo aver minoritesko narodo jal minoritesko nacionalno amalipe, čhib, pačape jal pačavipe, politikako jal aver gindipe, mušikani-džuvljikani relacija, seksualna orijentacija thaj/jal koring interseksualna karakteristika, sastipeski situacija, bangipe, phuripe, barvalipe, suripe jal familijaki situacija, peripe andi grupa jal šijipe katara peripe andi grupa, politikaki partija jal aver organizacija, sar vi aver personalna karakteristika." Koring člano 5 gova Krisipesko, propisura thaj posebna mjerura džan koring čerdipe pala nacionalno, mušikano-džuvljikano jekhethanipe thaj arakhipe e dženurengo save si uzo varesavo fundo ando bijekhutni pozicija šaj te anen, jal den andre thaj čeren, ando framo pire udžilipesko themeske organura, organura e themeske uprave, organura jedinice andi lokalna samouprava, potarde preduzeća thaj aver krisane dženura save čeren putarde buća, sar vi aver krisane thaj fizička džena. E članesa 9 e Krisipesko, sar posebni forma e diskriminacijaki, oprimi si segregacija, e članesa 9a vačaripe e holjaripesko, džiko e članesa je 17 oprimi si rasna diskriminacija.

Ando resipe pala lačhardipe ando rromano thaj egipćansko amalipe andi Crna Gora, Vlada Crna Gora lipenisarda **Strategija pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo pala vaktu 2021-2025. brš.** Angla gova dokumento sasa **Strategija pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi Crna Gora 2016-2020. brš.** savi ortosarda koring avinde aktivitetura: 1. Agordipen pala bešipenge problemura e perutnengo andari rromani thaj egipćanski populacija; 2. Gatisardipe pala krisesko Rromengo thaj Egipćanengo statuso; 3. Čeripe pala adekvatno sastipesko arakhipe, palpale pala majčorrorre pertune andari rromani thaj egipćanski populacija; 4. Andripesko zuralipe e rromane thaj egipćanske populacije ande organura e themeske uprave thaj 5. Bararipe e džindesko e Rromengo thaj Egipćanengo save džan andi fundeski thaj maškarni edukacija.

Strategija pala socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo pala vaktu 2021-2025. Si ortosardi koring lačhardipe e socio-politikaki thaj krisipeski situacija e Rromengo thaj Egipćanengo andi Crna Gora, čerdipe krzo inkluzivno thaj putardo društvo fundosardo pe maripe thaj eliminacija pala saki

⁷ Gindipe pe linko: https://www.ombudsman.co.me/docs/1649848693_160032022_preporuka_mplj.pdf

⁸ "Službeni list Crne Gore", br. 046/10, 040/11, 018/14, 042/17

diskriminacijaki forma, antiromizam taj čorrorripe. Pala gova strategikano resipe krzo gova dokumento si definirino efta principura sar gova:

1. Principo pala socijalna inkluzija e Rromengo taj Egipcánengo;
2. Maripe opro diskriminacija, antiromizam, segregacija taj tangaripe andi familja;
3. Maripe opro činipe-bičinipe e manušenca taj e čhavorengo činad prandipe;
4. Lačhardipe pala akanutno edukacijsko levelo, sastipesko taj socijalno arakhipe e Rromengo taj Egipcánengo;
5. Maripe opro sa forma e eksploatacijako taj opro tangaripe koring rromnjandje taj čhavorende (e akcentesa pe muršikano-džuvljikano jekhajekhipe);
6. Principo pala resipe savo si les o šajipe pala gatipe taj phiravne indikatorengo;
7. Aktivna participacija taj andripe pala rromano taj egipcánsko civilno društvo ando proceso pala čerdipe taj phiravipe pala strateško dokumento.

Strategija čerel deš operativna resipa taj gova: 1. Lačhardipe pala institucionalno taj društveno maripe opro saki diskriminacijaki forma taj antiromizam e savenca dživinen rromano taj egipcánsko amalipe; 2. Pociknjarel levelo pala čorrorripe, socijalna ekskluzija taj akanutno socio-ekonomikano holjaripe maškar rromani taj egipcánski populacija taj aver barikane thanbešutnengo; 3. Zuralipesko levelo andi politikaki participacija taj andripe pala rromano taj egipcánsko amalipe ando čerdipesko proceso, čeripe taj monitorigo pala javne politike; 4. Čeripe pala sajekhesko, pristojno, lačo taj bisegregirano bešipe pala perutne andaro rromano taj egipcánsko amalipe; 5. Lačhardipe pala efektivno taj kvalitetno sičipe/edukacija pala sa perutne andaro rromano taj egipcánsko amalipe; 6. Sigurnipe pala o andripe ando sistem o kaj šaj te resen kvalitetno taj sajekhesko bučako lenipe pala perutne andaro rromano taj egipcánsko amalipe; 7. Lačhardipe pala sastipesko arakhipe pala perutne andaro rromano taj egipcánsko amalipe taj bajrovipe pala pale gasavo andripe ando kvalitetno sastipesko sistem taj socijalno kandipen; 8. Lačhardipe pala o than pala perutne andaro rromano taj egipcánsko amalipe krzo činavipe e phučipesko pala građansko/thanbešutnikano statuso taj pala personalne dokumentura; 9. Lačhardipe pala krisano taj institucionalno arakhipe e Rromnjen taj Egipcánken kataro muršikano-džuvljikano tangaripe; 10. Sigurnipe pala socijalno taj krisano arakhipe e rromane taj egipcánske čhavoren kataro tangaripe taj činade prandipa taj mangipe.

Sa operativna resipa istaren indikatora pala bući savo trubuj te gatisaren uzo phiravno molipe, savo trubuj te čeren ando avindo pandžbršengo vakto. Akciono plano istarel aktivitetura, idikatora rezultatura, bare institucije, čačo vakto pala gatipe pala gova realizacija e aktiviteturengo, sar vi love pala realizaija pala gova strateško dokumento.

III DIKHIPEN E THANENGO KAJ BEŠEN RROMA THAJ EGIPĆANI

Koring podatkura andaro agoresko Popiso e thanbešutnengo andi Crna Gora andaro 2011. brš, 6.251 dženo dija vorba kaj perel ando rromano nacionaliteto, so mothovel 1,01 % kataro sasto thanbešutno, a majbaro džindo dživisarel pe teritorija Podgorica (3988), Berani (531) thaj Nikšić (483), majbut ande ulade thana – mahale. Populacija e Egipćanengo džinavel 2054 dženu, jal 0,33 % e saste thanbešutnendar.⁹ Andegova, koring podatkura save si paše thaj naj čače kataro Evropako Turvinjipe andi Crna Gora dživisaren paša 25 000 Rroma thaj Egipćani.¹⁰

Ando Šoro foro **Podgorica** o timo pala dikhipe malada e sekretaresa kataro Sekretarijato pala socijano arakhipe e Šore forese, e Ivanesa Terzićesa thaj e manušesa andari Agencija pala bešipe. Von čerde informacijako arli kataro than, statuso thaj uslovura e bešipesko e Rromengo thaj Egipćanengo ando Šoro foro, thaj jekhethane dikhle bešavne/stambene jedinice ande save dživinen Rroma thaj Egipćani pe Vrela Ribnička.

Kancelarija pala Rroma thaj Egipćani čerel ando framo e Sekretarijesko pala socijalno arakhipe pala Šoro foro. Šajipe pala stažiranje ando Šoro foro pala Rroma thaj Egipćani si putardo krozo projekto "REopen Doors" ando savesko čeren duj perutna andaro amalipe. Šoro foro ando partnerstvo kataro Edukativno centro "Montenesoft" thaj Romano turvinjipe čerda projekto te čeren kadire 30 terne Rroma thaj Egipćani pala bućako rodipe. Ando 2021. brš avile sikle 10 pertunja ando amalipe pala i bući pe šivaće mašine, a ando resipe pala lengo bućako lenipe jal kororo bućako lenipe, thaj kate sasa o ažutpe andi oprema thaj halato pala angluno bizniso inkubatoro pala bućarne andari rromano thaj egipćansko amalipe pe Konik. Pale gasavo, 18 perutna andaro rromano thaj egipćansko amalipe gatisarda obuka pala i bući pe komputera ando Centro pala kompetencija.

U Opština **Kolašin** vačaripe sasa čerdo e Marioesa Reljićesa, sekretaro andi Opština Kolašin thaj e Katarinasa Puletićesa, samostalni tuvinjavni pala istardipe koring marginalne grupura, save si šore džuvlja e Arakhavnesko thaj save dije alav kaj ando gova foro nane thaneske Rroma, numaj kaj si gova amalipe pindžardi koring Lokalno akciono plano andaro domen socijalno thaj čhavorrengo arakhipe, uzo resipe te čeren usluge e arakhipesko ako si kate varesavo gasavo phučipe jal ako gasavo phučipe avel ando avindo vaktu, uzo phučipe pala socijalno bešipe/stanovanje.

Andi Opština **Mojkovac** sasa gato o vačaripe e potpredsjednikesa e Opština e Goranesa Palevićesa thaj e direktorasa andaro Komunalno preduzeće "Gradac" Mojkovac, e Bojanesa Mišnićesa. Amen astardam informacija kaj ando gova foro dživinen trin rromane familje uzo paša 17 dženu, kaj štar lendar čeren bući ando komunalno preduzeće uzo regulisano bućarno-krisano statuso, thaj kaj savore si len crnogorikano themutnipe, thaj savore si ekonimikane biphangle. Jekh familija dživisarel ando objekto savi čerda e pire lovenca thaj uzo Opštinačko ažutipe, džiko duj aver familija dživinen ando objekto savo sasa čerdino pala socijalno bešipe thaj si les numaj fundeske infrastrukturne elementura. Andari Opština mothoven kaj si Rroma sasto ando amalipesko džuvdipe e bare amalipestar savo romasarel lačo džuvdipe thaj maškar thanbešutno pačape.

Ando **Bijelom Polju** vačaripe sasa gato e Vladimiresa Lukovićesa thaj Dženadinesa Rizvanovićesa andari Kancelarija pala Rromen uzo Sekretarijato pala lokalni samouprava e Opštinačko Bijelo Polje.

9 Uprava za statistiku- MONSTAT, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. godini, <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=322&pageid=322>

10 Savjet Evrope, Procjene romske populacije, <http://www.coe.int/de/web/portal/roma/>

Rani Rizvanović, sar šori e amalipeski, si la i bućarni relacija pe biphanglo vakto. Amen astardam informacija kaj i Kancelarija sasa fundosardi 2014. brš, a kaj si Lokalno plano e akcijako pala e Rromengi integracija 2018-2022 učardo dokumento pe lokalno levelo kaj ande efta pašimata si pindžarde trubujipa e amalipesko thaj definime resipa, mjerura thaj aktivitetura sevep lačhardipe e situacijaki. Kancelarija mothoven o bešipesko problemo andi mahala Rakonje kaj si 26 objektura, a pala save si o problemo o magistralno pašipe thaj gova objektura trubuj te džan ko aver than. Gova problemo, sar mothoven, si sajekh aktuelno problemo odolese kaj kate nane love pala sajekhesko činavipe e problemesko pala Rromen andare gova objektura, sar vi sevep adekvatno than savo si o Opština-ko barvalipe pe savo šaj te ćeren stambene jedinice. Katar o than e Rromengo andi opština Bijelo Polje amen vaćardam e Milošesa Kljajevićesa, rukovodilac pala Odjeljenje pala manušenje thaj minoritenge čaćipa andi Opština Bijelo Polje. Koring alava save dija rajo Kljajević, sevep činavipe pala bešipesko problemo andi mahala Rakonje andari Opština, von bićhalde but lila koring Vlada Crna Gora, koring Ministarstvo pala manušenje thaj minoritenge čaćipa thaj koring Ministarstvo pala bući thaj socijalno arakhipe, numaj na avilo nisavo irisaripe.

Manuša save ćeren bući andi Opština mothode, koring agoresko popiso, ando Bijelo Polje dživinen 334 perutna andaro rromano amalipe, numaj akana koring bioficielne podatkura kote si 415. Sar si mothodino, savore si len građansko/thanbešutno statuso, andi edukacijaki, sastipeski thaj bućako lenipeski pašimata kaj ćeren medijatora. Von durder mothoven kaj čavorren si kote pe sa levelura e sićipesko, thaj kaj si ando školaki 2022-2023 romasardino 22 čavorre ande trin fundeske škole, kaj maškarškolako sićipe ćeren duj čavorre, sar vi duj terne save džan pe vućo sićipe pe studijske programura ando Nikšić.

Ando **Bijelo Polje** si ćerdino dikhipe ande mahala Rakonje thaj Nedakusi. Andi mahala Rakonje si paša 35 ćera, kate si andripe pala o paj thaj elektrika, a thanbešutne si len regulisano statuso. Andi gova mahala e šore manuša save vaćaren pala amalipe mothoven kataro problemura sevep metalni bar prdal pe drom, so ćerel o pharipe pala andripe ande varesave ćera. Mahala Nedakusi si la kaštune, čorrorre barake kaj naj len laće uslovura pala o dživdipe thaj kate si o than pala pandž (5) rromane familije save 25 brš naj len šajipe te istaren ni paj ni elektrika. Thanbešutne andi gova mahala si len personalne dokumentura thaj ćiden sekundarne sirovine.

Andi Opština **Berane** sasa dikhipe ando pandž mahala ande save dživinen 757 Rroma thaj Egipcáni ande but bilaće uslovura. Ande mahala Riversajd, Rudeš, Ranč, Pešca thaj Talum dživinen paša 400 čavorren, a opaš katara gova čavorren džan ande fundeske/maškarutne škole. Koring mothodipe e manušenca save vaćaren pala o amalipe, nane čavorren save džan ande anglalškolake ustanove pala sićipe. Andi Opština Berane buteder deso 100 dženura naj len o statuso thaj personalna dokumentura, a formalno ćeren bući numaj štar (4) dženura.

Andi mahala Riversajd si o baro problemo pala komunalni gunoj, nene kontejnera, a fekalija si anglal e ćera andi mahala. Andi gova mahala dživinen paša 80 familija, raseljena dženura thaj duj thaneske familije, buteder e dokumentasa. Savore čavorre si romasarde andi škola, si len o prevozo, džiko e sićipesko kvaliteto, sar von phende, na ćerel pe dozaćardo levelo. Von mothoven pe problemo kaj e čavorren mangen. Savore si len o paj, džiko varese ćera naj len elektrika. Kate si baro problemo pala i bari vloga ande objektura pala bešipe so si les negativni zor pe čavorrengo sastipe. Problemo e vlagasa si sevep gova kaj kate andi pašimata džiko i mahala si i len, savi but droma džal avri andi mahala thaj gova problemo phiravel džiko manušenje džajipe pe aver than. Odolese, krzo postupko e Arakhavno astarda personalni inicijativa pala "Riversajd" ando Berani pala eventualno mahalako džajipe pe aver phuv/than odolese so kate sasa baro paj ande ćera kana sasa bari bršind ko agor 2022. brš. Koring oficijelne aktura, Ministarstvo pala finansija dija vorba te Vlada Crna Gora ćerel thaj thovel lovengo istardipe pala gova problemesko činavipe kataro 400.000,00 eura andari gova budžetska rezerva, uzo činavipe katari Vlada Crna Gora. Andi mahala Rudeš dživinen paša 20 familije, si len elektrika, džiko o azbavipe e pajese naj len sako ćer, thaj von labaren jekhavreski pajeski instalacija. Gunoj si sajekh indjardo. Thanbešutne mothoven kaj von labaren pire čaćipa andaro socijalno thaj čavorrengo arakhipe.

U naselju Ranč žive četiri (4) porodice, sa oko 30 članova. Mještani su istakli da je zemljište na kojem se nalaze objekti prodato i da je njihovo stambeno zbrinjavanje neizvjesno. Pretežno se bave sakupljanjem sekundarnih sirovina.

Andi mahala Pešca dživinen pandž (5) rromane familija, naj len elekrika, naj len lačo gunojesko indjaripe. Thanbešutne mothoven kaj dživinen talo sako riziko e čorrorripestar, thaj kaj naj len dosta xape, thaj kaj si lenge uslovura pala bešipe kate talo sako manuško gindo.

Andi mahala Talum dživisaren paša 45 familija. Si len o paj thaj elekrika, thaj redovno gunojesko indjaripe. Thanbešutne kate čiden thaj čeren sekundarne sirovine.

Katari situacija e Rromengo thaj Egipcánengo o vačaripe sasa čerdino vi e prestavnikurenca andari lokalne samouprave ande **Gusinje, Plav**, thaj **Andrijevići**. Predstavnikura e Arakhavnesko istarde informacije kaj ande gova opština e manuša save bešen kate naj san stalne thanbešutne, thaj kaj von kana si o milaj thaj baro djive aven ando Plav thaj Gusinje sevep mangipe. Uzo predstavnikura andari Opština Andrijevića von dikhle i mahala Kraljštica, kaj dživisaren duj familija save si ando socijalno trubujipe. Andi gova mahala ulade si obrasci pala pritužba pe problemura save si o udžilipe e Arakhavnesko.

Katari situacija e Rromengo thaj Egipcánengo andi Opština **Ulcinj** o vačaripe sasa e potpredsjednika e Opštinako e Bećiresa Selajemesa, menadžerkasa e opštinako e Ivanasa Karađinovića thaj e saradnicasa e predsjednikeski Arijanasa Kurmemovića. Čerdini si informacijaki arli katara aktiviterura andi Opština pala lačhardipe e situacijaki e Rromengi, lengo statuso thaj ande pašimata ande save trubuj but jekhavresko ažutipe thaj bući. Phuči kataro krisano statusesko činavipe andi Crna Gora si jekh majbarikano phuči. E manušenca save avile andari Opština sasa čerdino dikhipe ande trin rromane mahale: Bijela Gora, Totoši thaj Kodre. Majdžungali situacija si andi mahala Bijela Gora, kana dikhen bešipeske uslovura thaj biagorisardo krisipesko statuso andi Crna Gora. Thanbešutne ande duj aver mahala mothoven kaj dživinen ande lače uslovura, thaj kaj but džene si len dokumentura thaj kaj naj len varesi bilači vorba koring sastipesko thaj socijalno arakhipe, edukacija thaj bućako lenipe. Ulade si flajerura thaj obrasci pala pritužbe sevep pašuno pindžardipe e bućasa savi čerel Arakhavno thaj te mangen te mothoven pe lesa.

Dikhipe e mahalengo ande save dživinen Rroma thaj Egipcáni sasa čerdino vi ande Opština **Nikšić**, thaj vačardino sasa e predsjednikesa e Opštinako, e Markesa Kovačevića thaj lenge manušenca, save čeren bući pala situacija ando gova amalipe, e Kristinasa Vasiljevića thaj Miljaimoesa Delijesa. Predsjedniko Kovačević mothoda amen e aktivitetura save čerel Opština Nikšić ando resipe pala lačhardipe e džuvdipesko pala e Rromenge thaj Egipcánenge perutne ando rromano thaj egipcánesko amalipe, thaj dija vorba kaj von labarde jekhavresko programo katari Evropska unija thaj Evropa-ko Turvinjipe ROMACTED 1 thaj kaj si partnerura pe implementacija ando ROMACTED 2 programo, kaj ando 2022. brš angluno drom ando Nikšić sasa čerdino Maškarthemesko djive e Rromengo, thaj sar kaj ando jekhethano čeripe uzo TVNK jekh drom ando čhon mothovel pes emisija „Rromano alav“. Andari Opština den vorba kaj si mangipe thaj činade prandipen vadžaj kate, numaj kaj ande aknutne brša si lačheder situacija. Ando Komunalno preduzeće čeren bući paša 50 Rromengo, thaj po duj (2) medijatora čeren bući andi edukacija thaj sastipe thaj jekh (1) pala bućako lenipe, mothode andari Opština. Koring preliminarne informacije sasa dozačardo kaj džiko agor katara junu 2022. brš sa dženu andaro rromano thaj egipcánsko amalipe pe teritorija opština Nikšić ka istaren statuso, so si o kotor e projektoske aktivitetura thaj ažutipe savo inzarel UNHCR.

Koring bioficielne podatkura, andi Opština Nikšić dživisaren maškaro 1200 thaj 1300 Rroma thaj Egipcáni, thaj majbut ande mahala „Budo Tomović“ (Željezara), talo Trebjesom thaj Brlja.

Mahala „Budo Tomović“ džinavel paša 150 thanbešutnengo, si len elekrika thaj paj, sar vi komunalna infrastruktura. Von mothoven kaj si len lenge čačipa andari socijalno thaj čhavorrikano arakhipe, sar kaj čeren bući ando Komunalno preduzeće. Dikhen pe kaj varese familije dživinen ande objektura katara zuralo materijalo. Andi mahala talo Trebjes dživinen buteder deso 500 thaneske Roma thaj e

dženura save phiravde ko aver than, pale gasavo von si len elektrika thaj paj, thaj lači komunalna infrastruktura. Von mothoven vlaga andre objektura, odolese so si pajeski instalacija čerdini bilače. Andi mahala Brlja butivare dživinen thaneske Roma save si len regulisano statuso, sar vi paj thaj elektrika. Numaj, pala sakodjivesko dživdipe o problemo čerel biregulirani deponija, a naj len kontejnera pala gunoj. Thanbešutne andari gova mahala dživinen ande bilače objektura.

Katari situacija thaj e kriseski situacija e Rromengo thaj Egipcánengo andi Opština **Bar** sasa vačardo e samostalnesa savjetnikesa pala minoritenge čačipa thaj tromanipa, e Naseresa Krajesa, e savensa amen dikhas rromane mahala.

Ando Stari Bar dživinen paša 240 thaneske Rroma, save si integrisani ando društvo, si len regulisano krisako statuso thaj isto čačipe sar aver, džikaj e manuša save avile e avere thanendar, paša 220, bešen ande trin biformalnikane mahale : Sokolana, talo Volujica thaj Sutomore.

Opština Bar si la Lokalno akciono plano pala socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo pala vako 2020-2022 brš, savo si čerdino ando framo pala jekhavresko programo katara Evropska unija thaj Evropako Turvinjipe ROMACTED.

Andi Opština Bar si 43 dženura bizo themutnipe, a bilovenge manuša si len o problemo odolese so naj len love pala statutesko činavipe so anel baro problemo e apartridijatar. E manuša save avile e aver thanendar naj len adekvatno bešipe, thaj von dživinen majbut ande barake thaj ande lastrane/tenečava objektura. Ande pašipe pala edukacija si varesavo reslipe, a kate čerel bući jekh manuš savo dikhel pe socijalna inkluzija RE andi edukacija. Nane čačo podatko katara džindo e čhavorrengo save džan andi anglalškolaki ustanova, a kate si pindžardo kaj o labaripe e čhibjako si bari barijera pala inkluzija ando anglalškolako sičipe. Odolese si kate inicijatia pala e manuša save šaj te ažutinen ande fundeski edukacija.

Andi fundeski škola džan 78 čhavorre, džiko efta (7) gatisarda 9. klaso ande školaki 2022. brš. Maškarutni edukacija čeren thaj dikhen pandž (5) terne. Von si len bilovesko prevozo pala sikade sar bilovengi karta pala foresko saobraćaj. Obezbijeđen je besplatan prevoz za učenike u vidu besplatne karte za gradski saobraćaj.

Perutne ande rromane thaj egipcanske amalipa andi Opština Bar čeren bući sar recikliranje pala gunoj, khosipe pe javno phuv, jal e bućasa savo si phandino pala Komunalno preduzeće.

Andi mahala Sokolana dživinen paša 15 familijengo, ande kaštune thaj listrone objektura, si len elektrika thaj o paj, numaj thanbešutne mothoven kaj kate si o problemo odolese so naj len komunalna infrastruktura (thovipe thaj indjaripe pala gunoj). Problemo so naj len e kontejnera thaj problemo e indjaripesa e gunojengo si len thanbešutne andi mahala talo Vulujica kaj dživinen paša 10 familijengo.

Andi mahala Sutomore (čhavorrengo lačhipe) kaj dživinen varegači familijango mothovel pes o problemo pala komunalna infrastruktura, so phenel pala o čačipe kaj manuša save avile andaro aver than ando Baro dživinen ande biformalne thana, so čerel o bišajipe pala o činavipe e problemesko andari komunalno thaj kanalizaciono čerdipe. Kana dikhlam Sutomore e manuša mothode amendje kaj pala trin (3) familije, save džinaven prdal pe 20 dženura, daraven pala peravipe e objektengo ande save von dživinen thaj kaj daraven pala ladavipe, thaj odolese o Arakhavno astarda o postupko pe piri inicijativa.

Ando **Tivat** thaj **Herceg Novi** sasa dikhipe ande trin (3) mahala kaj dživinen e Rroma thaj Egipcáni.

Ando vačaripe e familijenca ande duj rromane thana ande Tivat thaj ande jekh ande Meljine amen pindžardam e dživdipenca thaj e problemenca save von si len sako djive. Ando than/mahala Lovanja thanbešutne mothoven kaj si o problemo komunalna infrastruktura (o paj), sar vi bilači lovengi situacija, thaj kaj gasavo problemo si odolese so naj len i formalni bući. Šore manuša ando amalipe

mothode kaj von si len personalna dokumentura, sar vi kaj čhavorren sajekh džan andi škola, uzo ažutipe e bućarne manuša save ćeren bući pala socijalna inkluzija e Rromengo andi edukacija. Andi mahala Lovanja si len paša 25 ćera, thaj buteder deso 100 familija.

Pe aver lokacija ande Opština Tivat si len buteder deso 20 ćera kaj dživinen e Rroma, si len komunalna infrastruktura (o paj, elektrika), o regulirano statuso, thaj čhavorren sajekh džan andi škola. Varese ćeren bući d.o.o. "Komunalno" Tivat, thaj von poćinen lenge doprinosi thaj socijalno sigurnipe. Andegova, von dukhen pe pe o drom/uslovi sar bešen kate.

Andi rromani mahala ande Meljina si len 11 ćera thaj paša 50 dženua. Si len komunalna infrastruktura (o paj, elektrika) thaj regulirano statuso. E čhavorre džan andi škola, varese ćeren bući, thaj varese si len o ćaćipe pala penzija. Thanbešutne mothode kaj kate si bilaćhi situacija pala bešipe so dikhel pes ando ćherengo kvaliteto, bilaćho ćerdipe, phure objektura, biadekvatne šeja ande ćera thaj aver.

Pala thanbešutne sve dživinen ande trin mahale sasa mothodino kataro sa udžilipa e Arakhavnesko thaj uladam e formularula pala pritužba sevep šajipe pala lengo romasaripe thaj maladipe.

IV BARIKANE DIKHLJARIPA ANDE VARESAVE PAŠIMATA

4.1. EDUKACIJA

Crna Gora čerda ratifikacija pala Konvencija UN e čačipende e čhavorrengo thaj inčarda o udžilipe te del o kris pala fundeski edukacija sar udžili thaj bilovengi astardi. Gova bidujende čerel o udžilipe pala sa čhavorre, bizo gindipe savo thaj kasko si, thaj o zuralipe pe sako levelo čerel ko vast, uzo varesave mjerura e istardipesko thaj lovengo ažutipe.

Pale gasavo, Crna Gora astarda Milenijumska deklaracija savi istarel but reslipa save šaj te avel mjerne thaj pala save šaj te čeren definicija thaj save si len relacija pe manuškano bajrovipe. Jekh katara Milenijumsko bajrovipesko reslipe si 100% učardipe e fundeske edukacijasa pala e čhave thaj čheja džiko 2015. brš. Gova si jekh ekstra sevepo pala čhavorrengo andripe andaro rromano thaj egipćansko amalipe thaj arakhipe e rano mekljaripesko andari edukacijako sistemo kaj trubuj te den importantno arakhipe thaj kaj trubuj te sikaven gatipe pala reslipe e astarde resipengo.

Čeripe pala kvalitetno, sasto thaj lahko andripesko edukacijako sistemo si majbaro faktoro opro socijalno phadjipe pala rromano thaj egipćansko amalipe. Lengo adekvatno andripe ando edukacijako sistemo šaj te čerel ciknjaripe e čorrorripesko, bajrovipe e manušenca save len bući, ciknjaripe e uladipengo e andripeste koring drušveno lačhipe, politikako andripe ande predstavnička tijela thaj e thana kaj čeren o kris, zuralipe e kapacitetesko pala astardipe e manušengo thaj građanengo/forutnengo čačipe, thaj ciknjaripe e anglakrisipengo thaj socijalni distanca e aver amalipendar. Kvalitetni edukacija pe sako levelo si sigurno drom pala andripesko amalipesko čeripe, bizuralipe pala systemske mahanizmura e diskriminacijake thaj zuralipe pala andripe pala e rromano thaj egipćansko narodo ando problemengo činavipe e savenca von maladilen pe sakodjivesko levelo.

E rromani thaj egipćanski čhavorrengi edukacija si jekh kotor uzo aver mjerura save čeren andripe/inkluzija krzo pire mehanizmura pala andripe thaj paćivalipe pala sako čhavo posebno. Andripe/inkluzija thovel posebno akcento pe gasave čhavorren pala save si kate jekh riziko e marginalizacijatar, phadjaripetar jal reslipestar e bilačhego rezultaturengo. Gova mothovel pe udžilipe e sistemasko kaj grupura save si ando majbaro riziko trubuj te aven sajekh ando lengo dikhipe, kaj si o trubujipe, pala varese porada te čeren lengo maladipe, participacija thaj lačhe reslipa ando edukacijako sistemo. Odolese, udžilipe pala bireslipe andi edukacija na šaj te roden pes numaj ando čhavo jal ande lenge dada thaj deja, deso ande amalipesko thaj edukacijako konteksto savo na čerda lačhe mjerura pala astardipesko bijekhipe maškare čhavorre save astaren piro edukacijako drom.

Itakaj Crna Gora čerda adaptacija pala e krisane činavipa, thaj e nacionalni strategija vi e lokalne strategijenge planurengo ando resipe te čeren inkluzivno edukacijako sistemo, gova zoralipe naj avilo čučo thaj nane realizacija andi praksa. Krisano framo thaj stregijake dokumentura trubuj te čeren bajrovipe e mehanizmura pala sajekheski edukacija e čhavorrengo andaro rromano thaj egipćansko narodo thaj pala kontrola e kvalitetoski pala astardo džanglipe, numaj uzo ekstra edukacija pala nastavno thaj aver kadro e barikanipese thaj karakteristike andi inkluzivni edukacija. Ande džiakanutno vakto sasa realizimo numaj vareke strategijake pristupa, thaj uzo cirra reslipe, na čerde sasto bajrovipe e situacijengo ando rromano thaj egipćansko amalipe. Čerdo si varesavo reslipe ando kvantitativno gindo, thaj o džindo e perutnengo andaro rromano thaj egipćansko narodo bajrovel pe sako edukacijako levelo, numaj andi komparacija e gadžikane narodosa, durder si bilačo. Socijalna marginalizacija thaj segregacija

čeren barijera pala kontinuirano edukacijako realizaripe, thaj but droma naj len e love thaj kapaciteti pala labaripe pala krisane propisura, politika thaj akciona planura.

Koring Raporto katari Evropska komisija pala 2022. brš, avel avri kaj andi školaki 2021/2022. Brš ande fundeske škole djele 1856 sikade save si rromane nacionaliteto, kataro gova džindo 207 Rroma avilo ande maškarutni edukacija thaj 12 studentura. Andi anglalškolaki edukacija avile 192 rromane čavorre. Dikhavno sasa kaj kate si bajrovipe savo djinavel rromane čavorre andi fundeski thaj maškarutni edukacija, numad o peripe si majbaro andi anglalškolaki thaj univerzitetski edukacija. Majbaro bajrovipe e djindesko ande maškarškolaki edukacija kana dikhen nakhli brš, o rezulato si sevep mentorsko istardipe e projektura save finansiril Evropska unija. Koring UNICEF-esko rodipe kataro višestruke idikatorura, numaj 77% rromane thaj egipanske čavorre save trubuj te džan ande fundeski škola, numaj 7% čavorren džan andi maškarutni jal vuči škola (15–18), thaj andi komparacija e gadžikane narodosa, kaj 88% čavorre džan andi maškarutni škola. Ando 2021/2022. Brš ande efa (7) opština avile 22 medijatorura pala socijalna inkluzija e Rromengo andi edukacija, numaj o kvaliteto e edukacijakok e rromane čavorrengo si durder but phari. Rromani čhib na sikljoval pes ande škola.

Durder, ando Raporto si vačardino kaj kate si varesavo kontinuiteto e istardipesko andi edukacija, thaj gova ludjarel uzo bizolovenge lila ande fundeske škole, buteder medijatorura thaj aver ažutipaske bučarne ande fundeske thaj maškarutne škole pala rromane thaj egipčanske sikade. Sar vi 2020. brš, von si len bilovengo prevozo pala 600 sikade save džan ande fundeske škole andaro rromano thaj egipčansko amalipe ande opština Nikšić, Podgorica, Cetinje thaj Berane. Stipendija si dini pala 172 rromane thaj egipčanske sikada pe maškarutno thaj 12 pe univerzitetsko levelo. Crna Gora tek trubuj te čerel peske propisura te džan uzo Poznanjska deklaracija Katari integracija e Rromengo sar bi čerel sasti implementacija pala Strategija pala inkluzivni edukacija 2019-2025. Gova strategija džal krzo but akcijango, sar so si o turvinjipe pala škole save si len integrisane klasura, promocijake aktivitetura pala lokalna amalipa thaj sičiipe pala šore manuša andi škola, sikavne thaj aver phirnikane džena.¹¹

Pe bilači situacija thaj bilačo reslipe e sikadengo e rromane thaj egipčanske čavorre pe sa edukacijake levela čeren but faktora. Majbut droma determinante save čeren xarno edukacijako levelo pala rromano thaj egipčansko narodo ko angluno si andi relacija pe love, odolese kaj kate naj len love, pociknjardi socio-ekonomikaki situacija, bezex e dokumentacijengo thaj administrativno pharipe pe andripe, biresli edukacija e dadengo thaj dajango thaj cirra gindipe kataro edukacijako baripe pala lenge čavorre, thaj kulturake aspektura sar rano prandope thaj tradicionalne rromnjange siklipa ande familija kaj si majbaro šajipe pala e čheja te na džan pe edukacija.

Pe cikno levelo e reslipengo e rromane thaj egipčanske čavorrengo ande fundeske škole šaj te čeren lengo cikno djindo ande anglalškolako vaspitanje thaj edukacija savo si, maškar aver, but barikano ako dikhen e aspektesa savo si phanglino e čhibjasa thaj e kulturasa, lengi barijera. Cikno djindo ande vrtiči del cira šajipe pala rromane thaj egipčanske čavorre te sikljoval oficijelni čhib anglal von astaren te džan andi fundeski škola. Pale gasavo, bireslo edukacijako kvaliteto savo si astardo ande fundeske škole ačhavel e čavorre kataro maškarutni edukacija, a sevep problemura kaj kate naj len posebne mjerura pala andripeski afirmacija pe studijske programura pe vuči edukacija anel džiko bičajlo andripe e čavorrengo thaj ternengo ande ustanove pala maškarutni thaj vuči edukacija.

Duripe kataro bešipeske objektura džiko škola thaj anglalškolaki ustanova si jekh ekstra barijera andi edukacija savi maladilen pes e rromane thaj egipčanske čavorre. But familija andaro gova amalipe naj len love te čerel sigurno prevozo kataro čer džiko škola thaj katari škola džiko čer, thaj ako kate nane bilovengo prevozo pala len savo trubuj te den lokalna samouprava gova si o riziko pala lengo džajipe ande škola thaj pala bilačo kvaliteto pala theripe e edukacijako. Koring rodipe savo čerda UNICEF, e dada thaj e deja e rromane čavorrengo gindisaren kaj si koncentracija e minoriteske etnikake populacije ande mahala vadžaj jekh drom pala zuralipe e segregacijako thaj ačhavipe pala lengo labaripe pala socijalno ažutipe, sar vi o drom pala o riziko katari diskriminacija thaj aver bilače šeja save šaj te čerel generalni populacija, a so šaj te anel džiko negativno gindipe kana dikhas edukacija e čavorren thaj lengo generalno avindipe.¹²

11 Raporto, rig 43 – 44, 103

12 UNICEF, *Višedimenzionalno siromaštvo djece u Crnoj Gori: Razumijevanje kompleksne stvarnosti djece koja žive u siromaštvu primjenom pristupa mješovitih metoda*, februaru 2021. brš, rig 47

Sevep bajrovipe e čavorrengo andari rromani thaj egipćanski populacija andi udžili thaj vuči edukacija thaj sevep muklipe andari škola trubuj te ćeren pala bajrovipe e gindipengo e dadengo thaj dejango kataro barikanipe edukacijake pala društveno bajrovipe thaj lačheder džuvdipe e čavorren-go; bajrovipe pala stepeno inkluzivnosti pala edukacijake ustanove; bajrovipe kooperacijake maškare ustanove thaj e dada thaj e deja; bajrovipe e djindesko pala pedagoške asistentura thaj mentora; dipe e lovengo pala prevozo, xape thaj lila; dipe e stipendijura pala sikade/studentura save sajekh thaj redovno džan andi škola thaj ćeren edukacijake programura thaj ćeren garancija pala sigurne thana pala andripe pe maškarutno thaj vučo edukacijako levelo.

Pala lačo sigurnipe pala adekvatni edukacija, but barikano si te bajroven dozaćaripe e sikavnengo katara rromane thaj egipćanske čavorre ando dikhipe pe edukativna reslipa, thaj ćeren lačhipe pala avrečhende droma pala istardiipe edukacijake, sar vi istardiipe pala e dada thaj e deja sar bi von inćaren pire čavorren. Ando gova gindipe trubuj vučo stepeno pala individualizacija e sićipesko savi trubuj te avel fundosardi pe pedagoško profile e sikadengo thaj koring trubujipe pala ekstra inćaripe pala lačo thaj reslo redovno nastavno programo. Rromane medijatorura si len barikani rola kaj trubuj te ćerel informacija pala e dada thaj e deja thaj pala identifikacija e čavorre save na džan ande škola jal save si talo riziko te mukel škola. Lengi bući trubuj te ažutisaren kooperacija thaj koordinacija maškare škola, centrura paa socijalni bući, nevladine organizacija save ćeren bući pala arakhipe e čaćipengo e gova narodesko, thaj e dadengo thaj e dejango thaj čavorrengo.

Pale gasavo, trubuj te ćeren bući pe ćeripe pala jekh informativno sistemo savo trubuj te astaren vi phiravipe e podatkura e čavorrende andare daravne pašimata, kaj trubuj te lačharen mehanizmura pala maškarmanušenge kontrola ando paćape e procedurengo thaj save trubuj te den droma pala čaće thaj šajutne pala realizacija pala lokalne akcione planura pala resli inkluzija e rromane thaj egipćanske čavorre. Podatkura save e škola trubuj te ćiden thaj bićalenP pala nacionalne institucije trubuj te aven andi relacija pe socio-ekonomikano statuso e sikadengo, labaribe pala socijalno thaj sastimasko arakhipe, o than bešimasko, reslipa e sikadengo pe standardizovane testura thaj apsentizmo. Pe gova drom ćeren jekh čačo mehanizmo pala kontrola thaj ćidipe e podatkura e daravne čavorrende save uzo daravipe talo riziko mukle škola jal naj san istarde ande školako sistemo. Pe gova drom o fundo e podatkura trubuj te avel dikhavno pala sa relevantne akterurengo, manušengo andi nastava. Ćeripe pala pe gova drom phanglo informativno sistemo trubuj te bajroven o sastruno šolo e udžilipesko pala sa ustanove save si ando procesa pala andripe thaj arakhipe e muklipestar andari fundeski edukacija.

Amen das gindipe pe preporuka e Arakhavnesko savi sasa dini ando predmeto savo ka avel lačo roma-sardo ando poglavlje IV, a savo vaćarel kataro bućarno-krisano statuso e ažutipeske bućarna ande socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo ande edukacijaki pašimata. Govenca, amen das gindipe kaj si uzo Rješenje ("Službeni list Crne Gore", br. 021/16) ćerdo standard pala bući Ažutipesko manuš/Ažutipeski rromni ande socijalna inkluzija e Rromengo/Rromnjango thaj Egipćanengo/Egipćanjango andi edukacijaki pašimata, so sasa jekh angluno thaj barikano porado savo istarda čačo trubujipe pala gova bući ando edukacijako sistemo thaj o kris pala kvalifikacije save trubuj pala goja bući. Ažutipeske manuša andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata si len baro than ando bajrovipe e procentura pala čavorrengo andripe andi škola andaro rromano thaj egipćansko narodo, pociknipe e čavorrengo save mukle škola, ažutipe pala čhibake pharipa, istardiipe e kontak-tengo e dadenca thaj e dejendje e čavorrengo, thaj pe agoresko lačhardipe e kvalitetesko andi istardi edukacija. Sar gova trubujipe ćerel pes krzo asistenutura andi nastava thaj aver ažutipeske manuša, gova trubujipe ćerel pe vi krzo aktura katari andralutni organizacija thaj sistematizacija pala javne edukacijake ustanove, gova pe pale gasavo drom šaj te ćeren vi e ažutipeske manušenca andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata, džiko si lengo trubujipe fundosardo pe čačo trubujipe thaj pe objektivne pokazatelji. Šajipe pala fundosaripe pale bućaki relacija numaj pe jekh udžilo vakto si bilačo thaj nane motivacija pala ažutipeske manuša andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata, so, bizo dujende, si la zoralipe pala negativno gindipe thaj pala edukacijako reslipe e čavorrengo andaro rromano thaj egipćansko amalipe.

Andi relacija pe džiakanutni praksa bući savi ćerde ažutipeske manuša ande socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo but barikano si te mothoven kaj si bućako činavipe pe jekh udžilo vakto

numaj realizacija sar jekh izuzetko, thaj šaj te agorisarel numaj sebeb bući kasko vakto andaro objektivno sevepo si numaj pe jekh vakto jal si sevep varesave desisajvipa save našti te dikhen angle. Pale gasavo, o manuš savo del bući, uzo pale gasavo bućarno manuš, našti te agorisarel jekh jal but činavipa katari bući pe jekh udžilo vakto, ako si lengo trajo, bizo ačhavipe jal uzo ačhavipe, lungo deso 24 čhonengo (koring phuro Kris e bućako), jal lungo deso 36 čhona (koring nevo Kris e bućako).

Turvinjipa:

- Bajroven e mehanizmura pala sajekheski edukacija e čhavorrengo thaj e dadengo thaj e dejang andari rromani thaj egićanski populacija thaj i kontrola pala istardo džanglipesko kvaliteteto;
- Bajroven sajekheski edukacija thaj bajroven džanglipe pala phiravne manuša save čeren bući andi škola, sikavne thaj aver manuša andi nastava katara inkluzivno edukacijako barijanipe, vi medijatora;
- Čeren krisano thaj aver šajipa pala medijatorengi bući andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata pe fundipe e činavipengo save den garancija pala sajekheski bući, a na numaj sar jekh vakto bući krzo projektenge aktivitetura;
- Pe levelo lokalna amalipa čeren bizolovengo prevozo pala čhavorre andari rromani thaj egićanski populacija džiko škola ando than e bešipesko;
- Bajroven sistemska koordinacija maškaro Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo unutrašnjih poslova thaj ustanova pala vaspitanje thaj edukacija, sevep činavipe e problemengo e savenca maren rromane thaj egipćanske čhavorre ando dikhipa pe andripe andi edukacija thaj ando edukacijsko programo;
- Zuraven ramope ande anglalškolake ustanove, sevep rana inkluzija thaj pociknipe e uladipesko thaj barijera andi dureski edukacija, uzo medijatorengi bući;
- Zuraven ramope e čhavorrengo thaj ternengo andaro rromano thaj egipćansko amalipe ando hamime ustanove pala vaspitanje thaj edukacija sevep ločheder edukacija thaj nakhipe prdal pe čhibako pharipe;
- Sigaren o proceso pe paruvipe e Krisesko pala vući edukacija kaj si dikhavne mjerura pala afirmativa akcija pala studentura andaro rromano thaj egipćansko amalipe.

4.2. ČHERBEŠIPEN

Baro džindo andare rromane thaj egipćanske familija si vadžaj andi izolacija e aver thanbešutnendar thaj dživinen pe thana save si ulade e thanendar e gadžikane thanbešutnendar, thaj sebeb gova fizičko uladipe bajrovel vi sako socijalno duripe thaj avralutnipe. Evropska komisija mothodel kaj mapiranje pala rromane thana andi Crna Gora gatisarda 2021. brš uzo ažutipe katara Turvinjipe pala regionalni kooperacija. Jekhethane sasa mapirino 14 opština ande save dživinen majbut Rroma, thaj gova si 32 rromane thana/mahala. Problemura ačhile ande primorske opštine, kaj o privatno barvalipe upral phuv šaj te anel džiko ladavipe e rromane familengo save kote bešen.¹³

Koring rodipeske rezultatura katara Ministarstvo pala manuškane thaj minoritenge čačipa andari 2016. brš, majbaro džindo e Rromengo thaj Egipćanengo, paša 77%, dživisarda ande segregirane thana, mahala, thaj majbut ande opštine Podgorica, Nikšić thaj Berane. Andegova, koring rodipe katara DeFakta andaro 2020. brš cirra Rroma thaj Egipćana dživisaren ande segregirane amalipa deso so gova sasa 2016. brš, thaj koring pale gasavo xajing e podatkura but Rroma thaj Egipćani dživinen ande thana ande save dživinen vi thanbešutne save perel sar barijanipe, numaj vi durder 42.2% lendar dživinen ande thana kaj dživinen numaj dženura andaro rromano thaj egipćansko amalipe, so durder del vučo levelo e segragacijako e rromengo thaj e egipćanengo amalipengo andi Crna Gora. Pale gasavo, gova rodipe mothoda kaj opaš objektura ande save dživinen perutne andari rromani thaj egipćanski populacija malada pes ando lengo personalno barvalipe. Andegova, barijano problememo si ando personalno phuvjako barvalipe pe savo s bešavne objektura čerde, kaj si o problememo e but manušenca bićhinade imovinsko-pravno/barvalipeske-krisane jal čačipenge relacija prdal pe phuv.

¹³ Raporto katari Evropska komisija pala 2022. brš, rig 44

Baro ladavipe e bešavne objektura mohtovel baro problemo, thaj rodipe mothovel kaj ando prosje-ko 5.5 dženura e čeresko dživinen jekhethane ande tipično čačo rromano jal egipćansko amalipe. Majbaro džindo e dženenar savo si evidentirano thaj savo si ando jekh bešavno objekto si 16. Baro procento e čerengo ande save dživinen e Rroma thaj Egipćani na len fundeske uslovura pala čačo džuvdipe e čereste. Gadija, pe primjero, 9.8% del vorba kaj ande lengo čer nane električka, a 11.6% nane paj (13.8% thavdutno paj). 17.8% Rroma thaj Egipćani nane kupatilo thaj frižider ande pire objektura, džiko lendar 20% nane furuna, nane tato paj. Kompjuterovo savo trubuj te avel trubujipe pala sičiipe pe duripe kana sasa epidemija korina virusa nane 80% čera. Andripe pe interneto (prdal pe mobilno telefono, wi-fi rutera jal pe vareko aver drom) si len numaj 65.5% čera, džiko interneto sako djive labaren numaj 55.1% phučle manuša jal džuvlja. Pe fudeste e podatkura andare nakhle rodipa djinavdo si kompozitno indekso pala čera thaj šeja save istaren, save koring podatkura andaro 2016. brš djinavel 0.59, koring podatkura andaro 2018. brš 0.62, džiko koring podatkura andaro 2020. brš djinavel 0.65, so mothovel pe but polohko, numaj pozitivno trendo e lačharipesko e šejenca ande rromane thaj egipćanske čera andi relacija pe električka, thavdino paj, kupatilo, tv, furuna, kablovska, vordon/auto thaj fiksno telefono.¹⁴

Kana sasa o dikhipa e thanengo kataro timo e Arakhavnesko, dikhavno sasa kaj Rroma thaj Egipćani dživinen ande biformalne thaj pala cirra vakto thana, sar kaj si objektura pala bešipe čerde kataro bilačo materijalno. But familija dživinen ande džungale thaj phure kaštune thaj lastrale objektura, so si biadekvatno andripe pala komunalna thaj aver infrastruktura, naj len minimalni garancija pala sigurno, lačo thaj manušvalo džuvdipe. Varese thana, sar si "Riversajd" ande Berani si les e problemura e kanalizacija, thaj kote amen dikhas fekalije ande avlija, sar vi baro gunoj, thaj kaj nane kontejnura pala gunojengo čudipe. Gova problemura si kate odolese so gova than naj les redovno čudipe e gunojengo, nane regulacija pala kanalizaciono sistemo, thaj odolese o Arakhavno astarda o postupko koring piri inicijativa thaj anda o gindipe uzo turvinjipe savo si mothodino ando poglavlje IV ando gova raporto.

Amen das gindipe kaj Ujedinjene nacije del definicija pala objektura save naj len minimalne trubujipa thaj standardo pala za čerbešipe, thaj gova kana istaren barem jekh e gova kriterijendar:¹⁵

- Biadekvatno andripe e thovdine pajese pala pipe;
- Biadekvatno pristupo pe komunalna thaj aver infrastruktura (kanalizaciona mreža, dromeski mreža, električna mreža thaj aver);
- Biadekvatno pristupo pe putarde servisi (škola, bolnica, putarno/javno prevozo thaj aver);
- Džungalo strukturalno kvaliteto objektura (bešavne jedinice čerde e biadekvatnesa tehnikasa e čerdipesko thaj/jal e džungale matrijalendar, bešavne jedinice pele sebep džungalo inčaripe thaj aver, save si daravne pe sigurnipe e thanbešutnengo);
- Majbut manušengo dživisaren kate ando gindipe pe djindo e thanbešavnesko pe jedinica površina e thanesko, jal ando gindipe but dženuro pe jekh čer;
- Bisigurno krisano statuso e objektesko pe parcele (bičinadi barvalipeski-krisani relacija prdal pe objektura thaj phuv).

Andi relacija pe gova situacija thaj koring relevantna rodipa, sar vi koring planura andari Strategija pala socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo 2021-2025, mothovel pes trubujipe pala čeridpe andi rig koring legalizacija pala akanutne čera thaj čeripe pala fundeske uslovura pala manušvalo džuvdipe ande čera save trubuj te čajlen minimalne standarda pala privatno thaj familijako džuvdipe thaj čer.

E barvalipesko phučiipe koring čerde objektura thaj bičinade barvalipeske-krisane relacija koring phuv pe savo si čerde objektura, uzo legalizacija e objektura, mora te astaren sitemsko thaj sajekhesko irisaripe, uzo kontinuirano zuralpe thaj inzaripe pala krisano thaj administrativno ažutipe e Rromenge thaj Egipćanenge ando legalizacijako proceso. E legalizacijatar trubuj te astaren činavipe

¹⁴ Podatkura e rodipengo line andari Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021-2025, rig 37-39

¹⁵ OHCHR i UN Habitat, „Pravo na adekvatne stambene uslove“, https://www.ohchr.org/documents/publications/fs21_rev_1_housing_en.pdf

e avere problemura, sar vi lačhardipe pala infrastruktura, thaj sajekhesko andripe pe komunalna thaj aver infrastruktura (kanalizaciona mreža, dromeski mreža, električna mreži thaj aver).

Uzo legalizacija, krzo postupko savo astarda o Arakhavno pe piri inicijativa kate si o phučipe pala eventualno laglipe pala o than/mahala "Riversajd" ande Berani, odolese so kate kana sasa baro bršind ko agor 2022. brš gova than sasa talo paj. Pala gova trubuj te den mothovipe katari Opština Berane thaj katari Vlada Crna Gora, thaj von trubuj te irisaren so čerde thaj savo plano čerde pala čhinavipe e problemengo pala o baro paj ande Riversajd, pala sigurnipe pala dživdipeske uslovura, jal pala stalno thaj sajekhesko čhinavipe e problemengo koring thanbešutne ande gova than. Čeren gova prdal pe zatjevo pala mothovipe, o kabinetu kataro predsjedniko e Vladako Crna Gora romasarda koring Ministarstvo pala bući thaj socijano arakhipe, Ministarstvo pala manuškane thaj minoritenge čačipa thaj Ministarstvo pala love/finansije. E govenca andi relacija, Ministarstvo pala bući thaj socijalno arakhipe, dija informacija koring kabinetu e presjedika e Vladako, kaj o ministro čerda dikhipe andi Opština Berane thaj mothoda e prestavnikenca andi lokalna samouprava, thaj e predstavnikenca andari raseljena dženura save bešen ando than Riversajd; sar vi andaro gova domena von čerde mjerura ando reslipe pala inzaripe pala ažutipe e gova manušendar, thaj pala 102 familijengo katari rig e phirutne bučarne andaro Centro pala socijali bući sasa čerdo o nalazo thaj gindipe pala jekhvaktesko ažutipe kataro 200,00 eura. Ministarstvo pala manuškane thaj minoritenge čačipa dija informacija koring kabinetu pala predsjedniko e Vladako kaj gova resor kataro anglupe sasa andre ando proceso thaj kaj čerda dopiso koring Ministarstvo pala finansija thaj pala Vlada Crna Gora pala love andari gova budžetska rezerva pala čeripe pala neve bešavne jedinice pala thanbešutne ando than Riversajd andare Berani thaj ladavipe e thanesko pe aver lokacija; sar vi te dozačaren te Ministarstvo pala finansija rodel čhinavipe e Vladako Crna Gora pala love pala čeripe pala neve bešavne jedinice pala o than Riversajd, jal te Vlada Crna Gora pe bešimata anel čhinavipe e savesa šaj te činel situacija thenbešutenenge ando gova than.

Opština Berane pale gasavo, anda e Arakhavnese jekh mothovipe ando savo mothovel kaj Opština sevep arakhipe e barvalipesko thaj thanbešutnengo kataro baro paj čerda bare aktivitetura; kaj si athoska analiza e podatkura akhardi bešimata kataro opština timo pala arkahipe thaj iklipe e Opština Berane kana sasa čhinado kaj saste službe thaj opština preduzeća trubuj te avel ando sama thaj arakhipe andare pire udžilipe; te mehanizacija avel pe tereno thaj sevep arakhipe pala kritične tačke, thaj kaj si thovdo o nasipo pe lenako Limesko korito ando than "Riversajd"; kaj dženura andaro opštinsko timo pala arakhipe but droma avile ando than Riversajd thaj ažutisarde e xapesa thaj pajesa pala pipe; kaj opština ažutisarda o than uzo 90 pakatura xape thaj thovdino paj, thaj sa andi kooperacija uzo Direktorato pala vanredne situacije dija čebura, patave thaj pata. Ando mothovipe romsarel kaj pe gova bešimata avilo o ministro pala bući thaj socijalno arakhipe thaj predstavnikura e thanesko Riversajd, thaj sasa mothodo kaj von džan te dikhen šajipe pala problemesko čhinavipe, thaj andi kooperacija uzo Vlada Crna Gora thaj uzo resursna ministarstva, thaj uzo eventualno ažutipe kataro maškarthemeske partnera thaj organizacija.

Kana sasa postupko prdal pe Arakhavno, Ministarstvo pala manuškane thaj minoritenge čačipa dija e Arakhavnese o akto/lil kataro Ministarstvo pala finansija kataro 20. februaro 2023. brš kaj uzo gova romasarel pala labaripe e lovengo savo si pala gova budžetska rezerva pala čeripe e neve objektura pala thanbešune andaro Riversajd andare Berani thaj loglipe e thanesko pe aver lokacija, thaj mothovel kaj Ministarstvo pala finansija, kana dikhla daravdi situacija pala rromano thaj egipćansko amalipe, si les lačo mothodipe thaj čhinavipe te Vlada del finansijsko istardipe pala čhinavipe e gova problemu kataro 400.000,00 eura andari thodini budžetska rezervea, uzo oficijelno lil kataro Vlada Crna Gora.

Bistum, uzo legalizacijako phučipe, kate si but barikano/importanto te dikhen o šajipe pala ladalipe ande adekvatne bešipeske objektura save si len minimalno standard save thanbešutne trubuj pala normalno dživdipe, ako legalizacija e objektura/thana naj si o šajipe jal si lokacija pala objektura bilači sevep gova so amen romasardam pala o than Riversajd džiko akana jal andar aver sevepa save sajekh činen privatno thaj familijako dživdipe e Rromengo thaj Egipćanengo, mora te roden o than kaj našti te bajroven segregacija pala rromano thaj egipćansko amalipe.

Turvinjipa:

- Čiden sistematizovane thaj raščlanjene podatkura pala labarde manuša pala Regionalno čherbešavno programo, Programo pala socialno čherbešipe thaj Programo pala legalizacija koring phuranipe, muršikani-džuvljikani relacija/ling, o bešipesko than, djindo e dženura andi familija thaj koring aver relevantne podatkura uzo labaripe katari Regionalni metodologija pala mapiranje e čherbešutnipengo e Rromengo¹⁶;
- Len urbanistikake planura pala bešipeski pašimata ande save dživinen e Rroma thaj Egipcáni kaj si legalizacija o šajipe;
- Kontinuirano inzaren istardipe thaj krisano turvinjipe e Rromende thaj Egipcánende ando proceso pala legalizacija pala bešavne objektura;
- Čeren mjerura thaj aktivitetura pala lodipe e thanesko pe savo naj len o šajipe pala legalizacija thaj/jal naj len minimalno standard pala normalno thaj lačo dživdipe, uzo andripe koring paj pala pipe, komunalije, kanalizacija, dromeski thaj električna mreža, sar vi andripe pala servisi (škola, bolnica, putardo/javno prevozo thaj aver.);
- Ciknjaren levelo andi thanbešavni segregacija pala rromano thaj egipcánsko amalipe andi relacija pe barikani populacija, sar vi levelo kaj si but dženura thaj objektura pe jekh ando savo dživinen perutne andaro rromano thaj egipcánsko amalipe.

4.3. BUČAKO LENIPE

Koring informacijendje save Arakhavnesko timo čidija kana sasa pe dikhipe e mahalango mothovel pe kaj e perutne andaro rromano thaj egipcánsko amalipe buči maladen ando komunalno sektoro, te čeren buči pala lači higijena, te čiden thaj čeren sekundarne sirovine thaj te čeren aver fizičke buča. Ande varesave lokalne samouprave e phučipengenca e Rromengo thaj Egipcánengo andi firma pala formalno bučano lenipe uzo zuralo bučarno -krisano statuso čeren autentična predstavnikura e amalipesko, so si lači praksa savi trubuj durder bajroven ande sa lokalne samouprave. Pale gasavo, predstavnijura e amalipesko čeren buči sar medijatora pala socialna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo ande edukacijaki, sastipeski thaj bučako lenipe pašimata. Andegova, maškare medijatora naj ma pale gasavo čeripe ando gindipe pe bučarno-krisano statuso, thaj exp. Medijatora ande sastipesko arakhipe si len o šajipe te čeren bučarni relacija pe lungu vakto, džiko ande edukacijako arakhipe šaj te čeren bučarni relacija numaj pala jekh činado vakto, thaj pala gova piro gindipe dija o Arakhavno thaj bičhalda piro gindipe uzo turvinjipa koring udžile ministarstva. Ko dujti rig, Evropaki komisija mothovel kaj e rromane thaj egipcánske manuša ando sastipesko, bučako lenipe thaj socialno arakhipe durder den e medijatora krzo projektura kaj si činado vakto, thaj kaj trubuj te čeren lengi pherdi integracija ando sistemo krzo činadipe katara sajekhesko bučako lenipe.¹⁷

Pe evidencija ando Zavodo pala bučako lenipe pe 21. aprilo 2022. brš sasa 1 335 Rroma thaj Egipcáni (739 rromnja/džuvlja), so si 2,6% e saste djindestar e manušengo save si registrime sar bibučake dženua. Paša 96% registrime Rroma si len majtalo levelo edukacijako, a cirreder deso 1% si len maškarutni edukacija, so čerel jekh granica e spektrose pala o bučako lenipesko šajipe. Themeske/putarde buča thaj programura pala bršeske vakturenge buča čeren pe ando kontinuiteto, uzo činado lungovaktesko efekto.¹⁸

Rezultatura e rodipesko andaro 2022. brš mothoven pe kaj 57,6% phučle manuša thaj džuvlja godjaveren kaj si Rroma thaj Egipcáni diskriminirime ande pašimata pala buči thaj pala bučako lenipe, so si cirra pocirra andi relacija andari 2020. brš kana 60,1% phučle manuša thaj džuvlja dije gindipe kaj si e Rroma thaj Egipcáni diskriminirime ande gova pašimata.¹⁹ Pe evidencija ande Zavodo pala bučako lenipe Crna Gora ando prosjeko ando jekh brš si paša 800 dženua save dije vorba kaj si perutne andari rromani thaj egipcánski populacija. E džuvljangi/romnjangi participacija si trujal 55%. Ande sasti registracija pala bibučarni rromani thaj egipcánski populacija si trujal 1,85%. Prdal pe 90% registrime perutna andari

16 Regionalno turvinjipe pala kooperacija, „Regionalna mapa za mapiranje stanovanja Roma“, 2020, <https://www.rcc.int/romaintegration2020/docs/126/regional-methodology-on-mapping-of-roma-housing>

17 Raporto katari Evropaki komisija pala 2022. brš, rig 44

18 *Ibid*

19 CEDEM, *Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2022*, novembro 2022. brš

Rromani thaj egipćanski populacija si dženura bizo bući thaj phirnikano gatipe. Dunder, o rodipe DeFacta mothoda kaj si 55,8% Rromengo thaj Egipćanengo sar bibučarne registrine pe Zavodo pala bućako lenipe, džiko 44,2% naj si registrine. E gasavendar save naj si registrine, pocirra deso jekh trito kotor naj si registrine sar perutne andaro rromano jal egipćansko amalipe. Numaj 5,7% Rromen i Egipćani save si registrine vaćarda kaj kataro Zavodo pala bućako lenipe astarde love pala korkorbućarnipe jal te astaren varesavi bući ande agoreske štar bršengo. Istraživanje DeFacta dunder mothoda kaj buteder perutne andaro rromano thaj egipćansko amalipe savi si phuće naj len bući, so 70,7%. Andegova, koring rodipe andare 2016. i 2018. bršengo čak 84,4% thaj 81,9% perutne andaro rromano thaj egipćansko amalipe savi si istardo ando gova rodipe naj ćerda bući. Dikhavne si uladipa maškare džuvlja thaj manuša/murše, te si o bućarnipe maškare murše but bari thaj von si but andi aktivni bućarni zor. Gasave save si bibučarne thaj roden bući ćeren gova ando prosjeko pala 6.7 bršengo. Numaj, bibučako procento koring rodipa kataro 2016. džiko 2020. brš perel tele, thaj koring rodipe andari 2016. brš gova procento sasa 84,40%; 2018. brš 81,90%, a koring agoresko rodipe andaro 2020. brš o procento bibučarne Rroma thaj Egipćani si 70,7%.²⁰

Turvinjipa:

- Lundjaren sajekheske kampanja save si len o resipe te vazden o gindo e amalipesko pala e bućako lenipe savo si fundosardo pe phirnikano gatipe, profesionalno thaj bućako kadiripe;
- Dikhen šajipe pala andripe e subvencijengo thaj/jal aver lačhipengo pala e manuša save den bući e dženende andaro rromano thaj egipćansko amalipe;
- Sevep zuralipe e bućako lenipesko pala e perutne andaro rromano thaj egipćansko amalipe trubuj te zuralen o programo pala phirnikano kadiripe, prekvalifikacija jal dokvalifikacija, sar vi finansijsko istardipe thaj dipe pala korkorbućarnipe;
- Trubuj fundisaren sistemsko arli e podatkurengo maškare udžile institucije thaj ustanove, sevep čači evidencija kataro bućarno kadire manuša save labaren e čačipe andaro socijalno thaj čhavorrengo arakhipe, a savo si andi relacija uzo bućako statuso, phirnikano kadiripe, prekvalifikacija jal dokvalifikacija pala e perutne andaro rromano thaj egipćansko amalipe;
- Pe levelo kataro lokalne samouprave uzo kancelarije pala Rroma jal aver organizacione jedinice save ćeren bući e situacijasa pala dukade grupura, trubuj te den bući pala autentične predstavnikura andaro amalipe, sar bi lengo krlo avilo zurales ašundo, thaj sar bi themeske/putarde politike avile ćerde pe fundo pala inkluzivni participacija e perutnengo andraro amalipe.

4.4. ČAČIPESKO STATUSO THAJ LESKO ČHINAVIPE

Rroma thaj Egipćani si dominantna kategorija e ladavne dženura andi Crna Gora save naj len o čačipesko statuso jal si ando riziko kataro apatridija, odolese so gova dženura jaj lenge dada thaj deja našti te ćeren o andripe ande matične registra andi Crna Gora jal ando o them e bućimesko.

Bezexa thaj pharipa pala personalno lilesko ćidipe ande varesave situacije anen džiko lengo bišajipe te irin pe pe Kosovo jal te ćeren pe integracija ando than e ladavipesko, a ande varesave sitaucije šaj te anen kaj si dženura apatrida. Bezex e andripesko jal labaripe e lilengo save den organura ando than e ladavipesko jal ando than irisaripesko (Kosovo) anen džiko problemura pala mothodipe pala građansko/foresko statuso, mothodipe pala o čačipe e barvalipesko, andripe andi edukacijako thaj socijalno arakhipe thaj ažutipe. Riziko kataro xasaripe e themutnipesko sikavel pe pe ladavne dženura save xasaren pire personalne lila jal von nikana na istarde len, jal save si bijande e ladaviste. Odolese si kate o trubujipe pala regionalni kooperacija trujal o čhina vipe e phućipengo ando regionalno Zapadni Balkan, palpale andi Srbija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija thaj Kosovo.²¹

Crna Gora pe Globalno kethanipe katari apatridija savo sasa istardo andi Ženeva ando oktobro 2019. brš, lija štar udžilipengo²², save si andi relacija pe: 1. Lundjaripe pala ćerdipe pala varesave sadane

²⁰ Podatkura line andari Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021-2025, rig 48-50.

²¹ Misija OEBS-a pe Kosovo „Procena procesa dobrovoljnog povratka na Kosovo“, oktobro 2014. brš, rig 23, Raporto pe linko: <https://www.osce.org/sr/kosovo/129351>

²² Raporto kataro Globalno kethanipe katari apatridija pe linko: <https://www.unhcr.org/ibelong/high-level-segment-on-statelessness-results-and-highlights/>

procedura pala čidipe e identifikacione dokumentengo sar pe nacionalno levelo gadija andi kooperacija e themenca katar avile ladavne dženura save si len gova problemura; 2. sigurnipe e andripesko ando registro pala nevojande čhave mukline e dejendar, jal kaske deja naj len identifikacijake dokumentura; 3. zuralipe e procesesko pala za rodipe e statusesko pala e dženura bizo themutnipe, harmonizacija e propisengo pala o lačo, biazbipesko pristupo e čačipengo pala dženura savi si len o statuso dženensko bizo themutnipe thaj 4. maškarmenušengo dipe e zumadipengo andari arakhipe e apatridijako e aver themenca andari regija.

Čhinavipe e phučipengo pala ladavne dženura thaj interno ladavne dženura, uzo aver, si angluno kotor anglal vačaripe maškare Crna Gora thaj Evropaki unija ando framo Poglavlja 23 - „Krisipe thaj fundeske čačipa“. Agorutne raportura pala Crna Gora pindžaren o reslipe savo si reslo ande gova pašimata thaj mothoven kaj trubuj te osiguren pe e logistikako ažutipe pala e dženura save naj len kompletna dokumentacija thaj anda o mangipe pala statuteski regulacija, te čeren o šajipe pala sasto andripe e čačipende.

Bivaktesko/sajekhesko čhinavipe e čačipengo statusengo pala ladavne dženura andare nakhle jugoslavijake republike thaj andralutne ladavne dženura andaro Kosovo save bešen andi Crna Gora si čerdo uzo pindžardipe e čačipengo pala sajekhesko/bivaktesko bešipe jal cirravaktesko bešipe, krzo anipe e Zakonesko/Krisesko katro pherdipe e Zakonesko e duralutnengo, savo astarda pe zuralipe 7. novembro 2009. brš. Agorsko datumo pala mangipe pala e statusesko regulipe, romasardo e gova zakonesa, sasa duj bršengo, jal džiko 7. novembro 2011. brš. Ando irisaripe pe trubujipe pala čačipesko statusesko regulipe pala but manuša save na čerde gova ando romasardo dino vakto, agoresko datumo ando savo e andralutne ladavne dženura andari Kosovo šaj te den mangipe pala sajekhesko bešipe thaj cirravaktesko bešipe džiko trin brš, sasa lundjardo džiko 31. decembro 2014. brš, džiko e Zakonesa/Krisesa e duralutnengo andaro 2018. brš pala e dženura save sesa len dino cirravaktesko bešipe džiko trin brš sasa dino te anen o mangipe pala sajekhesko bešipe.

Koring podatkura kataro Ministarstvo andralutne bučango kataro 4. novembro 2022. brš save si dine e Arakhavnese ando postupuko pe pritužba pala Evropsko centro pala čačipa e Rromengo, mothovel pe kaj ando vakto kataro 7. novembro 2009. brš kana avilo pe zuralipe o Zakono pala pherdipe e Zakonesko e duralutnengo, agorisardo pe 7. septembro 2022. brš ladavne thaj andralutne ladavne dženura čerde jekhethane 15.258 mangipa pala dipe e sajekhesko bešipe thaj cirravaktesko bešipe džiko trin brš. Kataro gova djindo čhinado si 15.144 mangipengo, džiko pala 114 mangipengo o postupko si thodino. Kataro 15.144 činade predmetura, pala 12.404 dženura si o mangipe lino thaj dino si sajekhesko bešipe jal cirravaktesko bešipe džiko trin brš, 297 mangipa si čhude, džiko postupkura ande 2.443 predmetura si čhude/ačhade sevep duflan jal bipherde mangipengo. Ando akto kataro Ministarstvo si mothodino kaj baro djindo e gova dženengo peraven andi rromani populacija. E ladevnende thaj anralutne ladavnende dženurende krzo regulisano statuso si dino o šajipe pala društvena integracija, pala čačipe pe bući thaj bućako lenipe, edukacija, phirnikano lačhardipe, pindžardipe e diplomango thaj serifikatengo, socijalno arakhipe, sastipesko thaj penzijsko osigurnipe, poresko lačhipe, andripe pala bući thaj usluge, tromanipe pala jekhethano maladipe ande kethanipe, phangipe thaj dženipe ande organizacije save čeren bući pala interesu e bućarnesko jal bućako dipavno.

Andegova, itakaj si kate lači procedura pala e statusesko regulipe, uzo lačhipe pala administrativne takse, kate si dženura save si len pharipe ande them kaj si bijande ande postupko pala dokumenta. Ekstra istardipe thaj ažutipe ando regulipi pala čačipesko statuso trubuj te inzaren e dženurende save naj si romasarde ande matične registra pala bijande andi Crna Gora jal ando them e bućimesko. Odolese so si pindžardi gova trubuipe, kate si činade thaj dine pherdipa thaj džipherdipa pala o Zakono kataro vanparnično postupko²³, koring e dženende save si bijande avral sastipeske ustanove thaj von šaj ando krisano postupko te čeren o vakto thaj o than bijandesko. Ko dujti rig, pala dženura save si bijande ande sastipeske ustanove, a save naj len andripe ande matično registro e bijandesko, kate si aver šajipe pala andripe krzo upravno postupko prdal pe Ministarstvo pala andralutne buća.

Džipherdiono ažutipe thaj arakhipe trubuj te aven ortosardo koring e dženurengo e bangipenca thaj e dženurengo save bešen ande specijalizovane ustanove, sar vi gova dženura šaj te astaren piro krisano statuso andi Crna Gora, thaj te ćeren jal te ačhaven o anripe koring e čakipende. Bi godolesko, trubuj te ćeren sajekheske informativne kampanje koring dženura saveske mangipa si durder ando postupko prdal pe Ministarstvo pala andralutne buća, ando resipe pe barikanipe e dokumenturengo save si trubujipe pala regulipe pala krisano statuso andi Crna Gora. Pale gasavo but barikano si te lundjaren kooperacija e phuvjendje/themenca kaj bijande ladavne thaj andralune ladavne dženura, odolese so si mothodino kaj von si len but problemura ando ćidipe e dokumentarengo thaj naj si ando šajipe te mothoven piro themutnipe. Gova problem si registrino maškare Rroma, Aškalije thaj Egipćani, sevep gova so nisar na avile registrine kana bijande jal odolese so evidencija e lendar sasa ičhardi kana sasa o maripe pe Kosovo 1999. brš.

Dikhindo trubujipe pala but zuralipe pala gova društveno kethanipe te ćerel integracija ando društvo, Ministarstvo pala andralune buća, Ministarstvo pala bući thaj socijalno ažutipe thaj andaro Visoko komesarijato andare Ujedinjene nacije pala našade (UNHCR) andi Crna Gora fundosarde ando novebro 2017. brš Verifikaciono timo pala andralutne ladavne dženura andaro Kosovo. Resipe pala bući e gova timesko sasa te ćeren individualno dikhipe pala andralune ladavne dženura andaro Kosovo thaj te inzaren džipherde informacije save von trubuj pala regulipe pala lengo krisano statuso andi Crna Gora. E resipesa te ćeren mehanizmo pala kooperacija pal ćhinavipe e statuteske phućipenge pala andralutne ladavne dženura andaro Kosovo save bešen andi Crna Gora, thaj andi relacija pala majpaluno andripe ande fundeske registra (bijandenge, prandadenge thaj mulenge) thaj registro e themutnenge andaro Republika Kosovo, 2013. brš si xramasardo Sporazumo katari Vlada Crna Gora thaj Vlada Kosovo. Andi harmonija e gova dokumentesa, hamime biometrijake timura MUP Crna Gora, MUP thaj Agencija pala civilna registracija Kosovo, UNHCR thaj NVO „Pravni centar“ inzarde krisano thaj praktično ažutipe pala andralutne ladavne dženura andaro Kosovo save bešen andi Crna Gora. Analogno ažutipe thaj istardipe ando ćhinavipe pala krisano statuso lundjarde te inzaren UNHCR thaj NVO „Građanska alijansa“.

Turvinjipa:

- Lundjaren ćeripe pala e sadane procedura (uzo vareso lovengo loćharipe) pala ćidipe e identifikacionikane dokumenturengo pala ladavne thaj andralutne ladavne dženura save mangipa si durder ando proceso/andi bući;
- E paćavipesa ćeren e postupkura pala ćhavorrengi registracija pala ćhavorre save si mukline e dejandar, sar vi e ćhavorre save si bijande ande sastipeski ustanova thaj bijande avri sastipeski ustavnova ande harmonija uzo univerzalno andripesko registracijako čakipe pala sako ćhavo/ savorre ćhavorre;
- Lundjaren inzaripe pala krisano thaj praktično ažutipe pala andralutne ladavne dženura andaro Kosovo save bešen andi Crna Gora, thaj save naj len regulisano krisano statuso;
- Zuraven kooperacija e themengo e bijandesko pala ladavne thaj andralune ladavne dženura sevep laćhipe pala ćidipe e dokumenturengo sar trubujipe pala regulipe pala krisano statuso andi Crna Gora;
- Lundjaren vazdipe e gindesko andi rig koring afirmacija e krisesko pe bizuralesko iripe, zuralipe pala bilaterarna kooperacija katara udžile themeske organura andari Crna Gora thaj Republika Kosovo, sevep ćeripe e uslovura pala sajekhesko iripe thaj reintegracija;
- Zuraven aktivitetura krzo Maškarinstitucionalna inicijativa pala sajekhesko ćhinavipe pala ladavne dženura andaro Kosovo savi phenel pe vi Skopsko proceso.
- Kontinuirano organizaripe pala info sesija thaj aver forma ćerimasko e dženurende save si len krisane problemura save na ćerde ćhinavipe pala lengo krisano statuso.

V PREDMETURA ANDARI PRAKSA E ARAKHAVNESKO PALA MANUŠENGE ČAČIPA THAJ TROMANIPA ANDI CRNA GORA

Egzemplo 1:

Bučarno – krisano statuso e kethane bučarnengo andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo andi edukacijaki pašimata:

Romasaripe e predmetesko: Indjardavno e pritužbako thovda o pharipe pala Ministarstvo e sićimasko thaj Ministarstvo pala manuškane thaj minoritenge čačipa i diskriminacija e kethane bučarnengo andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo andi edukacijaki pašimata, andi relacija pala ranipe e čačipesko andari bući thaj pe fundo e bućake. O mangipe pala arakhipe e diskriminacijatar si fundosardo pe čačipe kaj ni jekh kehtano bučarno na čerda bučarni relacija pe sajekhesko vakto, deso te, sakobršeski, čeren jekh čhnavipe pala cirravaktesko vakto, kataro septembro džiko juno ando jekh školako brš. Indjardavno godjaverel kaj e gasave dromenca si phanglo o čačipe pe bući thaj čerel bisugurnipe uzo but konsekvence save čeren džungalo džividpe e kethane bučarnengo andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo. Injdardavno e pritužbako si *prima facie* mothodipesa i diskriminacija čerda sar čačipe thaj šajipe, thaj gova pe drom so mothoda pe čačipe savo e avrečhandenge dromenca anda ando phučipe, sar vi personalni gadija vi khetanipeski situacija andi relacija pe savi čerel komaracija pala avrečhandipe. Konkretno, bijekhutno čeripe koring manušende si fundosardo koring personalni karakteristika sar vi koring e *perutnipe e grupake* savi si dikhavni krzo bući ando sistemo e edukacijako pe thaneste kaj čerel bući o kethano bučarno andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo. Gadija i situacija kataro gova kethane bučarnengo si andi komparacija koring bučarne pala sajekhesko vakto ando sistemo e edukacijako (sikavne, profesorura, asistentura ande sićipe, administrativna thaj računovodstvena služba, tehnička služba thaj aver), sar vi e kehtane bučarnenca pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo ande sastipeski pašimata, save čeren bučarni relacija pala sajekhesko vakto, koring uladipe kataro gova kethane bučanendar save si ando gova predmeto, save bučarni relacija čeren numaj pe cirravaktesko vakto. .

So čerda o Arakhavno: Te indjardavno e pritužbako čerda o akto e diskriminacijako sar o čačipe, o pharipe pala mothovipe djelo pe Ministarstvo pala sićipe, savo si indjardavno pala aktiviterura thaj udžilo subjekto pala bućako dipe pala e kethane bučarnengo andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo, a uzo jekh krlo koring govavakteski Strategija pala socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo andi Crna Gora 2016 - 2020 thaj e govavakteske Akcione planura. E govenca, o Arakhavno rodija mothodipe pe gova mothodipe andari pritužbe kataro Ministarstvo e sićipesko savo mothoda „kaj pala angažovanje e kethane bučarnengo andi socijalna inkluzija djinaven uslovura save si čhutine sar pala asistentura andi nastava, a gova si dino ando Pravilniko katari norma thaj standardura pala istaripe e lovengo andare putarde prihodi pala ustanove save čeren realizacija pala putarde edukacijake programura“; sar vi kaj si e članesa 42a ande Pravilniko romasardo: „Te si ande jekh škola ando sićipe buteder deso 70 sikadengo andari rromani thaj egipcanski populacija šaj te den jekh bučarno pe gova bući sar o medijatoro pala socijalna inkluzija, a pe sake dure 70 sikadengo save si perutne e gova populacijako šaj te den vadžaj jekh bučarno pe gova bući. Te si kate ande duj jal buteder škole buteder deso 70 sikadengo save si pertune andi rromani thaj egipcanski populacija, pala gova škola šaj te den jekh bučarno pe bući sar medijatoro pala socijalni inkluzija, thaj pe sake aver 70 sikade save si perutne andi gova populacija šaj te den vadžaj jekh bučarno pe gova bući.“ Pale gasavo, ando mothodipe si dino kaj “koring o kris, bučarne ande socijalna inkluzija šaj te čeren bući majbut pe 10 čhonengo, jal džiko džal sićimasko školako brš, pe sako 70 sikadengo RE perutnipesa, pe 1 bučarno andi socijalna inkluzija”.

O gndipe e Arakhavnesko: Djindo e bučarnen ande ustanove save čeren realizacija pala putarde

themeske sićipeske programura, a koring Pravilniko pe savo akharel pe o ministarstvo, naj si ćerdo e djindesa e ćhavorrenko, jal sikadengo numaj kana si ando phućipe bućarne andi socijalna inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo, thaj vi aver kadro, phirutne bućarne, administrativno - računovodstvena služba, tehnićaka služba, vi asistentura andi nastava. Odolese, koring gndipe e Arakhavnesko, zurardipen kaj bućarne andi socijalni inkluzija našti te len i bući pe sajekhesko vakto, odolese so o djindo e bućarnengo si andi realacija e djindeste e sikadengo (jekh bućarno pe 70 sikadengo), naj si indjardi. E aver rigate, zurardipe kaj pala bućarne andi socijalni inkluzija naj len o šajipe te len sajekheski bućarni realacija si odolese so jekh školaki brš istarel kataro septembro džiko agor ando junu thaj nane o karaktero pala haćaripesko thaj objektivno šajipe thaj odolese so si fundosardo pe paušalno thaj personalno andripe. Arakhavno na ćerda opripe koring o djindo pala bućarne save si andi socijalni inkluzija thaj o ćaćipe kaj lengo than si zavisno e sikandendar andari rromani thaj egipćanski populacija, andegova, gova ćaćipe, sar naj si opripe pala sajekhesko ćeripe pala aver kadro, našti te ćeren opripe pala ćeripe pe sajekhesko vakto e bućarnengo andi socijalna inkluzija, džiko si kate o trubujipe pala lengi bući koring o djindo e sikavnengo. Kana si ando phućipe e bućarna pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi sastipeski pašimata, savi si dujti relavantni komparativni grupa, lengo bućako dipe thaj lenipe si panirino koring govavakteski Strategija pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi Crna Gora 2016 - 2020 thaj uzo govavakteske Akcijake planura. Pala uladipe e bućarnengo andi edukacijaki pašimata, varese bućarne andi sastipeski pašimata, koring romasaripa e predmeturese, line bućarni relacija pe sajekhesko vakto ande putarde sastimaske ustanove, odolese so si mjerura andari Strategija thaj Akcijake plaura, pala o phućipe e bućarnengo andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata, diferento jal avrećhendo ćerdine, thaj gova pala džungalipe e anglunendar, savi rola ando proceso e inkluzijako thaj džajipe prdal pe barijera jal pharipa andi edukacijaki pašimata si analogno barikani sar vi rola e averende ando proceso e inkluzijako thaj pharipengo andi sastipeski pašimata.

Ministarstvo pala sićipe na ćerda o mothovipe pala objektivne sevepura pala vakto savo trubuj bućarno te ćerel gova bući andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata jal pe cirravaktesko jal aver sevepo jal desisajvipesa save našti te avel dikhavne, kaj kate ando vareso vakto trubuj te ćeren ćhinavipa pala varesko vakto kana si o ćhinavipe pala cirravakteski bući, sevep koring e bućarne andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata kaj si ćerdi diskriminacija pe fundo pe savi grupa vareko dženo perel, a andi relacija kaj si ćhutino o krisipe andari bući thaj pe fundo e bućako thaj vov dija turvinjipa pala

Ministarstvo pala sićipe:

- *Te ando framo pire udžilipestar, lel mjerura pe laćhardipe pala bućako-krisano statuso e bućarnengo andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata;*
- *Te andi konsultacija thaj koordinacija uzo putarde edukacijake ustanove, pe fundo e analizako pala statistićeke podatkura kataro djindo e ćhavorrenko andari rromani thaj egipćanski populacija save džan jal save ka džan ande putarde edukacijake programura, del o ćhinavipe pe aktura katari andripeski organizacija thaj sistematizacija pala bućake thana save trubuj te dikhen pala o šajipe pala o bućarno than pala vareso bućarno andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata;*
- *Te ćerel i realizacija pala aktivitetura thaj mjerura andari nevi Strategija pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi Crna Gora thaj govavakteske Akcione planura, andi relacija pe bućako dipe e bućarnende andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata, bizo dikhipe kana si i phućipe pala bućako dipe pe sajekhesko vakto.*

Tuvinjipe si dino vi pala **Ministarstvo pala manušikane thaj minoritenge ćaćipa** thaj gova:

- *Te kana ćeren jal kana ćhinaven neve Strategija pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi Crna Gora uzo baro arakhpe len ando gindipe e gindipa e Arakhavnesko save si dine ando gova gindipe thaj mothodipe, thaj te uzo planirine aktivitetura thaj mjerura ćeren te bućarne andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata šaj te istaren bućaki relacija pe sajekhesko vakto.²⁴*

Pala bućarne andi socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipćanengo andi edukacijaki pašimata vadžaj naj si ćerdine krisane thaj aver šeja pala bućarni relacija pe sajekhesko vakto.

²⁴ Gindipe pe linko: https://www.ombudsman.co.me/docs/1605170523_301020202-preporuka-mpmlj.mp.pdf. Dikhen vi gindipe uzo turvinjipe savo si pe linko: https://www.ombudsman.co.me/docs/1667911581_27072022-preporuka_mp.pdf

Egzemplo 2:

Džungalipesko labaripe e tromanipesko andi komunikacija pe doš pala e perutne andaro rromano thaj egipcansko amalipe

Romasaripe e predmetesko: Rromano turvinjipe/Romski savjet dija pritužba e Arakhavnese seveb screenshot e romasaripesko katara studentura save džan pe Arhitektonsko fakulteto e Univerzitetesko andi Crna Gora, uzo prigovoro kaj istarel diskriminacijake elementura thaj e vorba e xoljardipesko koring Rromende. Screenshot romasaripe sasa ćerdo pe putardi društvena mreža/istardipe (instagramu). Pe fundese e dikhipesko ando gova screenshot romasaripe avel kaj jekh grupa e dženengo vaćarda pe viber platforma thaj gadija dija e gindipa pe gova istardipe: „ [na, deso o konik kunado;: odolese naštisare te den amendje gova, isi o šajipe o hotelo pe konik te ćeras: Pe stingi rig pumpa, palal khandjiri, pe čači rig cigani... Pala lokacijako paruvipe mora te das argumentura, odolese so von ka džan te phućen; A čačipe si, i lokacija si djerale; vaćar l'm kaj si lokacija pe konik ako von na džangle; na trubuj prdaj pe argumento; Vaćar kaj šaj pe konik ako ćeras centro pala migrantura egipcani]“. Ando framo andi pale gasavi grupa avilo o phućipe e paruvipesa e lokacijako, pala savi dija alav 18 dženura e grupako, jal 90%, džiko duj (2) dženura avile opro. Gova screenshot romasaripe sasa putardo pe društvena mreža, a kate sasa gova romasaripe: „ [Anglakrisipa, Stereotipura, Ritope, vaćaripe e xoljaripesko, sa gova si aćhado ande džuto e gindura.]“ „ [gova si komentarura e studentengo katari arhitektonsko fakulteti andi podgorica athoska dini lokacija pala semestralni bući. Gova si čavorre kataro 20 thaj kusur bršengo save si pe jekh porado katari diploma thaj phirnikanipe sar vućesikade manuša thaj sar akademikane forutne...]“

So ćerda o Arakhavno: Ako dikhen sevepo pala gova mothodipe thaj pritužba, konteksto/istardipe thaj o sevepo pala gova predmeto, ando postupko koring e Arakhavnesko trubujisarda te roden te li si kate ande gova poruke, save si ćede pe putardo than, ćerdo džungalipesko labaripe e čačipengo pala tromanipe e komunikacijako e phagaripesa e čačipesko e averendar, ando gindipe e ćlanesko 17. andari Konvencija kataro arakhipe e manušikane čačipengo thaj fundeske tromanipengo e savenca si oprimo džungalipesko labaresko čačipe.²⁵ E avere alavenca, ando predmeto pala savo trubuj te den krisipe thovdo si o phućipe pala e dženura andari gova viber grupa, savo istardipe ande poruka si ćerdo e putarde dromesa, thaj save dž ćerde džungalipe pala o čačipe pe tromanipe e vaćaripesko uzo džungale thaj stigmatikane gindipa koring Rromende, jal save dženura dije distanca thaj ritope koring mahala Konik ando savo, maškare aver, dživinen e perutne andaro rromano thaj egipcansko amalipe. Te si kate, kana von dije o gindipe andi komunikacija o vaćaripe e xoljaripesko sar i forma e diskriminacijako thaj save specifkane pašimata si ande lengo vaćaripe sar gova: (a) konteksto ando savo si labarde poruke; (b) kadiripe e dženengo save avile ande viber grupa pala ćeripe e gindipengo pe aver dženura; (c) o drom thaj i zuralipe e čhibako savo sasa labardo (te si ande poruke dezinformacija, negativni stereotipizacija thaj stigmatizacija jal pe aver drom von den o fundo pala avindo tangaripe/zoripen, daravipen, diskriminacija); (d) sredstvo e komunikacijako; (e) o karaktero e potencijalnikane publikengo thaj aver.²⁶

O gndipe e Arakhavnesko: Arakhavno na anda ando phućipe e krisipe e dženurengo save ćerde komunikacija ando framo e viber grupako, a pala save si kate o šajipe kaj si studentura andaro Arhitektonsko fakulteto kataro Univerzitetu Crna Gora, te von den pire ideja thaj gindipa pala ćhinadi lokacija pala ćerdipe e hotelesko. Ando gova predmeto, čačipe si kaj si tromanipe e vaćaripesko andi debata pala phućipe thaj kritike e krisipesko pala gova dini lokacija, sar vi negativne gindipe koring gova thaj lengo manigipe pala paruvipe e lokacijako. Andegova, tromanipe e vaćaripesko na šaj te dikhen sar pe drom savensa von mudaren e vorbasa pe avere, jal pocikniven thaj ćeren stigma pe aver manuša, jal amalipe, ako von thoven etiketa sar „kunade“ thaj „djerale“. Kate si baro dujende gova so pe bilaćho thaj džungalo vaćaripe koring rromano thaj egipcansko amalipe dikhas o diskurso kataro studenti save džan pe Arhitektonsko fakulteto UCG, e savendar si dozaćardo te bajroven e molipa save istaren avrećhandipe thaj thoven avri saki stigma thaj diskriminacija. Studentura si avinde akademikane furutne save trubuj te bajroven laćho gindipe pe avinde generacije save si ande avrećhendo phuranipe thaj save si len avrećhende interese, so ćerel refleksija ando framo ande gova ustanova kaj von džan pe sićipe, so šaj ćeren refleksija pala avindo bućako lenipe, thaj lengi bućaki pašimata. Čaćipa thaj tro-

²⁵ Dikhen predmeto ESLJP, Molnar opro Rumunija, predstavka djindo 16637/06, gindipe 23

²⁶ Turvinjipe ECRI-esko ando dikhipe pala Opšta politika djindo. 15 maripe opro e vaćaripe e xoljardipesko, taćka 16

manipa trubuj vi udžilipe, savo si, maškar aver, te ačhaven te ćeren avere sar džungale thaj pe lenge čačipa.²⁷ Pala tromanipe e vaćaripesko si inherentno udžilipe bizuralipesko pala gova akterura save e džugalipeske labaripesa phagarde e čačipa e averendar thaj ande ando phućipe majfundesko molipe ando društvo. Koring ECRI-esko turvinjipe ando dikhipe pala Opšta politika djindo 15, o vaćaripe e xoljardipesko si vaćaripe opro avere, promocija jal podsticanje, ando varesavi forma, pe kalipe, ritope, ćingaripe, negativna stereotipizacija, stigmatizacija jal phardipe. Andi relacija e govensa i praksa praksa kataro Evropako kris pala manušikane čačipa si andi jekh vorba pala situacija kaj pala e bajrovipe e ripesko na istaren numaj o akharipe pala džungalipe thaj maškarmanušengo maripe jal aver krivićna buća, već kaj napadi save si ćerde uzo džungali vorba, džungalo xasavipe jal džunglo traćo koring varesave grupura e thanbešutnengo šaj te aven dosta pala vlasti te ćeren vareso pala opripe e rasistikako vaćaripe itakaj si kate o tromanipe e vaćaripesko ali savo si ćerdo pe džungalo drom.²⁸ Itakaj ande gova viber komunikacija nane elementura pala direktno akharipe pe nasilje koring rromano thaj egipćansko amalipe savi dživinen ando than/mahala Konik, vaćaripe si ćerdo e farbenca e džungalipenca thaj e džungale komenturenca ande save von ćeren džungalo xasavipe thaj ćeren etiketa pe gova amalipe sar "djeralo" i "kunado". E gova vorbasa thaj e komentarenjo si dikhavni stigma thaj jekhethane ćeren distanca thaj izolovanost koring rromano thaj egipćansko amalipe, so durder ćerel diskriminacija thaj o xanduki etnikaki distanca. Koring relevantne sociološke rodipende majbaro stepeno pala sasto etnikaki distanca andi Crna Gora si koring Rromende²⁹. Te dikhen sa so sasa ando gova predmeto, thaj o čačipe kaj gova screenshot romasaripe andi društvena mreža resli džiko buhljardo putardipe/javnosti, o Arakhavno del gndipe kaj si biphangli e molipenca pala demokratija thaj manušikane čačipa, thaj odolese, koring ćlano 17. katari Konvencija, našti te labaren o arakhipe pe tromanipe e vaćaripesko andaro ćlano 10. katari Konvencija, thaj seveb gova vov dija turvinjipa pala

Univerzitetu Crna Gora:

- *Te koring piro gndipe thaj udžilipe phućel te li si dženura save avile andi komunikacija andari screenshot romasaripe studentura kataro Arhitektonsko fakulteto, thaj athoska kana dikhen, lel adekvatna mjera thaj ćeripe;*
- *Te sevep prevencija pala vaćaripe e xoljardipesko thaj promocija kontranarativesko ćerel o sićipe pala studentura, thaj pala Arhitektonsko fakulteto, sar bi pindžaren e čaćipenca pe tromanipe e vaćaripesko, jal e džungale labardipesa pala gova tromanipe kana si phagado o čačipe thaj kris e averendar.*

Ćeren bući koring dine turvinjipa Univerzitetu Crna Gora dija amendje informacija kaj Komisija pala sigurnipe thaj bajrovipe e kvalitetesko andari Arhitektonsko fakulteto anda Agoresko alav, gndipe/Zaključak djindo 01-613/22 kataro 4. majo 2022. brš, a Vijeće andari palo gasavo fakulteto o Krisipe/Odluka djindo 01-637/22 kataro 25. majo 2022. brš. Ande pale gasavo vaktu amen istardam informacija kataro gndipesko istardipe uzo turvinjipa kaj si informirino vi Pravno fakulteto andaro Univerzitetu Crna Gora, sar bi o Centro pala manušikane čačipa e gova jedinicako, uzo Studentsko parlamento andaro Univerzitetu Crna Gora, ćeren o sićipe pal pindžardipe e krisako kataro tromanipe e vaćaripesko, jal kataro džungalo labaripe e gova tromanipesko kana phagade e čačipa e averendar, a sa ando resipe pala prevencija e vaćaripesko e xoljardipesko thaj pala promocija e kontranarativesko. Andaro Agoresko gndipe/ Zaključko, ando sasto predmeto, nakhavel kaj Arhitektonsko fakulteto UCG del ćučo istardipe pala sa aktivetatura e Arakhavnesko thaj del opripe koring e alava save si len elementura e diskriminacijako thaj netolerancijako; te gova institucija nane o šajipe te ćeren ćaćo autentićno dikhipe pe gova screenshot romasaripe ando framo kataro gova privatna viber grupa, thaj pe savo drom si resli pe društvene mreže; numaj te Komisija pala sigurnipe thaj bajrovipe e kvalitetesko sevep prevencija e vaćaripe e xoljaripesko del turvinjipe pala akadeske bućarne thaj pala sa bućarne te andi koninuiteto thoven ando godji e studenturenge pe granice e tromanipesko e vaćaripesko thaj pala generalno molipe e tolerancijako. Andari Krisipe/Odluka kataro Vijeće andari Arhitektonsko fakulteto avel kaj gova Vijeće gindisarda e Agoresko gndipe/ Zaključkura e Komisijako pala sigurnipe thaj bajrovipe e kvalitetesko kataro Arhitektonsko fakulteto andi Podgorica thaj anda o krisipe pala lengi adaptacija.

²⁷ ESLJP, Vejdeland i drugi protiv Švedske (Predstavka br. 1813/07), Presuda kataro 9. februaro, 2012. brš, gindipe 57

²⁸ *Ibid*, gindipe 55

²⁹ Dikhen npr. Centro pala demokratija thaj manušenge čačipa (CEDEM), „*Međuetnićki odnosi i etnićka distanca u Crnoj Gori*“, juno 2019. brš

Egzemplo 3:

Bičačardipesko hamipe andi sfera pala privatno dživdipe e mudaripesa pe Rromengo thaj Egipcánengo identiteto

Romasaripe e predmetesko: O Arakhavno, uzo odredba e članesko 28. gndipe 2. kataro Zakono kataro o Arakhavno pala manušikane čačipa thaj tromanipa andi Crna Gora, astarda o postupko kaj si ranime manušikane čačipa thaj tromanipe koring piri inicijativa, a seveb projekto savo NVO Crnogorska kulturna mreža astarda [Crnogorikani kulturako istardipe] talo anav "Crna Gora bez podjela"[Crna Gora bizo uladipe]. Andi objava kataro Crnogorska kulturna mreža kataro 20. julo 2022. brš ³⁰sasa mothodo o projekto "Crna Gora bez podjela", a pe anglune fotografijenca pe save si ilustracija kataro o crnogorikano narodo ande narodne nošnje, džikaj e Rroma mothode ande bučarni uniforma andari foruntni/gradska čistoća. Pale gasave fotografija avile vi pe bildborda. Athoska rromani amalipeski reakcija vi e organizacijengo save éeren bući e čačipenca e Rromengo gova fotografije si thode avri labaripe kataro bildborda thaj kataro putardo webo CKM, a pe gova fotografija e Rroma si thodine ande narodna nošnja.³¹

So éerda o Arakhavno: Dikhindo pe čačipeski situacija, konteksto thaj sasti situacija e predmetesko trubujisarda te dikhen te li si e gova fotografijenca save si éerdine ande putardipe džungalo labarde o čačipe pe tromanipe e vačaripesko e phagaripesa e čačipa e averendar, ando gndipe e članesko 17. katari Konvencija pala arkahipe e manušikane čačipa thaj funeske tromanipa kaj si oprime džugale labarde čačipa, sar vi te li gova fotografije krzo negativno stereotipiziranje e rromano amalipengo éeren džungalipe pe lengo identiteto, sar vi pe hačaripa korkorromolipesko thaj korkorropačapesko, thaj pe gova drom éeren baro džungalipe pe privatno dživdipe e perutnenge e gova amalipende. E govesa, o Arakhavno rodija kataro NVO Crnogorska kulturna mreža te del mothodipe thaj te éeren informacija e save sevepesa phiravda pes e mothodipesa e rromane amalipesko numaj sar e bučarna andi komunalno preduzeće, a na amalipe savo si len piri posebnost, kultura, tradicija thaj identiteto. Crnogorska kulturna mreža mothoda CKM putardo jertisaripe pala sa perutnende RE populacijako thaj pala lengi učardi institucija Rromski savjet/ Rromano turvninjipe; kaj ande gova kampanja von naj sesa len o gndipe te éeren diskriminacija koring Rroma sar o narodo, već von phiravde e gndipesa kaj, sevep bišajipe te éeren lenge adekvatne narodne nošnje, si buteder te aven andi kampanja thaj pe gova drom na aven diskriminirime sar manuša.

O gndipe e Arakhavnesko: Itakaj mothodine fotografije na istaren elementura pala direktno akharipe pe nasilje ando rromano amalipe, von bičhalen diskriminatorna, džugale mothovipa, kaj von éerde pale gasave i rromani nošnja thaj bučarni uniforma andari forutni čistoća. Gasavo mothodipe e rromano amalipe éerel pharipe odolese so gova fotografija avile ande framo kataro projekto "Crna Gora bez podjela" kasko fundesko resipe bi trubuj te avel promocija e avrečhandipengo thaj afirmacija e astardeski kultura krzo autentikano mothodipe pala sako amalipe. Gova fotografije éerde gova projekto bizo gindipe thaj lesko anav thaj éerde holjaripe ando rromano amalipe, kaj Rroma hačaren izolovanost, marginalizacija thaj distanca e savenca Rroma durder thaj sajekh dživinen.³² Andi relacija pe phučipe te li si e gova fotografijenca éerdino vareso pe aspekto kataro socijalno identiteto e Rromengo, mothodino si kaj si o pojmo „privatno dživdipe“ ando gindipe e članesko 8. katari Konvencija but buhljardo thaj naj si o šajipe te éeren čuči thaj pherdi definicija. Pojmo pala privatna autonomija šaj te čerel pes andi relacija pe but aspektura andari fizičko thaj socijalno identiteto e pojendin na višestruke aspekte fizičkog i socijalnog identiteta pala pojekhto. Pe gasave dromenca, Evropako krisipe pala manušikane čačipa astarda te etnikako identiteto e pojektensa šaj te mothovel sar elemento e čačipesko pe privatno dživdipe.³³ Aver alavenca, kana varesavo negativno stereotipisanje e amalipesko avel džiko vareko stepeno gova šaj te éeren pe identiteto e amalipesko sar vi pe hačaripe e korkorromolipesko thaj korkorropačapesko pala leske manuša. Ando gova gindipe gova šaj te éeren pe privatno dživdipe e perutipengo ando gova amalipe.³⁴ Durder, mothovipe e Rromen-

30 <https://www.crnogorska-kulturna-mreza.org/novi-projekat-ckm-a-crna-gora-bez-podjela/>

31 *Ibid*

32 Dikhen npr. Centro pala demokratija thaj manušikane čačipa (CEDEM), „*Međuetnički odnosi i etnička distanca u Crnoj Gori*“, juno 2019. brš

33 Dikhen S. i Marper protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 30562/04 i 30566/04, gndipe 66, kataro 4. decembro 2008. brš thaj *Ciubotaru protiv Moldavije*, djindo 27138/04, gndipe 49, kataro 27. aprilo 2010. brš

34 Dikhen *Aksu protiv Turske*, (mangipa djindo 4149/04 thaj 41029/04), presuda kataro 15. marto 2012. brš, gindo

go ando fromo e projektesko Crnogorske kulturne mreže malada o kris kataro rromano amalipe thaj odolese von čerde duj pritužbe thaj dije e Arakhavnese. Diskriminacija sar vi o hačaripe sar pocikne manuša thaj džungali vorba thaj čeripe koring Rroma mothode vi aver predstavnikura andari aver organizacija save ačhen ande lengo arakhipe, džiko e perutnipe e rromane amalipesko putardo dije o protesto kana thovde tele gova bilbordo kaj si e mua e Rromengo ande uniforme katari forutni čistoča, vačarindo kaj khonik našti te pocikniven len. Athoska, o Arakhavno anda o gindipe kaj si o mothovipe e Rromengo andi bučarni uniforma katari forutni čistoča džungalo thaj naj si manušvalo, thaj kaj negativna stereotipizacija čerda dukhalipe pe lenge hačaripa pala korkorromolipe thaj korropačavipe thaj pe privatno džuvdipe e manušen andaro gova amalipe. E govesa, bilačo mothovipe e Rromendar anda bičačardino hamipe andi sfera kataro privatno džuvdipe e mudaripesa pe lengo identiteto, so si opro članesko 40. andaro Ustavo Crna Gora thaj člano 8. andari Evropska konvencija pala arakhipe e manušikane čačipa thaj fundeske tromanipa, thaj sar gova našti te hačaren ni arakhipe pe tromanipe andaro člano 10. e Konvencijako, sevep gasavo si dine turvinjipa pala

NVO Crnogorska kulturna mreža:

- *Te ando avindipe krzo pire projekte thaj aver aktivitetura na čerel diskriminacija pala nisavo amalipe, već te pe načela e jekhipesko thaj promocije e avrečhandipengo sa amalipa mothovel pe autentično drom uzo gindisaripe pe lengo nakhipe, kultura thaj tradicija;*
- *Te kana si kate biresle informacija thaj bidžanglape e phučipendar na čerel diskriminacija thaj pociknipen pe amalipa, već te pe fundo pherde thaj čače informacija čerel projektne aktivitetura.*

Egzemplo 4:

Diskriminacija čerdini e anglakrisipesa koring perutne andaro rromano amalipe

Case description: Pritužba anda Rromski savjet ando anav X.X. andaro Nikšić, e savesa vov mothoda pe diskriminacija andi relacija e putarde tardjipengo, atakasa pe čhereske šingale thaj phabardipesko e objektengo. Andi pritužba motodel pes: kaj si X.X. andaro Nikšić, bučarno thaj pačavno dženo e rromane amalipesko thaj kaj čerel pe e šingalenca; kaj ande agoreske brša sasa but džungale desisjavipa, sar si o atako pe lake šingale, phabardipe e objektura thaj putardo daravdipe, save si čače mothodine, numaj gova na ačhada baro xoljaripe koring lake; kaj si ando jrat maškaro 3. thaj 4. majo 2022. brš phabardo lako objekto pe Krnovo, so sasa o sevep pala lako ačhipe bizo bešipe pala lake šingale: te kaj voj daravel pala piro sigurnipe odolese so kate džal i peticija e rigatar e thanbešunendar kaj bi ačhaven laki bući; kaj o barvalipe savo voj labarel naj ando lako barvalipe, već ando opštinao barvalipe.

So čerda o Arakhavno: Ando resipe pala dikhipe pala krisano relevantikano čačipe thaj gadija aver o Arakhavno astarda postupko thaj rodija mothovipe pe gova mothodipe andari pritužba katari Uprava policije – Centro pala sigurnipe Nikšić, sar vi katari opština Nikšić. Katari Uprava e policijako si rodindo mothovipe pe gova pritužba, sar vi informacija so čerde ando Centro pala sigurnipe Nikšić pala prijave save čerda X.X., sar sevep desisjavipe savo sasa račako maškaro 3. thaj 4. majo 2022. brš, gadija pe thodine prijave, ako si čerde. Katari opština Nikšić sasa rodindo mothovipe pe mothodipe andari pritužba sar te čeren amendje informacija so voj čerda, jal so si lako plano te čerel ando resipe te rodel jekh modaliteto pala adekvatno činavipe e predmetesko X.X. Andaro predmetesko spiso prdal pe e Arakhavno sasa činado kaj policijake bučarne CB Nikšić ando vakti kataro 30. oktobro 2018. brš džiko 8. juno 2022. brš čerde postupkura pe inja (9) prijave e forutnengo, ande savi sar dukhadi sasa X.X., a pe fundesko inja (9) Zahtjevura pala astardipe pala tardžipesko postuko sevep tardžipe andari pašimata kataro Zakono/Krisipe putardo lačhipe thaj miro. Ando postupko tandžaripesko pala činavipe pala gova udžilipe opro jekh (1) dženo sasa vačardini lovengi khanali; trin (3) mangipa avile čhude, džiko o postupko pala pandž (5) mangipa si thavdine. Dunder, policijake bučarne Centro pala sigurnipe Nikšić 26. februaro 2021. brš, ando čeripe pala o predmeto X.X. andi relacija koring phagardo limoresko trušuj pe limori lake dadesko, formiril o predmeto thaj ando Osnovno državno tužilaštvo ando Nikšić čerde mangipe opro NN savo čerda gova, savo si sar i doš mothodio andaro člano 411 kataro Krivično zakonik Crna Gora, džiko sevep račako maškaro 3. thaj 4. majo 2022. brš, von čerde e predmetoske spisura save

si dine pala Osnovno državno tužilaštvo ando Nikšić, pe gndipe.

O gndipe e Arakhavnesko: Džando kataro mothodine čačipendar, kote si o gindipe kaj o predmeto trubuj te avel rodindo e aspektesa koring čačipe pe pačape pala privatno thaj familijako džuvdipe ando člano 40. kataro Ustavo Crna Gora thaj člano 8. katari Evropaki konvencija pala arakhipe e manuškane čačipengo thaj fundeske tromanipengo. E govesa andi relacija, dikhindo pala so sasa račako maškaro 3. thaj 4. majo, kana pala X.X. phabarde objekto kaj bešen lake šingale, kate si o udžilipe kataro organura e vlasti ando dikhipe pala lake džuvdipeske uslovura. Bistum, phučipe pala džuvdipeske uslovura pala X.X. si istardo ando čačipe pala pačavipe pe privatno thaj familijako džuvdipe, jal pala lako čer. Koring gindipe e Arakhavnesko, policijake bučarne trubujisarde e but arakhipenca dikhen thaj čeren e motivasa pala gova daravipe thaj džungalipe koring X.X., jal phučen indikatorura save eventuralno šaj te den sugestija pala gova, jal sasti jal kotorvali, e anglakrisipensa koring X.X. sevep lako peripe ande rromano amalipe. Kontinuiteto e prijavengo kataro 2018. brš mangla buteder aktivni relacija katara policijake bučarne ando dikhipe pala evidentiranje e potencialnikane motivura pe anglakrisipe, sar anluno porado ando arakhipesko lanco. Dikhindo gova sar o predmeto savo si andi relacija pe daravipe e sigurnipesko, pala fizičko thaj psihičko integriteto X.X., a andi relacija kaj phagaren laki bući sar phabardipe e objektura ande savi avile beše lake šingale, o Arakhavno sasa e gindipesa kaj, maškare avere, mothodino ičaripe ando jrat maškaro 3. thaj 4. majo si les direktno palpalunipe pe džuvdipesko drom X.X., thaj e savenca pala lako privatno thaj familijako džuvdipe.³⁵ Andi relacija koring mothodipe e turvinjipa si dine pala

Uprava e policijako - Centro pala sigurnipe Nikšić:

- *Te koring avinde prijave katari džuvli savi anda pritužbe, ande pale gasave thaj/jal analongo e čačipesko-krisane pašimata, uzo čačo arakhipe phučel idikatora pala anglakrisipa sevep identifikacija pala šajipe e motivura e xoljaripesko savo si fundosardo pe anglakrisipe/pa koring e džuvli savi anda pritužba;*
- *Te dikhel situacija pala konflikteske šajipa maškare lokalne thanbešutne thaj e džuvli savi anda pritužbe, thaj te andi harmonija e pire udžilipestar čerel vi proaktivno vi reaktivno.*

Turvinjipe si bičhaldo vi pala

Opština Nikšić:

- *Te andi harmonija e Lokalnesa akcijake planesa pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipčanengo andi opština Nikšić lel mjerura thaj aktivitetura pe lačhardipe e džuvdipesko thaj bešipesko pala i džuvli savi anda pritužbe, te del la lače thaj mirna uslovura pala bući e šingalenca sar e bučasa e savestar voj dživinel jekhethane e familijasa.*

Athoska dine thaj bičhalde turvinjipengo i Uprava e policijako – Centro pala sigurnipe Nikšić dija raporto kaj ramosarel kaj ka čeren, sar vi dži akana, pala sa prijave e thanbešutnengo, thaj gadija pala thanbešutni X.X., but udžilo thaj profesionalno, koring krisipeske udžilipa, e pačavipesa pala sako thanbešutno savo si garantimo andari Ustav Crna Gora thaj ande maškarthemenge konvencije. Dunder mothovel pe kaj e policijake bučarne, ando pačavipe pala dino turvinjipe, pala avinde prijave e thanbešutne X.X. ande pale gasave jal čhutine situacija, sar vi dži akana, ka den baro arakhipe pala identifikacija pala šajutne motivura e xoljaripesko savi si fundosardi pe anglakrisipengo koring X.X., sar vi ka dikhen e samasa i situacija phandini pala šajutne konfliktura maškare lokalne thanbešutne thaj thanbešutni X.X., thaj andi harmonija e govesa ka čeren mjerura thaj čeripa andaro piro udžilipe.

Opština Nikšić ando raporto kataro gova čeripe koring dino turvinjipe mothda kaj aktivitetura save si planirime koring Lokalno plano, a save trubuj te aven realizime, si avinde: Analiza e situacijake thaj e realizime aktivitetura thaj mjerura, koring aktivitetura andaro Lokalno plano pala socijalni inkluzija e Rromengo thaj Egipčanengo andi opština Nikšić pala vaktu 2018-2022. bršengo; Identifikacija (bi) legalizirime bešavne objektura; Analiza e situacijako pala rromane thana thaj identifikacija e akti-

³⁵ Dikhen čhutino, presuda kataro Baro vijeće/Veliko vijeće ESLJP ando predmeto *Čapman protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [Chapman v. the United Kingdom [GC]], djindo 27238/95, gindipe 73

vitetura thaj mjerura save si o trubujipe te čeren; Organizaripe e kampanja katara barikanipe pale sastipesko arakhipe thaj šajipe pala lengo čeripe; Zuralipe e kapacitetesko RE medijatorengo ando sastipesko sistemo; Zuralipe pala sićipeske institucije pe lokalno levelo sevep bajrovipe e kvalitetesko pala edukacija e rromane thaj egipćanske populacije; Andripe pala edukativne programura pala Rroma thaj Egipćani sevep bajrovipe e levelesko pala kvalifikacija thaj bižajipe; Informisaripe thaj motivisaripe vi pala institucija gadija pala bućake dipavne katara befitura pala bućako lenipe pala rromani thaj egipćanski populacija. Ando raporto si durder mothodino kaj andi analiza e situacijako pala rromane thana thaj pala indentifikacija aktivitetura thaj mjerura save trubuj te čeren, sar kriterijuma jal potencijale kriterijuma, šaj te uladen: biadekvatno andripe e pajese pala pipe; biadekvatno andripe pala komunalna thaj averr infrastruktura (kanalizacijaki mreža, dromeski mreža, elektriika thaj aver); džungalo strukturalno kvaliteto pala bešavne jedinice (bešipeske jedinice save si čerde katara bilače materijala, save si tele odolese so naj len lačo istardiipe thaj čhutino, save si daravipe pala o džuvdiipe andre; majbut bešavne thana koring jekh jedinična površina e thanesko, jal ando gindipe pe baro djindo e dženura pe čer; bisigurno krisano statuso e objektengo pe parcele (bićhi-nade barvalipeske-krisane relacije pala objektura thaj phuv) thaj aver.

Andi relacija e konkretne predmetesa X.X. opština Nikšić mothovel kaj pala čeripe pala cirravaktesko ločhavesko objekto – ekonomikako objekto X.X. si dino čhinavipe pala čeripe uzo aver objektura pe lokacija Ul. Trebješka, savo istarel PUP-GUR-esko e opštinao Nikšić, koring Odluka/Krisipe pala dipe pe cirravaktesko labaripe e phuvjako X.X., džiko čeripe pala o than pala gova trubujipe („Službeni list Crne Gore - opštinski propisi“, br. 45/20), a uzo trubujipe pala čeripe cirravaktesko objekto pala šingalengo bajrovipe. Andari Opština mothode kaj pe inicijativa X.X. si dino gova čhinavipe, thaj kaj si džiko atko pe objekto avilo pe dujti lokacija, jal pe lokacija Krnovo, thaj odolese, sar von mothode, ando phućipe o ladavipe e objektesko thaj mirno čeripe e bućako pe isavi lokacija, odolese so pale gasavo na del garancija pala durduresko sigurnipe pala X.X. kana si o phućipe pala palutno šajutno incidento pe fundo andari xoljaripe, thaj von dije gindipe kaj o modelo pala čhinavipe e problemengo na trubuj te roden katari opština Nikšić, već kaj si gova ando udžilipe katari Uprava e policijake - Centro pala sigurnipe Nikšić, sevep trubujipe pala identifikacija pala potencijalno motivo e xoljaripesko savo si fundosardo pe anglakrisipe/ngo koring X.X.

Egzemplo 5:

Potencijalno ladavipe pala rromane familija andari mahala Sutomore andi opština Bar thaj daravipe e bićherutnipestar

Romasaripe e predmetesko: O Arakhavno astarda, athoska čerda o dikhipe ando Baro pala trin (3) thana/mahala ande save dživinen e Roma thaj Egipćani 10. juno 2022. brš, postupko pala phućipe sevep ranime pala manuškane čaćipa thaj tromanipa pe piri inicijativa, koring čhinavipe e članesko 28. gindipe 2. katara Krisipe/Zakono e Arakhavnese pala manuškane čaćipa thaj tromanipa andi Crna Gora. Dikhindo e rromano than Sutomore (anglal sasa čhavorrengo lačhardipesko čer/odmaralište) ande savi dživinen varegaći familija, amen astardam informacija kaj pala familija X.X., X.Y. thaj X.Z. daraven peripe e objektorengo ande savi dživinen thaj lengo ladavipe. Goja informacije dije motivo pala o Arakahvano te astaren o postupko pe piri incijativa sevep phućipe pala čaćipe e gova situacijako thaj pala lengo ladavipe thaj eventuralno aćhipe bizo objektura pala bešipe pala rromane familije.

So čerda o Arakhavno: Ando resipe pala čaćipe pala krisana relevantna čaćipa thaj e desisajvipe o Arakhavno astarda o postupko thaj rodija katari opština Bar thaj Šoro foro Podgo te den mothovipe pe gova so sasa, sar te den amen informacija so von čerde, jal so si lengo plano te čeren pala čhinavipe e gova bešipeske trubujipa andari rromani mahala Sutomore. Ando pesko mothodipe opština Bar mothoda e Arakhavno kaj udžile organura andi lokalna samouprava uzo baro arakhipe dikhla gova problemo andi kooperacija thaj harmonija e udžilipenge thaj šajipenge, thaj ando čačo vakti čerde sa so trubuj te den informacija pala udžile institucije thaj organizacije pe mothodipe savo si andi relacija pe šajipe e ladavipesko pala familijen X.X. X.Y. i X.Z. Ando mothodipe katara Sekretarijato pala kultura, sporto thaj terne andi opštini Bar si mothodino kaj si opština Bar, jal Sekretarijato, athoska informacija thaj inicijalno dujende kaj familijen X.X. X.Y. i X.Z. šaj te aćhen bizo adekvatno

bešipe, bičhalda o službeniko/bučarno savo si les o udžilipe pala minoritenge čačipa thaj tromanipa te čidel realne thaj čače informacija andari mahalako dikhipe, pe savesko fundo šaj te čeren reakcija koring pire udžilipa; te 10. juno 2022. brš sasa mahalako dikhipe e rigatar katari predstavnica andari institucija e Arakhavnesko, uzo samostalno turvinjisavno pala minoritenge čačipa thaj tromanipa thaj kontakt dženo andari opština Bar, kana lije mothodipa e rigatar katari familijenge X.X. X.Y. i X.Z. dženu save avile kote save mothode sar „vareso manuš“ vačarda lenge kaj mora te ladaven odolese so gova barake mora te aven tele; te andaro dikhipe ando List nepokretnosti djindo 99, KO Sutomore, pe katastarska parcela djindo 2016/1 romasarel kaj si Dječje i omladinsko odmaralište, jal lokaliteto kaj si akana bešavne rromane familija, barvalipe e Državako Crna Gora 1/1, e savesa šaj te čerel buči Šoro foro Podgorica 1/1; te gindisaren kaj pala činavipe pale gova problemu, te dikhen situacijaki cspecificnost thaj pharipe, trubuj te čeren multidisciplinarno thaj koordinirano, anglal savore e Šoresa foresa Podgorica, sar vi e averenca relevantnenca institucijenca thaj subjektenca pe lokalno thaj themesko levelo; te opština Bar ka čerel sa so trubuj te arakhel sa garantime čačipa thaj tromanipa thaj gadija, ando konkrento predmeto, ka lel sa mjerura thaj aktivitetura andi harmonija uzo lake kapacitetura thaj uzo e krisane šajipa. Andi informacija katara Šoro foro Podgorica si romasardo: kaj si o objekto odmarališta ando Šoresko foresko barvalipe, kaj deteljno plansko dokumento na del o šajipe pala lengo ačhipe kate sar gova tipo, kaj si objekto e bršenca ando bilačo dikhipe thaj situacija, sebeb gova o Šoro foro čerel o plano uzo baro arakhipe thaj andi harmonija uzo propisi te čerel o molipe pala gova barvalipe, a finansijska sredstva labarel pala lačhardipe pala odmaralište pe Veruša; kaj Šoro foro na čerda khanči thaj na čerda porada ando resipe pala rodipe te čerel gova odmaralište tromano e lenge bešutnen, odolese so na avile informirine kaj pale gasavo si pala o bešipe; te Bareske thanbešutne, save bešen ande objektura ando Sutomore, si len o čačipe te roden činavipe e stutesko, andi harmonija e propisenca save čerde gova regulacija pala gova pašimata; te kaj si ando konkretno predmeto katara e thanbešutne andari aver opština, thaj sebeb gova Šoro foro Podgorica naj les ni institucionalno, ni aver šajipe e čerdipesko.

O gndipe e Arakhavnesko: Sar si majbare phučipa ando gova predmeto andi relacija savi si arakhadi e članesa 40. katara Ustavo Crna Gora thaj člnesa 8. katari Evropska konvencija pala arakhipe e manušikane čačipa thaj fundeske tromanipa, o Arakhavno angluno dikhla so šaj te avel pala o ladavipe e familijengo X.X. X.Y. i X.Z. pala bilačhipe e čačipengo save arakhen gova članura. Čačipe si kaj familije X.X. X.Y. i X.Z. but bršengo bešle ande gova muklo odmaralište thaj baraka/lastralo objekto savo von čerde athoska, pe phuv savo si barvalipe katara Them/Država Crna Gora 1/1, a savesa čerel thaj si udžilo o Šoro foro Podgorica 1/1. Andegova, e bršenca naj si čerdo ni jekh porado koring lengo ladavipe, so značil kaj lokalne barederipa/vlastura *de facto* tolerisalisarde bičačipesko rromano than/mahala, thaj e familija X.X. X.Y. i X.Z. čerde piro džuvdipe ando dozačaripe kaj gova situacija ka ačhel sar gadija. Koring gndipe e Arakhavnesko, gova čačipe sasa katara baro barikanipe thaj trubuj te len les ando dikhipe. Potencijalno ladavipe šaj te anel kaj familijen Bisljimi ando bičherutnipe džal jekhethane e buteder deso deš čhavorenca. Andi gova situacija o Arakhavno gndisarel kaj e čera e familijengo X.X. X.Y. i X.Z., uzo čačipe kaj naj len aver rezervno bešipe, si lenge „čera“ ando gndipe e članesko 8. andari Konvencija. Koring gndipe katara Evropako kris pala manušikane čačipa, gova kvalifikacija si fundosardi pe čačipeski situacija thaj na trubuj te dikhen la koring o krisipe pala lengo državno/themesko barvalipe koring andralutno krisipe.³⁶ Dunder trubuj te dikhen gova andi situacija te azbel gova, te avel gova, te li si andi harmonija e krisipesa thaj sar si ando demokratsko društvo sevep čerdipe pala jekh jal buteder resipa save si romasarde ando gndipe 2. člano 8. katari Konvencija. O Arakhavno na čerda opro legitimno gndipe te vlastura zumaven te len piri phuv e dženenar save naj len o čačipe pale themesko phuv. Uzo gova, čačipe si kaj ando than Sutomore si bilačo objekto kaj sasa čhavorenge odmaralište savo na dija o šajpe pala relevantno građevinsko - urbanističako mangipe. E govesa, legitimno si gndipe e lokalnikane vlastura te i phuv thaj objekto save labaren e familije X.X. X.Y. i X.Z. thoven pe molipesko dikhipe. Lačhardipe e forutnesko uzo džajipe e objektengo save na čeren čajle relevantne arhitektonske thaj tehničke uslovura si o legitimno resipe ando intereso pala ekonomikano lačhipe thaj arakhipe e sastipesko thaj e čačipe e averendar thaj šaj ando načelo te den bilačhipesko miškope andaro člano 8. andari Konvencija³⁷, thaj odolese ande

36 Dikh presuda ando predmeto *Meken protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [McCann v. the United Kingdom], djindo 19009/04, gndipe 46, katara 13. majo 2008. brš

37 Dikhen *Bakli protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [Buckley v. the United Kingdom], katara 25. septembro 1996. brš, rig 62 thaj 63.

konkretno predmeto si phučlo o phučipe „trubujipe e mjerako ando demokratsko društvo“. Andi relacija pe phučipe e trubujipesko e ladavipesko, udžilipe kataro nacionalne vlastura si te sikaven kaj si o ladavipe but importante, ande aver rig, legitimno interesu e themesko si te čerel kontrola pala piro barvalipe thaj gova si sekundarno phučipe andi relacija koring o čačipe e manušengo pe pačavipe pala lenge čeren.³⁸ Pale gasavo pala potencijalni mjera pala ladavipe trubuj te dikhen sa aver situacija, sar si familijake situacija, džindo e čavorrengo, socijalno statuso, sar vi šajipe pala lengo džungalo avindipe, sar si bičherutnipe. Andi konkretni situacija, opština Bar thaj Šoro foro Podgorica trubuj te dikhen pe dukhadi situacija e familijengo X.X. X.Y. thaj X.Z, džungalo socijalno thaj materijalno statuso, thaj o riziko pala bičherutnipe. Gova mothovel kaj o krisipe kataro vakto thaj modaliteti pala eventualno ladavipe mora te džan uzo sigurnipe pala alternativno bešipe, arakhipe pala regulipe e statusesko andi Crna Gora (te naj si regulime), sar vi istardipe pala čačipe pe socijalno bešipe. Dikhindo pe mothodino, a sevep bizo sevepo hamipe ando čačipe pe pačavipe pala privatno thaj familijako džuvdipe e familijengo X.X. X.Y. thaj X.Z sve si ando riziko e ladavipestar andaro objekto ande save bešen, o Arakhavno dija turvinjipa pala

Opština Bar:

- *Te, te na avilo džiko akana, anel o Lokalno programo pal socijalno bešipe thaj o Krisipe/Odluka kataro socijalno bešipe, ando udžilipe andari Lokalno akciono plano pala socijalni inkluzija e Romengo thaj Egipcánengo andi opština Bar pala vakto 2020-2022 brš;*
- *Te čerel identifikacija e pertunen andari RE populacija sar e manušen save si len o šajipe pala socijalno bešipe, e familijenca Bisljimi andari mahala Sutomore, jal te čerel definicija te li e familijen Bisljimi si len e krisano fundope pala gova čačipa pe socijalno bešipe, thaj te ando gova gindipe istarel ažutipe thaj inčardipe.*

Posebno turvinjipe si dino pala

Opština Bar thaj Šorutno foro Podgorica:

- *Te, uzo pačavipe pala kompleksni situacija e familijako Bisljimi, len o čhinavipe pala lengo bešipesko arakhipe, thaj te si kate o proceso pala vareso barvalipesko molipe pala nakhutno dječijeg odmaralište ande Sutomore, čeren alternativno bešipe, ažutipe thaj istardipe pala čhinavipe e bešipesko phučipesko thaj arakhipe e rizikostar e bičherutnipestar.*

Athoska dine turvinjipa, Šoro foro Podgorica anda e Arakhavnese informacija katari Uprava pala arakhipe e barvalipesko-čačipeske interesura pala Šoro foro Podgorica thaj akto katari Direkcija pala barvalipe, e prilogurenca.

Andegova, o Arakhavno čerel o pharipe pala o andripe e Upravako pala arakhipe e barvalipesko-čačipeske interesura pala Šoro foro Podgorica thaj mothovel kaj „o gindipe naj si krisano udžilo, numaj o baro e saveše si dino o gindipe savo istarel o turvinjipe (jal o dženo savo čerel govesa), si udžilo te ando dino vakto del raporto kataro čeripe savo si čerdo pala gova turvinjipe, thaj te o baro e organesko na čerel koring turvinjipe ando dino vakto, o Arakhavno šaj pindžarel vučo organo, del o raporto jal te mothovel e putardipese, koring člano 42 gindipe 2 kataro Krisipe/Zakono kataro arakhavno pala manuškane čačipa thaj tromanipa („Službeni list Crne Gore“, djindo 042/11, 032/14, 021/17).“ E gasave relacijasa thaj koring gindipe e Arakhavnosko von mangen te čeren polohko gova postupko thaj tali došalo hačaripe del o gindipe kaj naj si krisano udžile thaj šaj te muklen len e udžilipestar sevep gova kaj na čere lengi buči pala turvinjipe ando resipe pala lengo sigurnipe pala alternativno bešipe, ažutipe thaj istardipe pala bešipesko phučipe thaj pala prevencija e rizikosko e bičherutnipestar. Ande pale gasavo vakto, naj si lačo o gindipe katari Direkcija pala barvalipe kataro Šoro foro Podgorica odolese so dija o gindipe kaj naj les udžilipe pala sigurnipe pala alternativno bešipe, ažutipe thaj ičardipe pala čhinadipe e bešipesko phučipesko e familijengo X.X. X.Y. thaj X.Z, sar vi čeripe kataro Šoro foro Podgorica sevep predmetesko phučipe pe savo o Arakhavno dija aktura pala Uprava pala arakhipe pala barvalipesko-krisipeske intersura pala Šoro foro Podgorica thaj pala

³⁸ Ibid, gindipe 118 (v)

Direkcija pal barvalipe pala Šoro foro Podgorica ande savi si de facto biudžile thaj/jal éeren andripe pala o našipe katari bući koring turvinjipe e Arakhavnesko.

Egzemplo 6:

Komunalni gunoj thaj fekalije thodine e avlijatar pe mahala “Riversajd” ando Berani sar aspekto pala bilačhipe pala privatno thaj familijako džuvdipe, jal čer

Romasaripe e predmetesko: O Arakahvano, athoska so sasa realizine 11. majo 2022. brš dikhipe pala pandž (5) rromane thana ande Berane³⁹, astarda o postupko e phučipesko katro phagaripe e manuškane čačipengo thaj tromanipengo pe piri inicijativa, koring čhinašipe e članesko 28. gindipe 2. kataro Krisipe/Zakono kataro o Arakhavno pala manuškane čačipa thaj tromanipa andi Crna Gora. Ando rromano than Riversajd si o problemo pala andripe koirng éerdini komunalna infrastruktura, savo, maškar aver, dikhel pes ando ačhavipe e gunojengo thaj ando biregulisani kanalizacijaki mreža. Thanbešutne mothoven pala e predstavnikura e Arakhavnesko kaj kate naj len kontejnera, thaj kaj o than si phero gunoj. Ande pale gasavo vakto, von mothode daravipe katari zarazno nasvalipe sevep fekalijengo problemo save si thodine ande avlija e thanesko.

So éerda o Arakhavno: Ando resipe pala éeripe e čačipesko koring relevantne čačipengo thaj situacija o Arakhavno astarda o postupko thaj rodija katari opština Berane te mothovel pala goja situacija savi si kate kana avilo lesko dikhipe, sar te del informacija so éerda, jal savo plano mangel te éerel ando resipe pala sajekhesko čidipe, džajipe thaj deponija pala gunoj thaj pala kanalizacijako sistemo ando than Riversajd. Opština Berane dija mothodipe kaj mothoda kaj si goja lokacija prioriteto, numaj kaj problemura save von si len kate naj si ando lako udžilipe jal naj si o udžilipe kataro D.o.o. „Komunalno“ Berane; kaj andaro mothodipe e referetesko pala džajipe e gunojesko, sar vi romasarde gadija vi verbalne, džal kaj pe goja lokacija kontejnera si čuče, kaj e thanbešutne ando Riversajd o gunoj thoven avri kontejnero so si, sar voj romasarel, posebno problematično, von korkore éeren thana pe save ka thoven gunoj, a save naj si lohko pala mehanizacija andaro preduzeće te pašiven jal si phare pala sanacija; kaj thanbešutne andaro našaldesko than na počinen komunalno gunoj, ni opština Berane na počinel sredstvura pala gova, thaj kaj pale gasave peren pe pharipe pala društvo. Ando postupko prdal pe o Arakhavno, o predstavniko e Rromengo thaj Egipcánengo ande opština Berane mothoda amendje kaj ando than Riversajd si but kontejnera thaj kaj o komunalno gunoj redovno džal avri, thaj pala gova dija fotografije. Ando pale gasavo vakto, mothoda amendje kaj si o problemo e fekalijasa kate thaj kaj naj si činado, thaj pala gova dija fotografije.

O gndipe e Arakhavnesko: Dikhindo pe gova situacija pe dikhipeste, o Arakhavno dija o gindipe kaj gova predmeto trubuj te dikhen andaro aspekto e čačipengo pe privatno thaj familijako džuvdipe savo si garantino e članesa 40. kataro Ustavo Crna Gora thaj e članesa 8. katari Evropska konvencija pala arakhipe e manuškane čačipengo thaj fundeske tromanipengo. Ando gova predmeto naj avile anava e negativno udžilipestar e themesko te del o porada anpalpale pe biopravdano hamipe ande čačo čačipe pe privatno thaj familijako džuvdipe, deso te li lokalne vlastura andari opština Berane éerde varese relevantne mjerura sar bi e thanešutnende ando Riversajd éerde o šajipe pala minimumo e uslovengo pala normalno thaj manuškano džuvdipe, jal éerde lačhipe pala lengo privatno thaj familijako džuvdipe. E govesa andi relacija, komunalno gunoj thaj fekalije save si ande avlija e thanesko si čačo džungalipe pala pašimata thaj von šaj te éeren but problemura pala manušenge thaj te éeren but došalipe thaj džungalipe pala lengo privatno thaj familijako džuvdipe, thaj si len čačo potencijalo te daraven lengo sastipe.⁴⁰ Bistum, biregulirano komunalno thaj kanalizaciono sistemo si les o potencijalo savo si džungalipe pala sastipe thaj e džuvdipesko kvaliteto e thanbešutnengo Riversajd. Koring mothodipe katari opština Berane thaj koring dokumentarini informacija katara predstavnikura e Rromengo thaj Egipcánengo andi opština Berane mothoda pes kaj si pe dikhipe e Arakhavnesko romasardo aktiviteteto katari komunalna služba ando than Riversajd, kaj kate si but kontejnera thaj kaj kate si redovno džajipe avri pala komunalno

39 Mothodipe pala javnost kataro éerde dikhipe si pe sajto e Arakhavnesko: <https://www.ombudsman.co.me/34771.news.html>

40 Dikhen o predmeto prdal pe Evropako kris pala manuškane čačipa, *López Ostra protiv Španije*, presuda kataro 9. decembro 1994. brš, gindipe 51

gunoj; kaj si andi nakhli situacija but lači situacija andi relacija pala goja so si akana, sar kaj komunalni slučba čerel ando kontinuiteto pala komunalno gunoj ando than Riversajd. Pala mothodine desisajvipa o Arakhavno ando kotor savo si andi relacija pe komunalni buči ačhada o postupko dikhindo kaj i opština Berane, jal d.o.o. „Komunalno“ Berane ando maškarvako čerde lačhipe pala o predmeto savo si ando phuči. Andegova, ando mothodipe savo si dino e Arakhavnese, opština Berane na čerda nisavo romsaripe andi relacija pe fekalije, khanči čerda, thaj na dija o mothodipe so mangel te čerel ando resipe pala gova problemo pala kanalizacijo sistema ando than Riversajd. O Arakhavno mothoda kaj o kanalizacijako sistema si jekh kotor andaro buhljardo koncepto pala manušengo sigurnipe sar fundo pala bajrovipe. Kana naj len uslovura pala gova sistema, e thanbešutne si len o rizko e xajingendar pala avrečhande zarazne nasvalipe save si daravipe pala o džuvdipe thaj sastipe thaj permanentno ačhavipe pala lačhardipe pala fundeske trubujipa ande manušvalipe. Bistum, gova lungo problemo e fekalijasa, savo ando konkretno predmeto avile ande avlija e thanesko, si les baro daravipe po sastipe thaj manušengo manušvalipe, so si phagaripe pala privatno thaj familijako džuvdipe, jal čer. Dikhavni situacija sasa but phari uzo čačipe kaj e thanbešutne mothode kaj lenge čavorre sako djive aven ando riziko e zarazatar katara fekalije. Biregulisano kanalizacijako sistema daravel svakodjivesko džuvdipe e thanbešutnengo ando than Riversajd, čerel o xajing e sungaripestar thaj avrečhande zaraze, so, *de facto*, na čerel gova than sar jekh sigurno than pala džuvdipe thaj bešipe. Te kate naj len varese aktivitetura pe sanacija e problemengo katari opština Berane thaj d.o.o. „Vodovod i kanalizacija“ Berane von na čerde arakhipe e thanbešutnengo ando than Riversajd katari zaraza thaj na čerde minimumo uslovi pala manuškano džuvdipe, thaj pe savo drom von čerde phagaripe e čačipesko pala lačo privatno thaj familijako džuvdipe, jal čer, savo si garantino e članesa 40. katara Ustavo Crna Gora thaj e članesa 8. katari Evropaki konvencija pala arakhipe e manuškane čačipa thaj fundeske tromanipa. Dikhindo pe mothodino o Arakhavno dija turvinjipe pala

Opština Berane thaj D.o.o. „Vodovod i kanalizacija“ Berane:

- *Te bizo ačhipe čeren dikhipe ando than Riversajd sar šaj te čeren identifikacija e problemesko savo čerda thodipe e fekalijengo thaj te čeren mjerura thaj čerdipa pe sanacija thaj ičardipe e kanalizacijako sistemsko.*

Opština Berane thaj D.o.o. „Vodovod i kanalizacija“ Berane na dije o raporto katara čerdine mjerura thaj čerdipa sevep dine turvinjipa, a Arakhavno ka džal te dikhel ando kontinuiteto o čeripe pala gova turvinjipe.

Egzemplo 7:

Phagardi perutnengi relacija fundosardi pe potencijalno motivo e holjaripesko

Romasaripe e predmetesko: Romski savjet ando anav pala X.X. thaj leske familijako, anda pritužbu kaj romsarel kaj lungo vako pala but brša von istaren verbalno nasilje thaj maltretiranje e perutnestar Y.Y. 2. Andari pritužba avilo: te si verbalno nasilje fundosardo pe nacionalno fundo e familijako X; te i perutni, maškar aver, del džungalipa thaj daravipa e gova alavenca: šiptari, cigani, khanden, me ka činav tumen, ka mudarav tumare čavorre, našti te mirno bešen mandar; te kaj but droma voj lija gunoj thaj čhudija pe lesko barvalipe, athoska lija o crijevo pala o palj thaj ako si pendžera e sobatar putardi voj čerel len čingale; kaj na daren te muklen e čavorrenge čhave avri odolese so i perutni vačarel kana aven džiko la kaj voj džal te del len i čokolada e savensa von džan te drabaren, thaj ako pašiven voj džal te činel len. Pale gasavo, kate si prolemura lasa pala okto (8) bršengo thaj kaj vov djelo andi policija thaj inspekcija te dija vorba katara gova, kaj von avile varegači droma pe kris, numaj bizo rezultatura.

So čerda o Arakhavno: Ando resipe pala relevantne čačipa o Arakhavno astarda o postupko thaj rodija mothodipe pe gova mothodipe andari pritužba katari Uprava e policijako – Centro pal asigurnipe Herceg Novi, sar vi pe postupko e policijako koring romsaripa/zapisnici katari inforamcija savi si čidini e thanbešutnendar katara 13. avgusto 2021. brš, 25. septembro 2021. brš, 27. septembro

2021. brš, 18. oktobro 2021. brš i 18. januaro 2022. brš. Ando mothodipe kataro Centro pala sigurnipe Herceg Novi si romasardo: kaj problemo maškare duj familija ando perutnipe, jal maškare familije XX thaj YY si kate pala lungo vakto, kaj policijake bučarne pe saki prijava čerde bući, thaj athoska vi aver udžile organura; kaj pala gasavi situacija ando pertunipe but droma mothoda vi YY, thaj kaj ande gasave predmetura i policija ando čačo vakto avili thaj čerda sa pala o miro thaj siturnipe ando perutnipe thaj maškare familije pe drom kaj o sigurnipe thaj barvalipesko sigurnipe e duje riga na ačhen daravne. Durder si mothodino kaj ando sako mothodino predmeto von dije mothodipe koring ODT ando Herceg Novi, ande varese predmetura kate sasa vi o postupko ando Krisipe pala prekršaji andi Budva - Odjeljenje ando Herceg Novi, a ande varese si pa e dženura dini e sama pala lačo inčardipe thaj pala posljedice ako kate naj len o miro thaj javno redo. Ando Osnovno državno tužilaštvo ando Herceg Novi, athoska desisajvipe, 1. marto 2022. brš, sasa andi bangavni/krivična prijava oproYY andaro Herceg Novi pala bangavni bući e daravipeske oruđsa ando maripe andaro člano 154 gindipe 1 kataro Krivično zakonik andi Crna Gora, sar vi opro WW andaro Herceg Novi pala bangavni bući pala lahki trupeski dukh andaro člano 152 gindipe 2 kataro Krivično zakonik andi Crna Gora.

O gndipe e Arakhavnesko: Ando postupko prdal pe o Arakhavno sasa mothodino kaj ande policija gova nasilje mothode sar vi dženura e familijako XX gadija vi YY; kaj pala gova mothovipa čerde piri bući policijake bučarne, athoska len vi aver udžile organura; kaj e policijake bučarne akharde duje familije ando postupko, čide informacija thaj čerde aver mjerura thaj čerdipa ando resipe pala astardipe e čače čačipengo save si konkretne pala desisajvipe; kaj e mothodipengo von dije informacije koring udžilo Osnovno državno tužilaštvo ando Herceg Novi; kaj ande varese predmetura pala e dženura avile dine sama pala lengo inčaripe; kaj ando varese predmetura astarde o postupko prdal pe Krisipe pala prekršaje Budva - Odjeljenje ande Herceg Novi, kaj varese postupkura si vadžaj ande proceso; kaj si athoska e desisajvipe pe 1. marto 2022. brš, pala ODT Herceg Novi ande krivične prijave opro YY andaro Herceg Novog, sar vi opro WW andaro Herceg Novi, sar sasa romasardo. Uprava e policijako – Centro pala sigurnipe ando Herceg Novi andi harmonija e pire udžilipengo čerda koring dine prijave. Varese predmetura sesa len krisano epilogo, džiko varese postupkura si bigate. Andegova, phagardi pertuni relacija si maškare duj riga thaj duj riga ande prijave. Odolese, o Arakhavno, sasa e gindesa te koring gova situacija trubuj proaktivna reakcija thaj zurali saradnja maškare udžile themeske organura, thaj sevep gova vov dija turvinjipe pala

Uprava e policijako - Centro pala sigurnipe ando Herceg Novi:

- *Te lundjarel mjerura andaro piro udžilipe, ando resipe pala efikasno arakhipe pala dukade grupura, posebno ako si oprokrisano pe motivo e holjaripesko sevep personalna gindipa save e žrtvu romasardel.*⁴¹

Regionalno centro pala sigurnipe "Jug" - Odjeljenje pala sigurnipe Herceg Novi prdal pe turvinjipe anda o raporto ando savo si romasardo sa kataro andripe e gindipesko e Arakhavnesko andi relacija e probemengo maškare familijen XX thaj YY, save si ande sar katari familija XX, gadija vi katari familija YY. Ando raporto si konkretno ramosaripe : kaj si prijava kataro 7. juno 2022. brš andini e telefonesa katari familija XX, kaj gova prijava sasa čerdini sigo athoska mothodipe, kaj e aver familija YY sasa čerdino informativno katare posljedice pala gova inčardipe; kaj si pe pale gasavo drom čerdin prijava savi 23. juno 2022. brš dija YY opro XX, thaj kaj pale gasavo von čerde e XX familijesa kaj von avile informirine pala inčardipeske posljedice; kaj ando postupko kataro 29. avgusta 2022. brš sasa dini katari YY familija opro e dženuren andari familija XX savo si pale gasavo gato uzo sama pe inčardipe; pale gasavo sasa gato e samasa; kaj pe prijava kataro 29. avgusto 2022. Brš sasa mothodini YY thaj sasa gato e samasa; kaj koring prijava katari XX kataro 14. septembro 2022. brš, sasa mothodini YY thaj pala gova sasa čerdo informativno vačaripe, čerdo pe čačipengo save astarde andari prijava thaj athoska gova sasa gato e samasa pe inčardipe; kaj si pe prijava kataro 24. oktobro 2022. brš, kataro XX koring YY e čingaripesa čerel džungalipe pala leski familija, e YY-sa si čerdo informativno vačaripe thaj sasa gato e samasa pe inčardipe; kataro 24. decembro 2022. brš, kaj XX čerda mothodipe koring YY kaj ande teharinake sahata pale čerdad čingaripe thaj krlali muzika, a athoska leski sama voj astarda te del džungali vorba, thaj pala gova vi XX gadija vi YY

41 Gindipe pe linko: https://www.ombudsman.co.me/docs/1664265639_24052022_preporuka_hn.pdf

astarde sama pe inčardipe; kaj kataro 10. januaro 2023. brš, kaj YY mothoda jekh dženo e familijako XX kaj džungarda la thaj thovda o paj prdal pe lake, thaj gova dženo dija vorba kaj si gova xoxavipe, thaj luduj dženura astarde sama pala inčardipe; kaj policijake bučarne pe mothodipe kataro 26. januaro 2023. brš, e savesa XX mothoda YY te čerel džungalipe kana vov mangel o miro, avile pe than, čerde vačaripe e liduj dženurenca thaj dije sama pe lengo inčardipe. Ando Raporto si na numaj prijave, deso sama pala liduj dženura. E policijake bučarne avile but droma pe than thaj kana kate avile adekvatni dokazi, von dije prijave pala udžile organura thaj pe gova gindipe kate si: kaj si koring prijava kataro 26. septembro 2022. brš dino mangipe pala miškope pala prekršajno postupko opro YY pala prekršajo andaro člano 7 gindipe 2 kataro Krisipe/Zakono kataro javno red thaj miro; kaj koring prijava kataro 9. februaro 2023. brš ando mangipe pala miškope pala prekršajno postupko opro YY thaj XX pala prekršajo andaro člano 7 gindipe 1 kataro Zakono kataro javno red thaj miro; kaj si koring prijava kataro 20. februaro 2023. brš ando mangipe pala miškope pala prekršajno postupko opro YY thaj XX pala prekršajo andaro člano 7 gindipe 1 kataro Zakono pala javno red thaj miro. Ko agor, ando resipe pala normalizacija e relacijako maškare familija XX thaj YY policijake bučarne, sar von dije vorba, but droma phiravde vačaripa, kaj avile predstavnikura andari lokalna samouprava, komunalna policija thaj komunalna inspekcija.

VI RROMA THAJ EGIPĆANI KRZO PRAKSA ANDE EVROPAKO KRIS PALA MANUŠENGE ČAČIPA

E gova kotoreste e raportesko si mothodine varesave ekstrakta andare agoreske krisipa kataro Evropako kris pala manušenge čačipa.

1. P.H. v. Slovačka, 37574/19, 8. septembro 2022. brš

Dukhimata e članesko 2 – o čačipe pe džuvdipe – procesno thaj materijalno aspekto – pozitivna udžilipa

- bipherdi rodimata e incidentesko astarda o peripe pala e džuvli savi dija predstavke e pendžerestar pe dujto sprato andi policijaki stanica, kaj voj sasa phučli athoska phandipe
- o them savo sasa udžilo pala dukhimata katari džuvli savi anda predstavke, ando dikhipe pala bilači bući e bučarnesko savo sajekh dikhel avere andi harmonija e andralutne pravila pala e jekhethano phiravipe e dženengo.

E džuvli savi dija predstavke si e slovakaki themutn, e rromane nacionalnipe, cirra intelektualno dukhavni. Kana sesa la 16 bršengo, 2017. brš, avili astardi ando čoripe ando tržno centro. O predmeto si andi relacija pe incidento ando savo e džuvli savi dija predstavke perda e pendžerestar pe dujto sprato uzo toaleto andi policijaki stanica, džiko avili ando phandipe talo dujende pala čoripe, sar vi ando rodipesko postupko savo avilo.

O sudo/kris čerda o dikhipe numaj gova dikhipe avilo biadekvatno te dikhas sasti situacija, mothodi-pa thaj bičeripe pala proceska čeripa, sar vi disciplinske kazne, thaj gova kris na avili bičhaldi koring e džuvli savi dija predstavke, a Ustavno kris banges mothoda laki palutno pharipengo lil.

E bezexeste pe vareso hačaripe e džuvljake savi dija predstavke koring situacija pala lako peripe, o Kris dija agoresko alav kaj andralutne organura na čerde gindo thaj varesavo dikhipe koring lake andi laki dukhadi situacija ande policijaki stanica. Palpale, policija trubujisarda te čerel o sigurnipe kaj si pendžera phangle, jal te džuvli savi dija predstavke džal e avere džuvljasa džiko toaleto thaj gadija šajisarda te ačhaven lako peripe. O kris gindisarda kaj e informacija save sesa les na mothoven kaj i džuvli savi dija predstavke dukhada diskriminacija ando gindipe pe člano 14 katari Konvencija (opri-pe e diskriminacijako) jal pala lako etnikako peripe jal pala lako mentalno bandjipe.

2. J.I. v. Hrvatska, 35898/16, 8. septembro 2022. brš

Dukhimata e članesko 3 – opripe e munčipesko – opripe e bimanušvalipestar jal e pociknipestar – procesno aspekto

- mukljaripe pala pherdo thaj čačo rodipe pala sar mothodino daravipe e meripesa koring žrtva e tangaripesko silovanje e lake tangaravnestar – e dada, ando suprotnotnipe e andralutnesa krisipesa.

I džuvli savi dija predstavke si hrvatski themutni, bijanda 1988. brš. Predmeto si andi relacija pe žrtvako silovanje kaj vlastura na hačarde ozbiljno gova kaj lengo silovateljo – lako dad – darada lake te ka mudarel la kana avel pe phandipesko odsustvo. Ando majo 2009. brš, o dad e džuvljako savi dija predstavke sasa akhardo badjavno pala but silovanje thaj incesto koring late thaj astarda i kazna

kataro okto bršengo e phangipesko. Athoska akharipe e bandjipesko, i džuvli savi dija predstavke astarda nevo džuvdipe, paruvda lako anav, frizura thaj o than e bešipesko thaj djeli pe zurali terapija. Ando 2015. brš, trin droma voj djeli andi policija sar bi mothovel kaj lako dad daravel la.

Pala vakto kana avilo pe phandipesko odsustvo vov, sar phende, prdal pe njamosko, daravda kaj ka mudarel e džuvli savi dija predstavke. Voj čerda o kontakto e policijasa, thaj gova kaj voj dikhla e dade pe autobuska stanica. Policija na čerda pala ni jekh gova situacija varesavo rodipe, itakaj gova sasa baro daravipe kataro o dženo e familijako sar o krivično djelo savo trubuj te djinavel pes pe službeno udžilipe koring andralungo kris. Pritužba e džuvljako savi dija predstavke pe čeripe e policijako sasa biresli talo andralutno rodipe ando Ministarstvo pala andralutne buća. Laki žalba prdal pe Ustavno kris sasa čhudini.

O kris palpale čerda o rodipe thaj džangla kaj i džuvli savi dija predstavke trin droma mothoda e policijako kataro zuralo daravipe pe lako džuvdipe kataro lako silovateljo, policija nikana na čerda ni rodipeske buća, ni varesavo rodipe. Vlastura džangle kaj i džuvli savi dija predstavke si palpale dukhavni sar Rromni thaj sar žrtva kataro phare seksualne krivične djela thaj odolese trubujisarda te čeren reakcija sigo thaj efikasno te arakhen la kataro daravipe savo čerda lako silovateljo, sar vi kataro darape thaj e palpalutne viktimizacijako.

O kris gindisarda, ando jekh krlo, kaj andari situacija kana von phuće sa pritužbe save anda e džuvli pe fundese e članesko 3 katari Konvencija, lija ando dikhipa lako palpalutno dukhalipe, na avile nisave avere phućipa pe fundese e članesko 14 katari Konvencija (opripe e diskriminacijako).

Vareke barikane gindipa andaro gova krisipe: Rig. 44-47: relevantno maškarmesko čačipe:

- dokumentura e Evropako Turvinjipesko,
- Raporto kataro Specijalno mothodipesko manuš andaro Ujedinjene nacije kataro tangaripe opro džuvlja, leske motivura thaj agoripe, savo si čerdo kana sasa o dikhipa andi Hrvatska;
- relevantno Evropako unijako čačipe.

Rig. 83-90: novo čačipesko scenario thaj nevide andi krisaki praksa – i džuvli savi dija predstavke, vuće traumatizovani žrtva kataro silovanje thaj tangaripe andi familija, indirektno astarda meripesko tangaripe kataro piro zlostavljajo, savo astarda o phangipesko odsustvo; fizičko thaj psihičko integriteto katari džuvli savi dija predstavke, lako palpalutno dukhalipe pala lako džuvlikanipe, etnikako bućim (Rromni) thaj trauma andaro nakhipe; daravipe thaj palpalutni viktimizacija; udžilipe pala lačno rodipe pala mothodipe e dženesko savo si dukhadi žrtva kataro silovanje thaj kataro baro daravipe pala lako džuvdipe (rig. 83 thaj 84: opše principura).

3. L.F. v. Madjarska, 621/14, 19. majo 2022. brš

Dukhadimata e članesko 8 – čačipe pe pačavipe pala privatno thaj familijako džuvdipe – o čer • nane čačipesko fundo pala inspekcija e čeresko kataro e manušesko savo dija predstavke e rigatar butivare opštinake vlastura.

O manuš savo dija predstavke, akana mulo, sasa madjarsko themutno, bijando 1956. brš. Leski phirli thaj čhavorre lundjarde o postupko koring prestavke ando lesko anav.

Predmeto si andi relacija pe inspekcija e čeresko kataro manuš savo dija prestavke – retroaktivno trubujipe pala nevo rodipe uzo gradjevinski propisi thaj dipe thaj/jal phućipe pala bešipeske beneficija – 2011. Brš e rigatar e delegacijako pala lokalno gradonačelniko. Inspekcija sasa čerdi sar o kotor e neve šemako thaj ando vakto e zurale tangaripesko maškare Rroma thaj birromane thanbešutne.

O kriso dija o krisipe kaj sevepura save i služba e gradonačelnikesko dija pala inspekcija na astarde nisavo krisipesko fundo. Građevinske propisura na avile pe zor ando gova predmeto, a činavipe pe savo akharel pe andi relacija e bešipesa beneficijenca sasa irrelevantna, odolese so ando gova dikhipa na avili oficijalna procudura savi šaj te muklen e vlastura te andrel ando čer e manušesko savo dija predstavke.

Kana čerel pes Katari pritužba pe fundo e članesko 14 (opripe e diskriminacijako) andi relacija e članesa 8, o Kris dikhla kaj o manuš savo dija predstavke na čerda pale piro argumento kaj inspekcija sesa la rasistikako krlo ando agoresko postuko andi relacija e gova predmetosa. O kris odolese čhudija gova pritužba pala bilabaripe e andralune čačipeske drabaripengo.

4. Paketova thaj Avere v. Bugarska, 17808/19, 36972/19, 4. oktobro 2022. brš

Dukhimata e članesko 8 – čačipe pe pačavipe pala privatno thaj familijako džuvdipe – o čher – andi relacija e članesa 14 – opripe e discriminacijako – pozitivna udžilipa • došalipa e vlasturengo save ande džiko gova kaj etnikake Rroma avile našade andare pire čera athoska antirromane protestura thaj naštipa pala lengo irisaripe • palpalutno themesko, putardo mothodivpe pala biistardipe e Rromengo thaj opripe pala lengo irisaripe e rigatar barederipengo, zuravel o daravipe e džuvljako savi dija predstavke pala lengo sigurnipe thaj mothovel barijera pala lengo mirno irisaripe • bilačo thaj dukhado than e Rromengo thaj o trubujipe pala lengo posebno arakhipe • biinzaripe e mjerura pala posebno arakhipe thaj informacija e ažutipese.

E manuša save dije predstavke si 56 bugarske themutne, e dženura andare but familije save si rromane ratestar. Predmeto si andi relacija pe lenge tvrdnje kaj avile darade e zuralipesa te našaven pire čera thaj kaj avile ačhavne te pale irisaren pe ando konteksto katara javne protestura opro rromane thanbeštune thaj kaj vlastura na dije lenge o arakhipe andi pašimata kaj si rasno džungalipe.

Vareke bare gindura e čhnavipesko: Rig. 103 thaj 104: relevantne maškartemeske materijala – Agoreske gindipa kataro Komiteto pala manušenge čačipa andari Ujedinjene nacije kataro štarto cirravaktesko raporto kataro phiravipe pala Maškartemesko pakto e forutnengo thaj e politikenge čačipa andi Bugarska (andarо novembro 2018. brš) thaj raporto kataro nezavisno ekspertu pala phučipa e minoritengo andarо Turvinjipe pala manušenge čačipa anadre Ujedinjene nacije, athoska dikhipe andi Bugarska ando 2011. brš.

5. Elmazova thaj Avere v. Sjeverna Makedonija, 11811/20, 13550/20, 13. decembro 2022. brš

Dukhmata e članesko 14 – opripe e diskriminacijako – andi relacija e članesko 2 Protokolo 1 – čačipe pe edukacija

- diskriminacija e sikadengo save si kataro rromano nacionaliteto pala lengi segregacija ande duj themeske fundeske škole ande save džan majbut rromane čhavorre thaj ande klasura numaj pala e Rroma
- došalipe e themesko te čeren mjerura desegregacijako sar bi lačharel čačipesko bijekhipe e manušengo save dije predstavke thaj sar bi našavel lundjaripe e diskriminacijako savi si o rezultato kataro lengo baripe ande jekh škola andi pašimata
- segregacija ande liduj škole naj si objektivno thaj hačardipesa dini e legitimne resipesa.

Člano 46 – udžilipe thaj čeripe e presudenge – čeripe e presudako • udžilo them si udžilo te čeren mjerura pala agorisaripe pala segregacija e rromane sikadengo ande duj themeske fundeske škole.

Manuša save dije predstavke si 87 makedonikane themutna save si kataro rromano rat, bijande maškaro 1958. thaj 2013. brš. Von si sikade ande duj themeske fundeske škole, ande Bitolje thaj Štip thaj lenge dada thaj deja. Predmeto si andi relacija pe sar mothodini segregacija maškare sikade e rromane thaj makedonijake nacionalnosti, save majbut avile bešle ande avrečhende škole ande foru- ra Bitolje save perade andi pale gasavi pašimata ande duj avrečhande klasura ande Štip.

Itakaj e manuša save dije predstavke avile ande čhutini situacija, numaj vareke lendar dije ustavni žalba pala Ustavno kris mothodinde katari diskriminatoraki praksa/segregacija thaj lengo čačipe pala edukacija, numaj bizo reslipe. Ustavno kris čhudija ustavna žalba, numaj, ande jekhetano bizo- jekhetano gindipe, sudije S.M., O.K. thaj N.A. romasarde kaj e manuša save dije predstavke ande but dokazura te mothoven uladipe ando tretmano pala labaripe e čačipesko pe edukacija.

Evropako kris palpale čerda, itakaj šaj te avel kaj na avili diskriminacijako gindipe e themese, de facto situacija – sikade save džan andi fundeski škola thaj save si rromane nacionalnosti si ulade ande

avrečhende škole thaj klasura katare Makedonikane – naj la objektivno gindipe thaj gadija anda džiko edukacijaki segregacija.

Varese barikane gindipa andari presuda: St. 6-8: postupko prdal pe Ustavno kris. Gindipe 34: maškartemesko materijalo – Turvinjipe katari opšta politika andari Evropaki komisija opro rasizmo thaj bitolerancija djindo 13 kataro maripe opro andirromizmo thaj diskriminacijako e Rromengo, adaptirini 24. juno 2011. brš thaj paruvdi 1. decembro 2020. brš. Gindipe 63: člano 35.1 – čačiipe kaj varesave manuša save dije predstavke na labarde čačipesko drabaripe prdal pe Ustavno kris, savo labarde aver manuša save dije predstavke, e savenca situacija sasa čhutini, ando gova predmeto našti te avel sar doš pala labaripe e andarlune čačipeske drabaripengo. St. 68-78: diskriminacija e Rromengo ando labaripe pala čačiipe pe edukacija (naj diskriminatorno gindipe e themestar) – škola dija vorba kaj kate si segregacija thaj čerda mjerura pala čhnavipe e problemesko, andegova, sa lesko zumadipe thaj sugestije, vi ladavipe e sikadengo ande klasura, na čerde khanči, majbut sevep e dada thaj e deja e gadžikane čhavorrendar. St. 88 thaj 89: člano 46 – individualne mjerura pala agorisaripe e segregacijako e Rromengo.

6. M.B. thaj Avere v. Slovačka, 45322/17, 1. aprilo 2021. brš

Nane dukhavimata e članesko 3 – opripe e mućinipesko mučenja – bimanušvalo jal pociknipesko čeripe – materijalno aspekt ili ponižavajuće postupanje - materijalni aspekt

- sar mothodino tangaripe e policijako e manušengo save dije predstavke save si romano etnikako rat thaj ande relavantno vakto avile cirrabršenge
- O kris naštisarda te del o krisipe avri hačardo dujende kaj e manuša save dije predstavke avile talo postupanje savo si suprotno e članese 3.

Dukhimata e članesko 3 – čeripesko rodipe - procesno aspekt • proceduralne garancija andaro člano 3 astarde: mothodipa e manušengo save dije predstavke e tangaripesko si but paćavne thaj dikhavne, so dija udžilipe pala rodipe

- biadekvatno rodipe pala nanipe e sigarutnipesko thaj došalipe e vlasturesko te roden šajipe pala rasistikane motivura, etnikako holjardipe jal anglakrisipa ande desisajvipa.

Manuša save dije predstavke si trin slovačka themutna, bijande 1992, 1995. thaj 1993. brš.

Predmeto si andi relacija pe sar mothodino tangaripe e manušengo save dije predstavke ando policijako automobilo athoska lengo phandipe, pala sumnja kaj von čerde atako thaj čoripe/ pljačka, uzo desisajvipa save avile athoska ande policijaki stanica kaj avile ande, a save si o predmeto pala palpalune predstavke e Krisesko (djindo 63962/19).

Akhardel pe pe člano 3, manuša save dije predstavke dukhaven pe pala tangaripe e policijako thaj pala došalipa ande nakhlo rodipe e govestar.

7. M.B. thaj Avere v. Slovačka (2), 63962/19, 7. februaro 2023. brš

Dukhimata e članesko 3 – opripe e mućinipesko – bimanušvalo thaj pociknipesko inčardipe – materijalno thaj procesno aspekt

- bimanušvalo thaj pociknipesko inčardipe koring e manušende save dije predstavke, cirrabršenge e rromane nacionalnosti, e policijatar ande policijaki stanica
- bilačo thaj bićerdipesko rodipe.

Nane dukhavipe e članesko 14 – opripe e diskriminacijako – andi relacija e članesa 3 - materijalno aspekt • biresle mothovipa kaj o tandjaripe e manušengo savo dija predstavke avilo rasno motivisano.

Dukhimata e članesko 14 - opripe e diskriminacijako - andi relacija e članesa 3 - procesno aspekt • došalipe e vlasturesko te roden o šajipe pala rasistikake motivura.

E manuša save dije predstavke si šov slovačke themutne. Von si Rroma

E manuša save dije predstavke ando 2009. brš avile phangle pala i sumnja kaj von čerde čoripe koring 66-bršengi džuvli. Von avile ande ande policijaki stanica. Koring mothovipa e manušenge save dije predstavke, kote daraven lendje, dandaren lendje e džukhela, mudaren lendje e prnenca, mudaren lendje e dumukhasa thaj verbalo tangaren. Vlada mothoda kaj gova si bičačipe. Athoska ando themutno sasa muklio o snimko savo avilo čerdo e mobilno telefonesa uzo mothodipe kaj mothoven o tretmano kataro savo e manušengo save dije predstavke mothode, thaj uzo lengo maškarmanušengo palmako dipe thaj čhumidipe pe savo avile tangarde.

Akharden pe pe člano 3 (opripe e mučnipesko – opripe e bimanušvalestar thaj e pociknivistar čeripesko), člano 13 (čačipe pe čerdipesko krisano drabaripe) thaj člano 14 (opripe e diskriminacijako) katari Konvencija, e manušen save dije predstavke mothode kataro tangaripe e policijako, došalipe e themesko te arakhel len, pe bišajipe pe krisno drabaripe pala lenge pritužbe, kaj si lengo nacionalno perutnipe fundesko uladipe pala lengo tandjaripe thaj kaj ande rodipe savi sasa athoska e vlastura na čerde sa hačarde porada te dikhen rasistikako motivo andi pozadina e gova desisajvipesko.

6.1. PREDMETURA ANDI RELACIJA KORING CRNA GORA

1. Randelović thaj aver opro Crna Gora, 66641/10, 19. decembro 2017. brš

Zurale mothodino dukhalipe pala procesno aspekto e čačipesko pe džuvdipe andaro člano 2 katari Konvencija andi relacija pe dešojekhti džuvli savi dija predstavke, pala bišajipe pe lačo rodipe e xasardipese lake familijake athoska tasavimata e pajalesko ando avgusto 1999. brš.

Predmeto si miškosardo e predstavkasa opro Crna Gora savi si andi ando Kris kataro dešotrin Srbijake themutne, e savenca jekh avilo o themutno e Nakhle Jugoslavijake Republike Makedonije, 23. marto 2011. brš. Račako 15. avgusto 1999. brš, trujal eftabardeš Rroma djele andre pe pajalo/brodo "Miss Pat" pe crnogorikano šučipe uzo gindipe te džan džiko Italija. Varegači časura athoska, o brodo tasavda pala but baro djindo e manušengo. Džiko 30. avgusto 1999. brš jekh manuš/dromardo ro-davno džuvdo pe crnogorikano šučipe, a tranda thaj pandž trupura avile rodinde ande more, katara save si dešotrin identificirane sar lenge njamura. Specijalisti forenzičari save čerde autopsija prdal pe trupura džiko 30. avgusto 1999. brš mothode kaj o mulipesko sevepo našti te džanen sigurno numaj koring autopsisija. Koring lengo gindipe, sevep e mulesko sasa tasavipe. Djive 1. septembro 1999. brš Osnovni kris ando Bar anda o činavipe pala rodipe opro eфта dženura pala fundeski sumna pala bimuklino phiravipe prdal pe themeski granica thaj pala astaripe pala opšte daravnipe. Manuša save dije predstavke, sar majpaše njamura, mothode, kaj naj avilo lačo thaj efikasno rodipe kataro mulipe thaj/jal xasardipe e dženurengo lenge familijako thaj kaj udžile naj si ande prdal pe o muj e krisako.

Romano centro čerda žalba koring e Arakhavnese pala manušikane čačipa thaj tromanipa andi Crna Gora, rodinde sigaripe pala krivično postupko thaj kanalengo postupko thaj kazna pala udžile dženura, sar vi DNK analiza pala praxosarde trupura. 7. decembro 2009. brš o Arakhavno anda o raporto pe gova phučipe mothodino kaj rodipe sasa buteder deso eфта bršengo thaj te deš bršengo athoska gova desisajvipe krivični postupci naj si gate, so si neopravdano. Vov dija turvinjipe te Vučo kris len sa porada te gatisaren gova postupko sigo so šaj. 21. decembro 2010. brš o Arakhavno rodija informacija so sasa ando maškarvako. Sudeći sudija dija informacija katara šore rodipa save si dine maškare oktobro thaj decembro 2010. bršengo.

O kris dija pale mothodipe kaj o udžilipe savo si dino ando člano 2 arakhel o čačipe pe džuvdipe thaj del e themeske te čerel proceduralno udžilipe te rodel o mulipe, ne numaj katara themeske bučarne već vi katara bipindžarde manušen. Šorutno sevep pala gova rodipe si te „čeren sigurni thaj efikasna mplementacija pala andralutne krisipa save arakhen o čačipe pe džuvdipe“. Sar bi avel efikasno, rodipe mora te del o šajipe pala identifikacija thaj te čeren kazne pala udžile dženura. Itakaj naj si o udžilipe e rezultatengo već sredstva, sako došalipe ando rodipe savo pocikniven o šajipe pala čačo rodipe ando gova predmeto jal pala udžile dženura uladel bičačipe katara standardne efektivnosti.

Ando konkrento predmeto, ando vakto maškaro 28. septembro 2009. brš thaj 9. julo 2014. brš sasa istardo dešthajpandž rodipa, džiko biš thaj duj šore rodipa avile thovde pe rigate andare avrečhande sevepura. O kris gndisarda kaj sa thovdipa pe rigate našti te džan pe mujeste pala tuženo them, ni jekh našti te čeren pala deštojekhti džuvli savi dija predstavke. Athoska buteder deso deš bršengo thaj efa čhonengo kataro gova desisajvipe, sporne krivične postupkura avile prdal pe dujtostepeno organo, sa optuženi avile mukline kataro anglunostepeno kris ando julo 2014. brš pala biresle dokazura. E govensa andi reakcija, o Kris gindisarda kaj e procesura save avile thovde pe aver vakto šaj te avel uzo aver udžilipa e themesko pe fundo e članesko 2, thaj te rodipe thaj krivične postupkura naj si ando sklado uzo aver mangipa e sigarutnipesko thaj efikasnipesko. Pe fundo e govestar, kate si mothodino dukhadipe e članesko 2 katari Konvencija.

2. Alković opro Crna Gora, 66895/10, 5. marto 2018. brš

Dikhavno dukhalipe e čačipesko pe pačavipe pala privatno thaj familijako džuvdipe andaro člano 8 katari Konvencija thaj načela e opripesko e diskriminacijako andaro člano 14 katari Konvencija, pala došalipe e themesko te pe lačno drom čerel mehanizmura e arkhavnesko thaj te ažutinel e manušese savo dija predstavke kataro rastistikane gindipa thaj tangaripske čerdimata.

Predmeto sasa astardo opro Crna Gora savo pe o Kris dija crnogorikano themutno, rajo Rizo Alković („o manuš savo dija predstavke“), 9. novembro 2010. brš. Evropako centro pala arakhipe e čačipengo e rromengo si kate sar i triti rig ando postupko. O manuš savo dija predstavke si bijando 1960. brš. Dživisarda ande Belgija, numaj kana sasa gova desisajvipe vov dživisarda ande Podgorica. O manuš savo dija predstavke si o Rrom thaj musliman. Bičače datumesko 2006. brš o manuš savo dija predstavke thaj leski familija ladavde ando aver stano ande zgrada savi si čerdini pala socijalne ažutipeske familije. Koring mothodipe e manušesko savo dija predstavke, pala konstantne atakura ande save avile dukhade lesko automobilo thaj o stano, save manuša save čerde gova nikana na avile rodinde, vov čerda kamere angla o stano. Konkrento, o manuš savo dija predstavke vačarda kaj vlasti na čerde efikasno rodipe pala gova serijske etnikake thaj/jal religijake atakura pe les save čerde e vareke manuša maškaro 26. majo thaj 22. septembro 2009. brš.

O kris čerda kaj e došalipa ande gova rodipe ande džiko jagaleski pucnjava thaj daravipe kataro 22. septembro 2009. brš ačhile bizo čačipenge palpalunipe, thaj te koring o manuš savo dija na istarde trubujipesko arakhipe e čačipesko pe psihičko integriteto. Gova manuš našti te si les o mištipe e implementacijatar e čačipesko framesko e savesa inzarel pes efikasno arkahipe, odolese so si o manuš savo dija predstavke o Rrom thaj musliman thaj kote na avilo numaj jekh deso but incidentura opro les. Sajekheske konfliktne relacija maškare e manuš savo dija predstavke thaj lenge perutnenge, sar vi lesko doprinoso pala gova konfliktura, pala o Kris na avile mišto faktoro pala biefikasno irisaripe andi relacija pe mothdipa andi relacija e jagalesa thaj daravipesa. E govessa andi relacija, o Kris gindisarel kaj si o drom pe savo si čerde mehanizmura pala krivično pravo ando konkrento predmeto kataro pravosudne organura pocirknjardo džiko mjera savi si dukhalipe e udžalipenge kataro tuženo them pe fundo e članesko 8 katari Konvencija andi relacija e članesa 14 katari Konvencija.

VII FOTOGRAFIJE ĆERDINE PE RROMANO THANENGO DIKHIPE THAJ ATHOSKA GATISARDE VAĆARDIPA

ŠORO FORO PODGORICA

BIJELO POLJE

BERANE

NIKŠIĆ

BAR

ULCINJ

TIVAT

HERCEG NOVI

KOLAŠIN

MOJKOVAC

GUSINJE

PLAV

ANDRIJEVICA

VII AGORUTNE GINDA

- Than e Rromengo thaj Egipcánengo si vadžaj bilačo ande sa gundeske aspektura e džuvdipesko kataro socijalno thaj ekonomikano statuso džiko edukacija thaj avripe/isključenost andari polika-ki participacija;
- Rroma thaj Egipcáni vi durder si jekh maškare majdiskriminirani grupa, gadija kaj si o trubujipe pala kontinuirano thaj sistematsko labaripe pala posebne propisura thaj mjerura, sevep reslipe pala jekhipe thaj džaipe prdal pe barijera save azben inkluzija;
- Čororripe e pertunenge andari rromani thaj egipcánska populacija si 4 džiko 5 drom zuralendar deso e avere populacijende;
- Bare problemura save azbaven, éeren polohke jal éeren bišajipe pala društvena inkluzija e Rromengo thaj Egipcánengo si ande relacija pe xarno levelo edukacijako thaj phirnikano kadiripe, bezex e personalne dokumentarengo thaj bičhinado krisano statuso, bilači ekonomikani thaj socijalni situacija, biformalno bućako lenipe thaj cirra bućarne thana, džuvdipe ande bilače thaj bistan-dardizivane bešipa, bezex e sajekheske xajingsko istardipe thaj aver;
- Rroma thaj Egipcáni dominantno piri bući roden ando komunalno sektoro pe ícaripe e higijene, éiden sekundarne sirovine thaj éeren fizičke buća;
- E manuša save si rromani thaj egipcánski populacija dživisaren ande bilače thana save si ulade e gadžikane thanbešutnenge, thaj govo si o sevepo pala bajrovipe e socijalnikane distanca, margin-alizacija thaj avripe/isključivanje. Varese objektura na éeren minimalne standarda pala manušvalo džuvdipe thaj pala o čačipe pe privatno thaj familijako džuvdipe thaj o čher;
- Predstavnikura andaro rromano thaj egipcánsko amalipe nane ande politikano krisano dipe ande Crna Gora, so si jekh e avere barijeratar ando andipe e krisipengo savo écerel direktno pala lengo džuvdipe. Participacija ando proseco pala andipe e krisipengo écerel pes pe direktno alope kana si baro éeripe e alopesko;
- Itakaj si kate baro reslipe ando kvantitativno gindipe, andegova, kvaliteto e edukacijako e rro-mane čhavorrengo vi durder écerel pharipe. Sevepo opala gova bilačo kvaliteto e edukacijako dikhel pes, maškare avere, ando andripe thaj bireslo sićipesko kadiripe e bućarnengo, bireslo djin-do e medijatorengo, duripe e thanesko bešipesko pala rromani thaj egipcánski populacija katari škola thaj bišajipe pala bilovengo prevozo ande sa opštine thaj aver;
- Bičhinado krisano statuso andi Crna Gora thaj bezex pala personalne dokuntura na del o šajipe pala sasto lačipe e čačipengo thaj tromanengo, thaj andripe ando sastipesko thaj socijalno ara-khipe thaj ando aver usluge;
- Phučipe e barvalipesko prdal pe éerde objektura thaj bičhinade barvalipeske-čačipeske relacija koring phuv pe savo si éerde bešipeske objektura, uzo legalizacija e objekatengo mora te astaren

sistemske in sajekheske inštitucije, uzo kontinuirano zbiranje in izvajanje inšpekcijske in čistiške in administrativne dejavnosti in Romende in Egipčandende ando procesu legalizacije. E legalizacijam cerel pes o činavici in avere phandade phučipengo, save si lačardipe pala infrastruktura, jal sigurnipe pala zbiranje in izvajanje pala komunalna in aver infrastruktura (kanalizacijska mreža, dromeski mreža, elektrika in aver).